

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠ/ΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Η νοηματοδότηση της προσφυγικής ταυτότητας στο πέρασμα του
χρόνου: στάσεις και απόψεις Μικρασιατών προσφύγων 3^{ης} και 4^{ης}
γενιάς**

Στεφανίδης Ιορδάνης

A.M. 631

Μεταπτυχιακή Εργασία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αναστασία Γκότοβου

Ιωάννινα, Σεπτέμβριος 2023

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Αναστασία Γκότοβου, Επικ. Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Εξεταστική Επιτροπή:

Αναστασία Γκότοβου, Επικ. Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Θεμιστοκλής Γκόγκας, Αναπ. Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Χρήστος Παπακώστας, Αναπ. Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

© Στεφανίδης Ιορδάνης, 2023.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Περίληψη

Η συγκεκριμένη εργασία πραγματεύεται τις αντιλήψεις και τις στάσεις που έχουν διαμορφωθεί από γηγενείς κατοίκους της περιοχής των Ιωαννίνων και συγκεκριμένα απόγονους προσφύγων απέναντι στους νεοεισερχόμενους πρόσφυγες από χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Ερευνώνται τα χαρακτηριστικά με γνώμονα τη συλλογική μνήμη, τα οποία έχουν αποτελέσει καθοριστικούς παράγοντες στην κατασκευή της συλλογικής προσφυγικής ταυτότητας στους απογόνους των προσφύγων, κυρίως της 3ης και 4ης γενιάς. Ιδιαίτερα, όσον αφορά τους απογόνους των προσφυγικών πληθυσμών που μετακινήθηκαν από την Μ. Ασία και τον Πόντο, το 1922, η καλλιέργεια, η μεταβίβαση από γενιά σε γενιά και η διατήρηση των στοιχείων εκείνων που συνδιαμορφώνουν αυτή τη ταυτότητα αποτελούν σε αυτή την εργασία το πρίσμα μέσα από το οποίο εξετάζεται οι στάσεις τους σχετικά με την υποδοχή και την ενσωμάτωση των σημερινών προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή της πόλης των Ιωαννίνων.

Λέξεις- κλειδιά: Μνήμη, συλλογική ταυτότητα, επιπολιτισμός, στερεότυπα, πρόσφυγες, πολιτισμικό τραύμα

Abstract

This paper deals with the perceptions and attitudes that have been formed by indigenous residents of the Ioannina region and specifically descendants of refugees towards newly arrived refugees from Asian and African countries. The characteristics based on collective memory, which have been decisive factors in the construction of collective refugee identity among the descendants of refugees, mainly the 3rd and 4th generation, are investigated. Particularly, with regard to the descendants of the refugee populations who moved from Central Asia and Pontus in 1922, the cultivation, the transmission from generation to generation and the preservation of those elements that co-construct this identity constitute in this paper the prism through which their attitudes towards the reception and integration of today's refugees in the wider area of the city of Ioannina are examined.

Keywords: Memory, collective identity, acculturation, stereotypes, refugees, cultural trauma

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

9

Θεωρητικό μέρος

1. Εννοιολογικό πλαίσιο

1.1 Μνήμη	11
1.2 Μνήμη και αναπαραστάσεις	13
1.3 Μνήμη, Λήθη, Τραύμα	14
1.4 Μνήμη και ταυτότητα	17
1.5 Μνήμη και εθνική ταυτότητα	18
1.6 Στερεότυπα – Προκαταλήψεις	22
1.7 Μείωση προκαταλήψεων	27

2. Οι μετασχηματισμοί στη διαμόρφωση της προσφυγικής ταυτότητας μέσα από την εγκατάσταση και ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία

2.1 Η εγκατάσταση των προσφύγων μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών	29
2.2 Η ίδρυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ)	31
2.3 Ένταξη προσφύγων στην αγορά εργασίας και στη δημόσια ζωή	34
2.4 Οι σχέσεις των προσφύγων και των γηγενών	36
2.5 Η διατήρηση και η εξέλιξη της προσφυγικής ταυτότητας	41
2.6 Επίλογος	49

3. Πολιτικές ένταξης των προσφύγων του 21ου αιώνα: Η περίπτωση της Ελλάδας

3.1 Η κρατική πολιτική απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα	51
3.2 Πρόσφυγες και χορήγηση ασύλου στην Ελλάδα	52
3.3 Η διαδικασία αίτησης & χορήγησης ασύλου	54
3.4 Ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία	55
3.5 Η εκπαίδευση των προσφύγων στην Ελλάδα	57

3.6 Δυσλειτουργίες στη μεταναστευτική πολιτική	61
3.7 Αντιμετώπιση προσφύγων από τους γηγενείς πληθυσμούς	64
3.8 Επίλογος	67

Ερευνητικό μέρος

4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1 Προσέγγιση, στόχοι, ερευνητικά ερωτήματα	69
4.2 Τεχνική συλλογής δεδομένων – Ημιδομημένη συνέντευξη	70
4.3 Δείγμα και δειγματοληψία	70
4.4 Ταξινόμηση – οργάνωση δεδομένων	71

5. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

5.1 Προσφυγική ταυτότητα	
5.1.1 Οριοθέτηση του όρου «απόγονος» προσφύγων	73
5.1.2 Στοιχεία διατήρησης της ταυτότητας και η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου	74
5.1.3 Διαπροσωπικές επαφές με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής	77
5.1.4 Σχέσεις ανάμεσα στην εθνική και την τοπική ταυτότητα	79
5.1.5 Σύνδεση με άλλες κοινότητες του ποντιακού και μικρασιατικού ελληνισμού	79
5.2 Διαγενεακή μεταβίβαση της ταυτότητας	
5.2.1 Ιστορίες από την προσφυγιά	80
5.2.2 Επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον	83
5.2.3 Διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας μέσα στην καθημερινότητα	84

5.2.4 Μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας	87
5.2.5 Μεταβίβαση της προσφυγικής ταυτότητας στις επόμενες γενιές	89
5.2.6 Η συμβολή της επίσημης κρατικής πολιτικής και των προσφυγικών σωματείων στην ανάδειξη της προσφυγικής ταυτότητας	90
5.3 Στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις απέναντι στο σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα	
5.3.1 Γνώμες για το σύγχρονο μεταναστευτικό ζήτημα	93
5.3.2 Κρατική Πολιτική για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος	95
5.3.3 Σχέσεις με τους σημερινούς πρόσφυγες	97
5.3.4 Η προσφυγική καταγωγή των συμμετεχόντων ως παράγοντας επιρροής των στάσεών τους απέναντι στο μεταναστευτικό	98
6. Ερμηνεία των ευρημάτων	
6.1 Προσφυγική ταυτότητα	
6.1.1 Οριοθέτηση του όρου «απόγονος» προσφύγων	100
6.1.2 Στοιχεία διατήρησης της ταυτότητας και η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου	101
6.1.3 Διαπροσωπικές επαφές με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής	103
6.1.4 Σχέσεις ανάμεσα στην εθνική και την τοπική ταυτότητα	105
6.1.5 Σύνδεση με άλλες κοινότητες του ποντιακού και μικρασιατικού ελληνισμού	106
6.2 Διαγενεακή μεταβίβαση της ταυτότητας	
6.2.1 Ιστορίες από την προσφυγιά	108
6.2.2 Επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον	111
6.2.3 Διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας μέσα στην καθημερινότητα	114

6.2.4 Μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας	118
6.2.5 Μεταβίβαση της προσφυγικής ταυτότητας στις επόμενες γενιές	121
6.2.6 Η συμβολή της επίσημης κρατικής πολιτικής και των προσφυγικών σωματείων στην ανάδειξη της προσφυγικής ταυτότητας	122
6.3 Στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις απέναντι στο σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα	
6.3.1 Γνώμες για το σύγχρονο μεταναστευτικό ζήτημα	124
6.3.2 Κρατική Πολιτική για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος	128
6.3.3 Σχέσεις με τους σημερινούς πρόσφυγες	132
6.3.4 Η προσφυγική καταγωγή των συμμετεχόντων ως παράγοντας επιρροής των στάσεών τους απέναντι στο μεταναστευτικό	134
Συμπεράσματα – Επίλογος	137
Βιβλιογραφία	143
Παράρτημα	155

Εισαγωγή

Τα συνεχή και έντονα μεταναστευτικά ρεύματα που υποδέχεται η Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ύστερα από τις γεωπολιτικές εξελίξεις που σήμανε η κατάλυση των Λαϊκών Δημοκρατιών στην Αν. Ευρώπη και τα Βαλκάνια, ερμηνεύτηκε ως πολιτισμικό σοκ προς την ομοιογένεια του έθνους κράτους με σκοπό την προσχηματική κάλυψη της αδυναμίας διαχείρισης των εισροών αυξημένης κινητικότητας. Η κατασκευή στη συλλογική αναπαράσταση της εικόνας μιας Ελλάδας πριν και μιας μετά τη μετανάστευση, αντανακλάται στις ξενοφοβικές στάσεις και προκαταλήψεις εναντίον της παρουσίας μεταναστών, οι οποίες παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά σε επίπεδο Ε.Ε., όπως καταγράφονται σε μετρήσεις του Ευρωβαρόμετρου (Καφετζής, 2009: 343-44· Παρσανόγλου, 2009: 291-92).

Η επικρατούσα άποψη ότι η Ελλάδα μετατράπηκε από το 1990 και έπειτα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών, διαψεύδεται από τα ιστορικά παραδείγματα της διαχρονικής προσέλευσης πληθυσμών στο εσωτερικό της για οικονομικούς κυρίως λόγους με αποκορύφωμα τη διαχείριση των προσφυγικών ροών από τη Μ. Ασία. Η ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία αποτέλεσε μια επίπονη, χρονοβόρα και μεταβαλλόμενη βάσει των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών διαδικασία.

Οι αναμνήσεις της προσφυγιάς που μεταδόθηκαν στη συλλογική μνήμη των μεταγενέστερων γενεών, δηλώνουν την παρουσία τους στο παρόν επηρεάζοντας καθοριστικά τη δημιουργία της ταυτότητας των απογόνων που θεωρούνται πρόσφυγες 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς. Καθώς όμως οι ταυτότητες αποτελούν μεταβλητά προϊόντα κατασκευασμένα εντός κοινωνικοπολιτισμικών πλαισίων υπό την επιρροή εδραιωμένων αξιακών κανόνων, (Γούμενος, 2017: 36) η προσφυγική πολιτισμική ταυτότητα αναπόφευκτα δε μένει ανεπηρέαστη.

Στην παρούσα εργασία, η έρευνα ασχολείται με τις στάσεις απογόνων προσφύγων 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς, κατοίκων στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων στη διαμόρφωση της προσφυγικής τους ταυτότητας, ποντιακής και καππαδόκιμης, τη

διαφοροποίησή της σε σχέση με τους τρόπους που εκδηλώνονταν από τις προηγούμενες γενιές, καθώς και το ενδεχόμενο επίδρασής της στην καλλιέργεια αντιλήψεων και στάσεων απέναντι στο σημερινό μεταναστευτικό ρεύμα.

Συγκεκριμένα μέσα από τους τρεις θεματικούς άξονες της έρευνας, η παρουσία αυτής της ταυτότητας εξετάζει αρχικά μέσα από τα συστατικά στοιχεία που θεωρούνται βασικοί πυλώνες της, την επιρροή της οικογένειας και του κοινωνικού περιγύρου σχετικά με τη διαμόρφωσή της, ενώ ερευνάται και η αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων-πληροφορητών υπό το πρίσμα αυτής της προσφυγικής ταυτότητας, με συντοπίτες τους που προέρχονται από γηγενή τοπική καταγωγή, με ανθρώπους που μοιράζονται την ίδια καταγωγή αλλά ζουν εκτός Ιωαννίνων, καθώς και με την ελληνική εθνική τους ταυτότητα.

Στο δεύτερο μέρος οι πληροφορητές αναφέρουν τους τρόπους, με τους οποίους φροντίζουν να εκδηλώνουν αυτήν την ταυτότητα τόσο στην καθημερινότητά τους όσο και στη διάρκεια του έτους. Επιπλέον, αναφέρονται στις καταβολές τους, που συνεισφέρουν σε αυτή. Εξιστορούν αναμνήσεις που διατηρούν από τις διηγήσεις των προγόνων τους γύρω από την προσφυγιά, καθώς και δικά τους προσωπικά βιώματα από την παιδική τους ηλικία σχετικά με έθιμα και πολιτιστικά δρώμενα. Σχετικά με την εξέλιξη της ταυτότητας αντιπαραβάλλουν τη διαφοροποίηση της ταυτότητας από τους παππούδες τους στο σήμερα, ενώ διακρίνουν βάσει της δικής τους ταυτότητας τα θεμελιώδη στοιχεία που θα ενισχύσουν τη μετάβασή τους στο μέλλον. Παράλληλα, αναφέρονται στα καθήκοντα των πολιτιστικών συλλόγων και της κρατικής πολιτικής στην ενίσχυση της ανάδειξης της ταυτότητας.

Στον τελευταίο θεματικό άξονα οι απαντήσεις αφορούν τις στάσεις που έχουν διαμορφωθεί απέναντι στην παρουσία των σύγχρονων προσφύγων και μεταναστών που εγκαθίστανται στα Ιωάννινα, υπό το πρίσμα της προσφυγικής ιδιότητας των συμμετεχόντων στην έρευνα. Επίσης, παρατίθενται προσωπικές απόψεις που αφορούσαν τη διαχείριση των προσφύγων σε επίπεδο μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς και απόψεις σχετικά με εμπειρίες διαπροσωπικής επαφής. Η σύνοψη των συμπερασμάτων αυτής της θεματικής ενότητας εγκιβωτίζεται στη συσχέτιση επιρροής της προσφυγικής τους ταυτότητας στην αποδοχή της ένταξης των σημερινών στη σημερινή κοινωνία.

1 . Εννοιολογικό πλαίσιο

1.1 Μνήμη

Η μνήμη ως αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών επιστημών προσεγγίζεται ως προϊόν συγκατασκευασμένο μέσα από αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων ενός κοινωνικού συνόλου είτε σε επίπεδο διαπροσωπικό είτε επίπεδο ομάδων και θεσμών που εξασφαλίζει την ύπαρξή τους στο παρόν, ενώ αποτελεί εχέγγυο για τη συνέχιση στο μέλλον. Σύμφωνα με τον Halbwachs οι προσωπικές μνήμες δεν υφίστανται εκτός των κοινωνικών πλαισίων «τους νοητικούς χώρους» που σχετίζονται με τη γλώσσα, τον χώρο και τον χρόνο, εφόσον τα μέλη των κοινωνικών ομάδων διέπονται από κοινές καταβολές και βιώματα, ενώ οι προσωπικές αναμνήσεις τους αλληλοσυμπληρώνονται. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι αναμνήσεις εκδηλώνονται μάλλον ως αποτέλεσμα ανακατασκευής παρελθοντικών γεγονότων, προσαρμοσμένων στις επικρατούσες ιδεολογίες που διέπουν την κοινωνία, οι οποίες αναπαράγονται από εδραιωμένους θεσμούς εντός της, όπως τα μουσεία και το εκπαιδευτικό σύστημα (Haas & Jodelet, 2009:157· Κουλούρη, 2017: 46· Μαντόγλου, 2010: 38-41).

Στο ίδιο μήκος κύματος ο Barlett μέσα από τα στάδια της αφομοίωσης, της επεξεργασίας και της κατασκευής, αναφέρει πως οι συλλογικές μνήμες διαμορφώνονται ως αποτέλεσμα της επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης εντός του κοινωνικού συνόλου που λειτουργεί βάσει συγκεκριμένων αξιακών και ιδεολογικών προτύπων αναδεικνύοντας τον ενεργό ρόλο των κοινωνικών υποκειμένων στη νοηματοδότηση αυτής της διαδικασίας (Haas & Joedelet, 2009: 150-51). Η συλλογική μνήμη, ως συνάρτηση των διαρκώς μεταβαλλόμενων διαπροσωπικών σχέσεων και κατ' επέκταση των κοινωνικών σχέσεων λόγω μεταβολών των εξωτερικών συνθηκών, πραγματικών και συμβολικών, δεν αναπαριστά παρελθοντικά γεγονότα, εσαεί αμετάβλητα. Αντίθετα, χρησιμοποιεί σύμβολα που αποτελούν σημεία αναφοράς του παρελθόντος, όπως τα μουσεία, τα μνημεία και

τα εθνικά σύμβολα, τροποποιείται και προσαρμόζεται στα κυρίαρχα συμφέροντα, σκοπούς, προσδοκίες και ανάγκες του παρόντος, με σκοπό την εξασφάλιση της ιστορικής πορείας της κοινωνίας (Μαντόγλου, 2020: 34· Παραδέλλης, 1999: 29· Μπενβενίστε, 1999: 23).

Η επαναπρόσληψη και επανερμηνεία του παρελθόντος, μέσα από προφορικές ή γραπτές μαρτυρίες, δε συμβαίνει χωρίς να ληφθούν υπόψη το πολιτισμικό υπόβαθρο και οι κυρίαρχες ιδεολογίες των ήδη διαμορφωμένων ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων εντός του κοινωνικού συνόλου, που έχουν κληρονομηθεί από προηγούμενες γενιές. Η συλλογική μνήμη επηρεάζεται από τον διαφορετικό τρόπο που οι επόμενες γενιές βιώνουν, ερμηνεύουν και επηρεάζονται από ιστορικά γεγονότα. Επομένως, το παρελθόν επιδρά με τη σειρά του στο παρόν, η παρουσία του είναι εμφανής μέσα από τη χωροχρονική έκταση που καταλαμβάνει μέσα στην κοινωνία δημιουργώντας αλληλεπίδραση με το παρόν, συχνά συγκρουσιακή (Aguilar Fernandez, 2005: 10· Μαντόγλου, 2020: 35).

Τα πλέγματα των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων και του εκάστοτε πλαισίου, του οποίου αποτελούν μέρος και μέσα στο οποίο διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους, συνεπάγεται την αμφίδρομη σχέση μεταξύ ατομικής και συλλογικής μνήμης. Ουσιαστικά, σύμφωνα με τον Halbwachs, οι ατομικές μνήμες αποτελούν αναμνήσεις γεγονότων, οι οποίες δεν υφίστανται εκτός των πλαισίων των κοινωνικού περιγύρου που έχουν λάβει χώρα κατά το παρελθόν, καθώς η ανάκλησή τους ανακατασκευάζεται μέσα από την αλληλεπίδραση των υποκειμένων με τα άλλα μέλη μιας ομάδας. Η ταύτιση των μελών εντός της ομάδας αποτελεί τον συνδετικό αρμό της από κοινού αναγνώρισης και ανακατασκευής του παρελθόντος μέσα στην οποία τοποθετούνται και οι ατομικές μνήμες (Halbwachs, 2013: 50, 56).

Οι ατομικές μνήμες στηρίζονται στη συλλογική μνήμη ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλεφθεί το ενδεχόμενο εμφάνισης αντιφατικών καταστάσεων, στις περιπτώσεις αντιδιαστολής των ατομικών αναμνήσεων του εκάστοτε κοινωνικού υποκειμένου που εσωτερικεύονται μέσα του από εκείνες που εναποτίθενται προς κοινοποίηση για τη διαμόρφωση της μνήμης του κοινωνικού πλαισίου (Μαντόγλου, 2012: 43). Κάθε ατομική συνεισφέρει στη διαμόρφωση μιας συλλογικής μνήμης, η οποία παρότι δεν αποτελείται από ενιαία και σταθερή δομή, προκύπτει μέσα από

τη συναίνεση ως προς την εξαγωγή κοινών διδαγμάτων και αναπαραστάσεων, με αποτέλεσμα να καθορίζεται ως «σύστημα αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα σε ατομικές μνήμες». (Aguilar Fernandez, 2005: 14· Παραδέλλης, 1999: 32).

1.2 Κοινωνική μνήμη και αναπαραστάσεις

Όπως και οι μνήμες, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν κατασκευές ανάμνησης του παρελθόντος και ερμηνείας του παρόντος, βάσει δεδομένων αντιλήψεων, πεποιθήσεων και στάσεων, καθώς και απόκτησης γνώσης εντός συγκεκριμένων κοινωνικών και χωροχρονικών πλαισίων, όπου διασφαλίζονται οι ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, οι οποίες ωστόσο γεννιούνται και αναπαράγονται μέσω της χρήσης κοινής γλώσσας στην επικοινωνία και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των υποκειμένων με στόχο την δημιουργία μιας κοινής πραγματικότητας (Μαντόγλου, 2010: 48· Rateau, 2020: 97· Potter, 2005: 204). Ως πτυχές της «κοινωνικής σκέψης», χαρακτηρίζονται από ομοιότητα στον τρόπο λειτουργίας τους και από αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Οι παροντικές κοινωνικές μνήμες που αφορούν το παρελθόν αντικατοπτρίζονται μέσα από επίσης παροντικές κοινωνικές αναπαραστάσεις, στις οποίες εμπεριέχονται οι κυρίαρχες απόψεις, οι στάσεις και αξίες ενός κοινωνικού συνόλου (Μαντόγλου, 2012:51· Χρυσοχόου, 2011: 290).

Οι κοινωνικά κατασκευασμένες αναπαραστάσεις επιτελούν έναν διττό ρόλο, αυτόν της διασφάλισης της κοινωνικής ταυτότητας των μελών, καθώς και της εδραίωσης της διαφοροποίησής της από άλλες κοινωνικές ομάδες (Rateau, 2020: 97-98). Ωστόσο, υπάρχουν και διαφοροποιήσεις μεταξύ υποομάδων στο εσωτερικό της που αφορούν τις στάσεις και τις συμπεριφορές που προκύπτουν μέσα από την κατανόηση και την υιοθέτηση ορισμένων στοιχείων μιας κοινά αποδεκτής αναπαράστασης, χωρίς ταυτόχρονα να αμφισβητείται η ουσία της. Η θεωρία του Abric που σχετίζεται με τη δομική κατασκευή μιας κοινωνικής αναπαράστασης σε κεντρικό πυρήνα και περιφερειακά στοιχεία, αποδεικνύει πως η ιεράρχηση των επιμέρους στοιχείων της επιφέρει διαχρονική σταθερότητα και ταυτόχρονα ευελιξία (Rateau, 2020: 100-06).

Σύμφωνα με τον Moscovici, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις διακρίνονται από

ιστορικότητα, καθώς οι επιλεκτικές κατασκευές τους αποτελούν εξέλιξη προηγούμενων σε συνάρτηση με τον ελεγκτικό μηχανισμό της μνήμης. Για τον σχηματισμό τέτοιων αναπαραστάσεων εισήγαγε τις διαδικασίες της «αντικειμενοποίησης» και της «επικέντρωσης» ή «αγκυροβόλησης»¹. Η πρώτη συνιστά την επιλεκτική υποδοχή και τον έλεγχο νέων, ανοικτών αντικειμένων και εμπειριών από την πλευρά των υποκειμένων των κοινωνικών ομάδων, με βάση τα ήδη διαμορφωμένα συστήματα αξιών και πεποιθήσεων, που οδηγούν στην τροποποίηση και νοηματοδότηση του περιεχομένου τους, προσαρμοσμένου στην πραγματικότητα που βιώνουν τα υποκείμενα εντός του κοινωνικού συνόλου (Μαντόγλου, 2010: 49· Μαντόγλου, 2012: 56· Potter, 2005: 207· Rateau, 2020: 113;).

Η ομογενοποίηση μέσα από την αντικειμενοποίηση των επιλεγμένων πληροφοριών και τη σύγκριση με τον προϋπάρχοντα τρόπο σκέψης των υποκειμένων που λειτουργεί ως σημείο αναφοράς και προσωπικό σύστημα ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης πάνω σε οικίες καταστάσεις, οδηγεί στην επικέντρωση ή αγκυροβόληση, που αφορά την νοηματοδότηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων με νέο περιεχόμενο και τον εμπλουτισμό τους με νέες έννοιες, οικειοποιημένο και θεσμοθετημένο εντός της καθεστηκυίας δομής του κοινωνικού συνόλου. Η αγκυροβόληση συντελεί στην ερμηνεία της πραγματικότητας, των γεγονότων και των συμπεριφορών των μελών εντός των ομάδων αλλά και έξω από αυτές. (Rateau, 2020: 114-17· Μαντόγλου, 2010: 49-50· Μαντόγλου, 2012: 56-57).

1.3 Μνήμη, Λήθη και Τραύμα

Το παρελθόν υφίσταται μια αναδρομική, επιλεκτική, τροποποιητική και συνδιαμορφωτική από τα κοινωνικά υποκείμενα και τους θεσμούς διαδικασία, η οποία αποκτά νοηματοδοτικό χαρακτήρα, εφόσον ανταποκρίνεται στους υπάρχοντες πολιτισμικούς και ιδεολογικούς κώδικες, ενώ επιδιώκεται και η μεταβίβασή του στις επόμενες γενιές. Λόγω αυτής της κατά το δοκούν διαμόρφωσης και παρουσίασης του παρελθόντος απομένουν πτυχές του, οι οποίες

¹ Ο γαλλικός όρος *acrange* μεταφράζεται ως επικέντρωση, ενώ σε τελευταίες μεταφράσεις αποδίδεται και ως αγκυροβόληση (Μαντόγλου, 2010: 48)

λογοκρίνονται, αποσιωπώνται, λόγω συναισθηματικής βαρύτητας και φόρτισης. Σύμφωνα με τον Barlett, η ανακατασκευαστική διαδικασία της μνήμης, θεωρείται «κοινωνική συμβατικότητα», καθώς η απλοποίηση και προσαρμογή της στις προσωπικές αφηγήσεις του παρελθόντος, ενσωματώνεται σε ένα γενικό κανονιστικό πλαίσιο της ομάδας που την κατασκευάζει (Μαντόγλου, 2010:75).

Η τάση για εκούσια παραποίηση παρελθοντικών γεγονότων λειτουργεί ως αποτέλεσμα της ανάδειξης σημαντικών ιστορικών γεγονότων που αποτελούν ενοποιητικό στοιχείο του κοινωνικού συνόλου λόγω της σημασίας που τους αποδίδεται. Ως μηχανισμός άμυνας η επιλεκτική μνήμη εμπεριέχει τη λήθη που ανταποκρίνεται στην ανάγκη της επικέντρωσης στις θετικές αναμνήσεις παράλληλα με την απώθηση, τη συγκάλυψη ή την ελαχιστοποίηση των αρνητικών συναισθημάτων από τραυματικές εμπειρίες (Μαντόγλου, 2010: 72· Μαντόγλου, 2020: 35· Παραδέλλης, 1999: 40).

Ο Ricoeur κάνει λόγο, για ηθική χρήση της λήθης, της οποίας ο διδακτικός ρόλος λειτουργεί με στόχο την ελάφρυνση συναισθηματικά φορτισμένων γεγονότων του παρελθόντος. Λειτουργεί τόσο ως «φάρμακο» για τραυματικές εμπειρίες, των οποίων ωστόσο η ανάμνηση δεν αφήνει αποτυπώματα ντροπής και ενοχής, όσο και ως «φαρμάκι», όταν εγείρονται τέτοιου είδους συναισθήματα, με αποτέλεσμα «σκοτεινές» περίοδοι της ιστορίας διαφόρων κοινωνιών να θεωρούνται ως «φαρμάκι», των οποίων η απομνημόνευση πρέπει να εξαλειφθεί με σκοπό στη συγκαταβατική ανασυγκρότηση του παρελθόντος και την ενίσχυση της θετικής αυτό-εικόνας της κοινωνίας (Μαντόγλου, 2010; 80-81, 123· Μάντογλου, 2020: 37-40).

Καθώς η θεσμική ή επίσημη μνήμη που επιβάλλεται από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα καθορίζει τις αναπαραστάσεις ιστορικών γεγονότων του παρελθόντος που διαμορφώνουν τις παροντικές ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, υπάρχουν πτυχές του που σκόπιμα αποσιωπώνται μέσα από τη λογοκρισία. Η εσκεμμένη επιβαλλόμενη σιωπή συχνά στρέφεται απέναντι στις μνήμες και τις αναπαραστάσεις των μειονεκτικών -π.χ κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα- και μειονοτικών ομάδων στα πλαίσια της κοινωνικής συμμόρφωσης αποσκοπώντας στην πλήρη εκρίζωση των αναμνήσεων, την απώλειά τους ως αφηγηματικό ιστορικό περιεχόμενο και κατ' επέκταση της

ταυτότητας και της θέσης τους στο κοινωνικό σύνολο, η οποία συχνά συντελείται με την ανοχή αυτών ομάδων (Μαντόγλου, 2010:82-83· Μαντόγλου, 2012: 94· Passerini, 2006: 242). Εντούτοις, καταπιεσμένες μνήμες επιβιώνουν σιωπηλά μέσα στους κόλπους των κλειστών μειονοτικών ομάδων, λόγω της τραυματικής φύσης τους (Passerini, 2006: 244).

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι επώδυνες εμπειρίες μετατρέπονται σε τραυματικές επιφέρουν ψυχικές βλάβες στα υποκείμενα που τις βίωσαν, ελλείψει αμυντικών μηχανισμών διαχείρισής τους και μη συγκροτημένης εγγραφής τους στη μνήμη. Η επανεμφάνισή αυτών των εμπειριών δύναται να πυροδοτείται απρόοπτα μέσα στην καθημερινότητα, παρά την επιλογή των υποκειμένων στην άρνηση αντιμετώπισής τους, μέσα από την απώθηση και την αποσιώπησή τους, με αποτέλεσμα να διαταράσσεται η λειτουργία της μνήμης (Βαν Μπούσχοτεν, 2008: 139· Εξερτζόγλου, 2020: 138, 140 Λιάκος, 2013: 40).

Το τραύμα, παρότι αποτελεί ατομική εμπειρία, ποικιλοτρόπως βιωμένη και ανακαλούμενη στη μνήμη των ατόμων που έζησαν τέτοιες καταστάσεις, καθίσταται εφικτό να μεταφερθεί και να αποκρυσταλλωθεί στις συλλογικές μνήμες των απογόνων τους και κατ' επέκταση μεταξύ των μελών συγγενικών κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα με την Τατά Αρσέλ (Εξερτζόγλου, 2020: 151) σημείο-κλειδί αποτελεί το αίσθημα αδικίας, ως προϊόν της ταύτισης και υιοθέτησης των συναισθημάτων που προέκυψαν από αυτές τις εμπειρίες.

Αυτή η περίπλοκη διαδικασία διαιώνισης της συναισθηματικής διάστασης της μνήμης στις επόμενες γενιές, ως πολιτισμικό τραύμα, διαμορφώνει συλλογικές ταυτότητες έχοντας ως προϋπόθεση την κατασκευή ενός μεταγενέστερου σε σχέση με τις πρωτογενείς τραυματικές εμπειρίες των προγόνων αφηγήματος θυματοποίησης, ανταποκρινόμενου σε παροντικές ανάγκες που αποσκοπούν στην κοινοποίησή του εκτός των ορίων αυτών των κοινωνικών ομάδων και στην ευρεία αποδοχή του. Ωστόσο, τα κίνητρα ενδέχεται να είναι αμφιλεγόμενα, καθώς εκτός του σκοπού της επίτευξης της ιστορικής δικαίωσης της μνήμης των θυμάτων, καθώς εμφολωρεί η διαιώνιση του παρελθοντικού θύτη ως διαχρονικού κινδύνου (Chaitin & Steinberg, 2013 :34· Εξερτζόγλου, 2020: 151-56). Η ανάσχεση τέτοιων πολιτικών συντήρησης της «οδύνης» σύμφωνα με την Βαν Μπούσχοτεν (2008: 146) μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη συμβολή μιας θεσμικής πολιτικής που θα

αναγνωρίζει εκατέρωθεν τις τραυματικές μνήμες εμπλεκόμενων ομάδων, με σκοπό την αμοιβαία συμφιλίωση με το παρελθόν.

1.4 Μνήμη και ταυτότητες

Η στενή σχέση της μνήμης με τις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες ορίζεται από το γεγονός ότι αποτελεί το πλαίσιο κατασκευής τους, διαιώνισης και νομιμοποίησής τους στο παρόν, έξω από το οποίο η κοινωνική οργάνωση, οι ενδο-ομαδικές σχέσεις και οι θεσμοί δεν υφίστανται. Σύμφωνα με τον Tajfel, η ταυτότητα ενός κοινωνικού υποκειμένου δηλώνει την επίγνωση ότι συνδέεται με άρρηκτους δεσμούς με συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες. Οι δεσμοί χαρακτηρίζονται από διαπροσωπικές σχέσεις ή αποτελούν επιλογές συναισθηματικής φύσεως. Τα χαρακτηριστικά εκείνα που εκφράζουν τη διαγενεακή συνοχή μιας ομάδας, και λειτουργούν για το συμφέρον της ομάδας, όπως οι αξιακοί κώδικες, οι παραδόσεις και οι θεσμοί, στο πέρασμα του χρόνου μεταβαίνουν ως κληρονομιά που συνδέει το παρελθόν με το παρόν διατυπώνοντας τη διάρκειά της μέσα στο χρόνο (Μαντόγλου, 2012: 70· Χρυσόχου, 2011: 296).

Μέσα από την ιδιότητα της κοινωνικής μνήμης που αφορά την επιλεκτικότητά της στη διαδικασία οικοδόμησης του ιστορικού παρελθόντος, με σκοπό τη διατήρηση της ενδο-κοινωνικής συνοχής της κοινωνικής ομάδας, διαμορφώνεται και η ταυτότητα των μελών της. Οι στρατηγικές προς αυτή την κατεύθυνση αφορούν την προβολή και την αυτό-ενίσχυση της εικόνας της σε αντιπαραβολή με άλλες εξω-ομάδες μέσα από συγκρίσεις μαζί τους. Μέσα από αυτές τις συγκρίσεις εξάγονται στοιχεία που λειτουργούν ωφελιμιστικά κατασκευάζοντας μια θετική κοινωνική εικόνα συνοδευόμενη από μια αίσθηση ανωτερότητας που αποσκοπεί στη διασφάλιση των ποικίλων συμφερόντων της έναντι άλλων ομάδων που λειτουργούν ανταγωνιστικά. (Μαντόγλου, 2010: 196-198; Μαντόγλου, 2012: 70-71).

Ωστόσο, η συλλογική ταυτότητα δεν αποτελεί αρραγές σύνολο. Οι ταυτότητες των υποκειμένων που υπάγονται σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες, διατηρούν «εκ των κάτω» διαμορφωμένες μνήμες και αναπαραστάσεις, συχνά ευμετάβλητες χωροχρονικά, ανάλογα τις εκάστοτε ανάγκες τους και τις εξωτερικές συνθήκες, με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους, ενώ συχνά αποτελούν πόλο αμφισβήτησης απέναντι στην «άνωθεν» κυρίαρχη μνήμη και τις «ηγεμονικές

αναπαραστάσεις» που συνδέονται με την κατασκευή μιας ευρείας και κοινής ταυτότητας, αυτής του έθνους μέσα στα όρια του κράτους (Βαν Μπούσχοτεν, 2008: 10-11· Μαντόγλου, 2012:73).

1.5 Μνήμη και εθνική ταυτότητα

Ο σύγχρονος κόσμος είναι δομημένος στην πολιτικοκοινωνική οργάνωση των εθνικών κρατών που καταλαμβάνουν συγκεκριμένες εδαφικές επικράτειες, μέσα στις οποίες διαβιούν εθνοπολιτισμικές κοινότητες με συνεκτικά στοιχεία που υπερβαίνουν τις ενδο-εθνικές και τοπικές διαφορές και συγκρούσεις υπέρ της επικράτησης μιας κοινής κατεύθυνσης με στόχο τη συσπείρωση προς την προάσπιση και διατήρηση της εθνικής ομοιογένειας και της εδαφικής ακεραιότητας, παράλληλα με ανάδειξη των διαφορών με άλλες ομάδες που ανήκουν σε άλλα εθνικά κράτη (Μαντόγλου, 2010: 199· Χρυσόχοου, 2011:236,239).

Οι κοινότητες των ανθρώπων που ζουν εντός των συνόρων αναπτύσσοντας παράλληλα κοινούς δεσμούς, ώστε να θεωρούνται μέλη μιας κοινότητας αποτελούν έθνος. Οι διατυπώσεις περί ορισμού έθνους συμψηφίζονται σε δυο κατηγορίες. Αφενός στην κατασκευή τους ως «φαντασιακές κοινότητες», πολιτισμικά κατασκευάσματα λόγω των παροντικών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, της βιομηχανικής επανάστασης, αρχής γενομένης από τα έθνη-κράτη του 19^{ου} αιώνα. Υποστηρικτές αυτής της θεωρίας υπήρξαν ο Anderson που πρόταξε τον καταλυτικό παράγοντα της έντυπης διάδοσης των καθομιλουμένων γλωσσών ως συνεκτικού μέσου επικοινωνίας, για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης μεταξύ ασύνδετων κοινοτήτων, (Γκόγκας, 2022: 182), ενώ ο Gellner αναφέρει την αλληλοαναγνώριση αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ των μελών μιας ομάδας σε συνδυασμό με κοινή χρήση πολιτισμικών στοιχείων που προωθούν κοινούς κανόνες συμπεριφοράς και επικοινωνίας εντός μιας δεδομένης επικράτειας, υπό την επιμέλεια του κρατικού μηχανισμού. Η ομοιότητα της ενδοομάδας, ως αποτέλεσμα της άνωθεν επιβαλλόμενης κρατικής κουλτούρας, λειτουργεί ως προαπαιτούμενο για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική οργάνωση των μελών εντός της κοινότητας σε έθνος (Gellner, 1992: 23, 75-76· Χρυσόχοου, 2011: 236-239).

Στον αντίποδα η θεωρία του εθνοσυμβολισμού επιχείρησε μια εθνοτική

προσέγγιση για την προέλευση του έθνους. Σύμφωνα με τον Smith, η νεωτερική αντίληψη περί κατασκευασμένου έθνους βασίζεται στη διαχρονική συνοχή των προγενέστερων εθνοτικών παραδοσιακών κοινοτήτων,² οι οποίες βάσει της συγκρότησης κοινής μνήμης, κοινής ιστορικής συνέχειας και πολιτισμικής συγγένειας καλλιέργησαν κοινή ιστορική συνείδηση, στην οποία συγκαταλέγονται οι συναισθηματικοί δεσμοί με την ιστορική εδαφική επικράτεια που θεωρείται ως «πατρίδα» -ακόμη και αν κατοικούσαν εκτός των ορίων της-, οι μύθοι που αφορούν το ιστορικό τους παρελθόν και την καταγωγή, καθώς και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, γλώσσα, θρησκεία και παραδόσεις. Ο εκσυγχρονισμός των προνεωτερικών εθνοθρησκευτικών ομάδων σε έθνη- κράτη και η αναγωγή των μελών τους σε πολίτες προϋπέθετε επίσης και πολιτική οργάνωση, τη θέσπιση νομοθετημάτων που θα αφορούν κοινά πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, σε όσους συνειδητά αποδέχονται το συν-ανήκειν εντός τους. (Γκόγκας, 2022: 183· Χρυσόχου, 2011: 237· Μαντζάνας, 2015: 103-104· Smith, 2000: 40, 43, 51).

Στο εσωτερικό της η αναγωγή της αυτοδιάθεσης του έθνους σε οργανωμένη πολιτική οντότητα διοικούμενη από θεσμούς δημιουργεί το έθνος - κράτος. Ο συνδυασμός πολιτιστικών και πολιτικών στοιχείων διαμορφώνει την εθνική ταυτότητα εντός των ορίων ενός κράτους (Μαντόγλου, 2010: 199, 204· Μαντζάνας, 2016: 137-39, 144). Παρά τη δεδομένη ύπαρξη ανισοτήτων και συγκρούσεων μεταξύ των μελών εντός των εθνών-κρατών και την αδυναμία δημιουργίας διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ του συνόλου των μελών της, όπως αναφέρει ο Anderson στον ορισμό του για τον «φαντασιακό» τρόπο σύλληψης της ιδέας του έθνους (1997: 27-28), επικρατεί το πρόταγμα της εθνικής ομοψυχίας. Η αίσθηση της κοινής ιστορικής καταγωγής, της γλώσσας, της θρησκείας και μιας σειράς συγκεκριμένων συναισθηματικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών στοιχείων, όπως αξιακοί, συμπεριφορικοί και επικοινωνιακοί κώδικες, σύμβολα και μνημεία που οικοδομούν αναπαραστάσεις του παρελθόντος, όπως στις περιπτώσεις των τελετών των εθνικών εορτών, λειτουργούν ως σταθερές εκφάνσεις αυτοπροσδιορισμού των

² Ο Smith χρησιμοποιεί για τον προσδιορισμό εθνοτικών κοινοτήτων, τον γαλλικό όρο *ethnie*. Επικαλούμενος τον Weber, θεωρεί πως καθοριστικός παράγοντας για τον σχηματισμό και την επιβίωση τέτοιων προνεωτερικών κοινοτήτων αποτέλεσε η πολιτική τους οργάνωση, η οργανωμένη θρησκευτική παράδοση και οι πολεμικές συγκρούσεις (2000: 47-49).

μελών εντός της ομάδας του έθνους τους και ανάδειξης της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας, μέσα από την αδιάλειπτη ιστορική παρουσία, η πιστοποίηση της οποίας προέρχεται από την ιστορικοποίηση του εδάφους, που αποτελεί τον κοινό τόπο καταγωγής και διαμονής ως μέσου για τη νομιμοποίηση της κοινής ταυτότητας. (Κουλούρη, 2020: 298 ·Μαντόγλου, 2012: 73-74).

Η ένταξη σε μια εθνική ομάδα, η προάσπιση των συνεκτικών δεσμών που την απαρτίζουν στο παρόν και η μεταβίβασή τους στο μέλλον, αναδύει την ανάγκη δημιουργίας κοινής και συνάμα επιλεκτικής μνήμης μέσα στην οποία εμπεριέχεται το αφήγημα μιας εθνικής ιστορίας, προσαρμοσμένης στις ανάγκες του παρόντος, στη σφυρηλάτηση και τη διατήρηση μιας εθνικής ταυτότητας. Η επικράτηση του κυρίαρχου αφηγήματος, η θεσμική ή εθνική μνήμη όπως αυτή ονομάζεται, αναπαράγεται μέσα από τους θεσμούς του κράτους, όπως τα σχολεία και τα μουσεία και επιβάλλεται στο δημόσιο βίο εξάγεται ως αποτέλεσμα των ζυμώσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που συγκαταλέγονται μέσα στο έθνος. Σε κάθε περίπτωση οι ομάδες με τη μεγαλύτερη κοινωνική, πολιτική και οικονομική επιρροή διαδραματίζουν καθοριστικότερο ρόλο στη διαμόρφωσή της, χωρίς ωστόσο να εξαλείφεται ούτε η δημόσια μνήμη που πιθανόν να ενστερνίζεται ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών ομάδων του έθνους ούτε άλλες επιμέρους, συχνά καταπιεσμένες ή περιθωριοποιημένες μνήμες (Λιάκος, 2013: 37· Κουλούρη, 2013: 49).

Επομένως, η νομιμοποιητική καλύπτρα ενός έθνους που καλλιεργεί μια ομογενοποιημένη ταυτότητα και συνείδηση ανάγεται στην αδιάκοπη ιστορική συνέχειά του μέσα στο χρόνο μέσα από την κατασκευή «εθνικών μύθων», που ενισχύονται από την επιλεκτική αναφορά στο παρελθόν. Το σταχυολογημένο παρελθόν οικοδομείται βάσει γεγονότων- σταθμών που θεωρούνται συνεκτικά στην άνωθεν διαμόρφωση ενιαίας μνήμης, συνάμα με την κοινωνική λήθη για τις περιπτώσεις ιστορικών γεγονότων που κρίνονται ως κηλίδες στις σελίδες της επίσημης ιστορίας και τροποποιούνται ή διαγράφονται.

Η καταχώριση και ταξινόμηση στο παρόν ιστορικών τραυμάτων που αφορούν παρελθοντικά γεγονότα, μέσα στη συλλογική μνήμη του έθνους, καθώς και η επαναλαμβανόμενη στο διηνεκές υπενθύμισή τους, οδηγεί στην ετεροαναχρονισμένη αναβίωση αντίστοιχων συναισθημάτων, τα οποία ενδέχεται να ερμηνευθούν ως προσδοκίες όχι μόνο για ιστορική δικαίωση και αποκατάσταση,

αλλά και αφορμή για εκδήλωση εκδικητικών συναισθημάτων και υπόθαλψη ανάλογων ενεργειών εναντίον όσων θεωρούνται οι «άλλοι». Η δυναμική της παρουσίας των εθνικών μύθων στην κατασκευή μιας ομοιογενούς εθνικής ταυτότητας, πιστοποιείται και από την καταγραφή στη συλλογική μνήμη διαχρονικών απειλών, προερχόμενων από εξω-ομάδες που στρέφονται συλλήβδην εναντίον της συνοχής και της υπόστασής της. Η αναπαράσταση του περιεχομένου του «άλλου» ενδέχεται να συγκροτηθεί στην εθνική μνήμη, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα σχολικά εγχειρίδια, με αρνητικά φορτισμένα συναισθήματα που τον κατατάσσουν ως διαχρονικό εχθρό, υπεύθυνο για γεγονότα που έχουν χαρακτηριστεί ως εθνικές καταστροφές (Μαντόγλου, 2010: 200-04).

Η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας δεν επικεντρώνεται αποκλειστικά στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά για την ανάδειξη της μοναδικότητας του έθνους μέσα σε μια ορισμένη γεωγραφική επικράτεια και τη διατήρησης της συνοχής εντός, καθώς ταυτόχρονα αναζητά την κατασκευή της εικόνας της ετερότητας, των ξένων και συνάμα εχθρικών προς την ίδια την εθνική ομάδα, ως αποτελεσματικότερο παράγοντα συσπείρωσης (Μαντζάνας, 2016: 145-46). Η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας που εδράζεται στη διαφοροποίηση του «εμείς» από τους «άλλους» ορίζεται στα πλαίσια των αναπροσαρμογών της μέσα στον ρου της ιστορίας επηρεασμένη από τις εκατέρωθεν αλληλεπιδράσεις που οδηγούν σε διαμόρφωση αρνητικής στάσης απέναντί τους (Τσαούσης, 1983: 17-18).

Σύμφωνα με τον Tajfel οι υπαγωγές των κοινωνικών υποκειμένων σε ποικίλες κατηγοριοποιήσεις αποτελούν διεργασίες οργάνωσης της ανάγνωσης του εαυτού και του κόσμου τον περιβάλλει που έχουν ως κοινό παρονομαστή την ανάδειξη των ομοιοτήτων ανάμεσα στα μέλη των εσω-ομάδων παράλληλα με τις διαφορές που προκύπτουν με τα μέλη των εξωομάδων συνοδευόμενες από την ανάλογη εύνοια και αυτοεκτίμηση που βρίσκονται σε αντιδιαστολή με τα στερεότυπα που δημιουργούνται έναντι των άλλων (Δραγώνα, Σκούρτου και Φραγκουδάκη, 2001: 30-35). Πρόκειται για γνωστικές διεργασίες, οι οποίες αποτελούν προϊόν συναινετικής κοινωνικής κατασκευής, χωρίς να αποκλείεται το γεγονός της αντιληπτικής πλάνης μέσα από τις διαδικασίες της με συναισθηματικούς και αξιακούς όρους υπερτονισμού της ταύτισης με μια κοινωνική ομάδα, παράλληλα με την ανάδειξη αξιακών διαφοροποιήσεων με άλλες ομάδες μέσα από την κοινωνική

σύγκριση (Wetherell, 2004: 300-303).

1.6 Στερεότυπα- προκαταλήψεις

Οι κατασκευές ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων εντός μιας ομάδας ερχόμενες σε αντιπαράβολή με τις αντίστοιχες των «άλλων» συνοδεύονται από στερεότυπα και προκαταλήψεις. Τα στερεότυπα είναι γνωστικές διαδικασίες, γνωστές ως «σχήματα», τα οποία περιλαμβάνουν, σύμφωνα με τον Lippmann, «τυποποιημένες εικόνες μέσα στο κεφάλι μας», που συμβάλλουν στην απλοποίηση και την κατηγοριοποίηση περίπλοκων καταστάσεων, επηρεασμένα από τις στάσεις και τις αντιλήψεις, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί από το ιστορικό παρελθόν, καθώς και την κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν τα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας στο εσωτερικό της (Dickerson, 2021: 338· Μάγος, 2022: 91) Καθώς τα στερεότυπα διαμορφώνονται μέσα σε αυτή και υπό την επιρροή του καθημερινού λόγου και των αλληλεπιδράσεων, εφόσον εδραιωθούν, δημιουργούν κοινωνικές αναπαραστάσεις, στις οποίες αντανακλώνται οι κοινωνικο-πολιτικές πρακτικές και οι ιδεολογίες της (Δραγώνα, Σκούρτου και Φραγκουδάκη, 2001:35).

Τα στερεότυπα εμπεριέχουν γενικευμένα χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονται από τα άτομα της ενδο-ομάδας όχι μόνο προς ομάδες ή κατηγορίες ανθρώπων έξω από αυτή, αλλά και μέσα στην ίδια την ομάδα, αγνοώντας επιμέρους διαφοροποιήσεις που προϋπάρχουν στο εσωτερικό της. Παράλληλα υπερτονίζονται οι διαφορές με τα μέλη των εξω-ομάδων, οι οποίες ενισχύονται λόγω ανταγωνισμού, με το ενδεχόμενο ωστόσο να μην εφάπτονται στην πραγματικότητα, καθώς οι ατομικές ιδιαιτερότητες αυτών των ανθρώπων παραβλέπονται με αποτέλεσμα την προδιαγεγραμμένη συλλήβδην κατηγοριοποίησή τους στη βάση προκατασκευασμένων ερμηνευτικών σχημάτων (Αζίζι – Καλατζή, Ζώνιου - Σιδέρη, Βλάχου, 1996: 21-24) .

Η απόδοση απλουστευμένων και γενικευμένων χαρακτηριστικών στη βάση κατηγοριοποιήσεων προς τους «άλλους», συνεπάγονται αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες μπορούν θεωρηθούν απόλυτες, ενώ ακολουθούν αντίθετη πορεία, καθώς στόχο έχουν να αποδώσουν θετικές κρίσεις για την ενδο-ομάδα σε αντίθεση με την

υιοθέτηση αρνητικών χαρακτηριστικών απέναντι στις άλλες ομάδες (Μάγος, 2022: 92). Αυτές οι κρίσεις οφείλονται στο φαινόμενο της εξω-ομαδικής ομοιογένειας, κατά το οποίο τα μέλη της εξω-ομάδας αντιμετωπίζονται ως ομοιογενές σύνολο στις περιπτώσεις συγκρουσιακών καταστάσεων, με αποτέλεσμα τα στερεότυπα προς αυτούς να παρουσιάζονται πιο απλουστευμένα, ενώ ανάμεσα στα μέλη στο εσωτερικό της ομάδας αναγνωρίζεται περισσότερη ποικιλομορφία και διαφορετικότητα (Dickerson, 2021: 360).

Η κοινωνική κατηγοριοποίηση, όπως δημιουργείται από τα μέλη της ενδο-ομάδας, επιτελεί τη λειτουργία της ανάδειξής της ως ανώτερη σε σχέση με τις υπόλοιπες λόγω του γεγονότος ότι τις συνδέει μονοδιάστατα με προκατασκευασμένα χαρακτηριστικά, γεγονότα και καταστάσεις, συχνά αρνητικά τα οποία τους τα αποδίδει έχοντάς τα αφομοιώσει ως «αντικειμενικές αλήθειες», χωρίς να υπόκεινται σε έλεγχο (Αζίζι – Καλατζή, κ.α: 22-23). Σύμφωνα με τον Allport απώτερος στόχος των στερεοτυπικών αντιλήψεων είναι η δικαιολόγηση των συμπεριφορών απέναντι σε αυτές τις ομάδες (Δραγώνα, κ.α, 2001: 61). Η ενίσχυσή τους υποθάλπεται από δεδομένα ερμηνευτικά σχήματα, όπως η «αυτοεκπληρούμενη προφητεία», τα οποία χρησιμοποιούνται από τα μέλη της ενδο-ομάδας για να δικαιολογήσουν όχι μόνο τις συμπεριφορές και τις στάσεις αλλά και τις προσδοκίες τους απέναντι στις συμπεριφορές που αναμένουν από τις άλλες κοινωνικές ή εθνοτικές ομάδες, προκειμένου να επαληθεύσουν τους ισχυρισμούς τους. Ακόμη και στις περιπτώσεις μη επαλήθευσης των ισχυρισμών οι στερεοτυπικές αντιλήψεις όντας βαθιά ριζωμένες σε παγιωμένα ερμηνευτικά σχήματα αγνοούν τις όποιες εξαιρέσεις, που καθίστανται ασύμβατες προς αυτά, ώστε να παραμείνουν αμετακίνητες (Αζίζι – Καλατζή, κ.α., 23-24· Μάγος, 2021: 92).

Οι εσφαλμένες, απλουστευμένες και άκαμπτες στάσεις που διαμορφώνονται μέσα από τις αξίες, τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις και τις συμπεριφορές εντός ενός ορισμένου κοινωνικού πλαισίου και ανάγονται σε ποικίλες διακρίσεις, εναντίον άλλων ατόμων ή ομάδων βάσει π.χ φυλετικών, θρησκευτικών, σεξουαλικών ή διανοητικών κριτηρίων, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, αλλά σαν ομογενοποιημένο σύνολο, χαρακτηρίζεται ως προκατάληψη. Σύμφωνα με το τρισδιάστατο μοντέλο των στάσεων, η διαφοροποίησή των προκαταλήψεων τόσο από τα στερεότυπα και το γνωστικό, περιγραφικό στοιχείο

τους όσο και από τις διακρίσεις και το συμπεριφορικό τους στοιχείο, χαρακτηρίζεται κυρίως από συναισθηματική κριτική χροιά, που προσεγγίζει τα όρια της εχθρότητας, χωρίς ωστόσο να παραβλέπονται και οι περιπτώσεις με θετικό πρόσημο που αναφέρονται κυρίως στις ενδο-ομάδες που ανήκουν όσοι εκφράζουν τέτοιες καταστάσεις (Κοκκινάκη, 2006: 94, 211).

Σχετικά με το υπόβαθρο απόκτησης προκαταλήψεων εμφανίζονται διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες με τη μορφή θεωριών μελετούν τη συσχέτιση μεταξύ της προσωπικότητας των υποκειμένων και των ιδεολογικοπολιτισμικών αξιών του κοινωνικού περιγύρου που διαμορφώνουν τις στάσεις τους (Κοκκινάκη, 2006: 224). Οι αξίες, ως «συμβολικές πεποιθήσεις», αντικατοπτρίζουν το βαθμό που συμμορφώνονται οι εξω-ομάδες στις κοινωνικές παραδόσεις της ενδο-ομάδας (Smith&Bond, 2011: 312). Επομένως, οι προκαταλήψεις περιστρέφονται γύρω από τις γνωστικές ικανότητες του ανθρώπου, τη διαπαιδαγώγηση από την οικογένεια και τον κοινωνικό περίγυρο, καθώς και την καθοριστική επιρροή των κοινωνικών δομών και των θεσμών που συμβάλλουν στον καθορισμό υποτιμητικών αντιλήψεων και στάσεων απέναντι σε ομάδες, που ορίζονται ως μειονεκτικές (Αζίζι- Καλατζή, κ.α. : 37-38).

Τα αίτια της προκατάληψης, σύμφωνα με ερευνητές, όπως η Frenkel-Brunswick και ο Adorno, μπορούν να αναζητηθούν μέσα από την εστίαση σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας, αυτά που την μετατρέπουν σε αυταρχική και δογματική, υπό την επήρεια μοτίβων ανατροφής που βρίσκονται συμβεβλημένα με την αναπαραγωγή ενός κοινωνικού πλαισίου, γαλουχημένου με αυταρχική ιδεολογία, όπως η ναζιστική Γερμανία, δείχνοντας την προδιάθεση να εκδηλώσουν ρατσιστικές και εθνο-κεντρικές συμπεριφορές προς εξω-ομάδες που θεωρούνται αδύναμες και υποδεέστερες. Οι απαρχές της αυταρχικής προσωπικότητας βρίσκονται στην παιδική ηλικία. Η αποδοχή της υποταγής στη γονεϊκή εξουσία και ιεραρχία μεταλαμπαδεύεται στην εκδήλωση παρόμοιας συμπεριφοράς στους κοινωνικούς θεσμούς, ενώ η έκθεση σε βίαιες συμπεριφορές, καθώς και αισθήματα φόβου και καταπίεσης θεωρούνται ως πηγή εκδήλωσης τέτοιων συμπεριφορών που χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα μνησικακία και γενικότερη έλλειψη ανοχής και αποδοχής προς το διαφορετικό (Αζίζι- Καλατζή, κ.α: 37-38· Δραγώνα κ.α.: 64· Wetherell, 2005: 282-84).

Επιπλέον, άλλες θεωρίες, παρά τις αδυναμίες τους, όπως της ρεαλιστικής σύγκρουσης και της κοινωνικής αποστέρησης που εξετάζουν την πιθανή εμφάνιση της προκατάληψης και τον εθνοκεντρισμό μέσα από τον διομαδικό ανταγωνισμό, εμφανίζουν ποικίλα αίτια, όπως τις συγκρούσεις συμφερόντων, που ποικίλλουν ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικο-οικονομικές συνθήκες, τη συναισθηματική κατάσταση μεταξύ των μελών μιας ομάδας σχετικά με τη διάσταση της πραγματικότητας που αντιλαμβάνονται και των προσδοκιών τους για αυτή (Κοκκινάκη, 2006: 229-36).

Η θέση του Allport για την κατηγοριοποιητική σκέψη του ανθρώπινου νου απέναντι στην πληθώρα των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος αποτελεί μια ακόμη μορφή για εκδήλωση συμπαγών προκατειλημμένων σκέψεων, η οποία στηρίζεται στην προσωπικότητα των ανθρώπων και στον έμφυτο οικουμενικό χαρακτήρα τους για γενικεύσεις και στρεβλωμένες απόψεις (Dickerson, 2020:352). Η κοινωνική κατηγοριοποίηση και κατ' επέκταση η αυτο-κατηγοριοποίηση, που αποτελούν έννοιες ενσωματωμένες στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, βασίζονται στην απόδοση γενικευμένων γνωστικών αναπαραστάσεων σε αμφότερες τις ενδο- και εξω- ομάδες, με βάση συγκεκριμένα πρότυπα και συμπεριφορές, υπερκερνώντας τις ατομικές ιδιαιτερότητες. Οι συγκρίσεις μεταξύ ομάδων οδηγούν στην ενίσχυση και τη συνοχή των ενδο-ομαδικών κοινών δεσμών μέσω των κοινών ταυτοτήτων, όπως της εθνικής ταυτότητας, που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην αυτό-αντίληψη των μελών τους, ενώ παράλληλα εντείνουν τις διαφορές μεταξύ των ομάδων (Κοκκινάκη, 2006: 237-243).

Αντίστοιχα και ο Tajfel υποστηρίζοντας την αξία της ως σημαντικής προσαρμοστικής γνωστικής λειτουργίας του ανθρώπου, η οποία ενεργοποιείται σε περιπτώσεις αβεβαιότητας, κατέδειξε την πιθανότητα εξαγωγής εσφαλμένων συμπερασμάτων που οδηγούν στην προκατάληψη. Ωστόσο, οι θέσεις των Tajfel και Allport αποτέλεσαν πεδίο προβληματισμού για τον Billing σχετικά με την αναγωγή της κατηγοριοποίησης ως αναπόφευκτης διαδικασίας στη δικαιολόγηση της ύπαρξης προκαταλήψεων (Dickerson, 2020: 353, 355-57).

Η ερμηνεία των συμπεριφορών της ενδο- αλλά και της εξω-ομάδας που συναρτάται από την αρχή της διατήρησης θετικής κοινωνικής ταυτότητας μέσα από την εξαγωγή συμπερασμάτων που ευνοούν την πρώτη και εδραιώνει την ύπαρξη

προκαταλήψεων, ονομάζεται, σύμφωνα με τον Pettigrew, «βασικό σφάλμα απόδοσης». Η κοινωνική ταυτότητα ως άμεσα σχετιζόμενη με την κοινωνική κατηγοριοποίηση αποδίδει τη συμπεριφορά των μελών της ενδο-ομάδας στη βάση συγκεκριμένων προδιαγραφών. Ωστόσο, ορισμένες έρευνες αναφέρουν πως ορισμένοι παράγοντες, όπως η πιθανή ανυπαρξία λόγων σύγκρισης μιας ομάδας με άλλη, οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα μέλη της και η αναζήτηση επαναπροσδιορισμού των ταυτοτήτων τους είναι σε θέση να άρουν αυτές τις προκαταλήψεις (Smith&Bond, 2011; 289-90).

Αντίστοιχα παρατηρείται στο εσωτερικό μειονοτικών και άλλων κοινωνικά ευάλωτων ομάδων το φαινόμενο της απαξίωσης της ενδο-ομάδας. Έχουν σημειωθεί έρευνες που αναδεικνύουν τη μειωμένη αυτοεκτίμηση που επιδεικνύουν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες υιοθετώντας τις προκαταλήψεις των κυρίαρχων ομάδων απέναντί τους (Κοκκινάκη, 2006: 222). Αυτές οι συμπεριφορές αποδίδονται στην ανάγκη αποδοχής τους από την πλειοψηφία. Σε άλλες έρευνες, τέτοιες μειονεκτικές ομάδες αντιλαμβάνόμενες την υστέρησή τους, αναζητούν τρόπους ανάδειξης διαφορετικών συγκριτικών χαρακτηριστικών, όπως την κοινωνική δημιουργικότητα, με σκοπό την αντιστροφή της κατάστασης και της ενίσχυσης της αυτο-εικόνας τους (Smith & Bond, 2011: 291-92, 297).

Οι προκαταλήψεις αναδεικνύουν και μια έμμεση, εσωτερικευμένη πτυχή τους, όχι εύκολα εντοπίσιμη, συγκαλυμμένη μέσα στον καθημερινό λόγο, όπου έχουν αποκρυσταλλωθεί και αναπαράγονται δημόσια, χωρίς ωστόσο να εκδηλώνονται ξεκάθαρα οι στάσεις και ο κυρίαρχος τρόπος σκέψης. Η γλώσσα ως μέσο κοινωνικής αλληλεπίδρασης που εμπεριέχει λέξεις οι οποίες έχουν φορτιστεί με συναισθηματική και ιδεολογική απόχρωση, τροφοδοτεί και αναπαράγει συναισθήματα και αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες συχνά συνοδεύονται με επίρριψη ευθυνών στους «άλλους», με στόχο τη διάκριση όσων κοινωνικών ομάδων θεωρούνται υποδεέστερες ή πηγή ανταγωνισμού και απειλών προς την ενδο-ομάδα (Αζίζι- Καλατζή, κ.α.: 28-30· Μάγος, 2022: 93-94).

Ο ρατσιστικός λόγος που εμπεριέχεται μέσα σε στερεοτυπικές εκφράσεις και λέξεις λειτουργεί ως παραμορφωτικός καθρέφτης που προσεγγίζει μονοδιάστατα τα μέλη άλλων κοινωνικών ομάδων με πρόφαση την εστίαση σε ένα από πολλά στοιχεία που συνθέτουν τις ταυτότητές τους και αξιολογεί τις συμπεριφορές τους

ανάλογα με τη συμβατότητα που επιδεικνύουν στον αξιακό κώδικα της ενδο-ομάδας (Μάγος, 2022, 95). Υπάρχουν ωστόσο και περιπτώσεις που οι υποβόσκουσες προκαταλήψεις να χρησιμοποιούν ως αφόρμηση περιπτώσεις που αφορούν π.χ την αντιμεταναστευτική ρητορική ως προς τον ανταγωνισμό στην εύρεση εργασίας ή την απειλή που αντιπροσωπεύουν οι μετανάστες ως προς την παροχή κοινωνικών πόρων, όπως κοινωνικά επιδόματα και στέγη σε βάρος των γηγενών, χωρίς ωστόσο να αρνούνται την παρουσία τους, εφόσον συμμορφώνονται με τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες (Keating & Janmaat, 2020: 1214-16).

1.7 Μείωση προκαταλήψεων

Η άμβλυνση των στερεοτύπων και η μείωση των προκαταλήψεων είναι εφικτή μέσα από τη διάψευση των πεποιθήσεων και των προσδοκιών που έχουν εκδηλώσει τα μέλη μιας ενδο-ομάδας ως προς τις συμπεριφορές που αναμένουν από τα μέλη της εξω-ομάδας. Η διασταύρωσή τους με νέες, αντικρουόμενες προς αυτές πληροφορίες, συνοψίζονται σε τρεις κατηγορίες. Η επιρροή τους μπορεί να λειτουργήσει μέσα από συνεχείς προστιθέμενες πληροφορίες, σύμφωνα με το λογιστικό μοντέλο, ή μέσα από τη δημιουργία υποκατηγοριών, αναιρετικών απέναντι σε έναν γενικευμένο στερεοτυπικό χαρακτηρισμό προς μια εξω-ομάδα, σύμφωνα με το μοντέλο των υποτύπων. Σπανιότερα, εμφανίζονται πληροφορίες που προκαλούν ολική αναίρεσή τους, ώστε να επαληθεύσουν το μοντέλο της μεταστροφής (Brown& Hewstone, 2005: 268· Κοκκινάκη, 2006:244-45).

Σύμφωνα με την Υπόθεση της επαφής του Allport, οι συναντήσεις μελών διαφορετικών ομάδων και οι συνάψεις συνεργασίας προς την επίτευξη κοινών στόχων και τη μείωση της προκατάληψης, είναι εφικτή εφόσον επικρατούν οι καλύτερες δυνατές συνθήκες με απαραίτητη προϋπόθεση τη θεσμική και κοινωνική υποστήριξη (Brown& Hewstone, 2005: 259). Αντίθετα, η θεωρία του επανασχεδιασμού των ταυτοτήτων που οριοθετούν τις ενδο-ομάδες από τις εξω-ομάδες σε μια νέα υπερκείμενη ενδο-ομάδα με κοινή ταυτότητα, συνηγορεί στη μείωση των προκαταλήψεων μέσα από πειραματικές έρευνες (Brown& Hewstone, 2005: 265).

Ωστόσο, και στις δυο περιπτώσεις, η απεμπόληση των ήδη εδραιωμένων ταυτοτήτων αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό ως προς τις πιθανότητες υλοποίησής τους. Είτε η επίτευξη της πλήρους αποκατηγοριοποίησης και αντικατάστασή τους μέσω της σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων είτε η επανακατηγοριοποίηση με την υιοθέτηση μιας νέας ταυτότητας δύσκολα γίνονται εφικτές σε πραγματικές κοινωνικές συνθήκες. Η απάντηση σε μια τέτοια κατάσταση είναι η στρατηγική της διπλής ταυτότητας της τοπικής και υπερκείμενης. Σύμφωνα με τους Brown & Hewstone, οι διαπροσωπικές επαφές, τις οποίες τα μέλη των ομάδων χωρίς τον κίνδυνο αφομοίωσής τους διατηρούν, μπορούν να αναχθούν σε διομαδικές, εφόσον προκύψουν θετικά αποτελέσματα, που να μειώσουν το διομαδικό άγχος, όπως αυτό προέκυψε από διαφόρους παράγοντες πχ. πρότερες επαφές, ιστορικές συγκρούσεις και διαφορές κοινωνικού στάτους, ενώ αυξάνουν τα συναισθήματα, όπως την κατανόηση των συναισθημάτων του άλλου, την ενσυναίσθηση και την αυτοαποκάλυψη (Brown& Hewstone, 2005: 286, 320).

Επομένως, η αποτελεσματικότητα της επαφής μεταξύ ομάδων συναρτάται, σύμφωνα με τον Allport, από τη θέσπιση πλαισίων κοινωνικής και θεσμικής υποστήριξης, όπου το ιδεολόγημα στρέφεται εναντίον των διακρίσεων, ενώ παράλληλα ευνοεί οι δυνατότητες γνωριμίας και συνεργασίας με τις μειονοτικές και μειονεκτικές ομάδες επιτυγχάνεται με όρους ισοτιμίας. Η παροχή ευκαιριών γνωριμίας και ανάδειξης των ικανοτήτων τους, ενισχύει την εικόνα τους, ενθαρρύνει τη διαπροσωπική έλξη μεταξύ των μελών διαφορετικών ομάδων και μειώνει την προκατάληψη (Κοκκινάκη, 2006: 247-49).

2. Οι μετασχηματισμοί στη διαμόρφωση της προσφυγικής ταυτότητας μέσα από την εγκατάσταση και ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία

2.1 Η εγκατάσταση των προσφύγων μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών

Με τον τερματισμό της μικρασιατικής εκστρατείας και την στρατιωτική ήττα της Ελλάδας, εκατοντάδες χιλιάδες ελληνικών πληθυσμών της Ανατολίας, ακολουθώντας τον ελληνικό στρατό καταφτάνουν στον ελλαδικό χώρο. Σε αυτούς προστίθενται αυτοί του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης, οι οποίοι καταφθάνουν κατά κύματα μέχρι τις αρχές του 1924. Η ηττημένη στρατιωτικά και διπλωματικά απομονωμένη Ελλάδα κλήθηκε να διαχειριστεί την εγκατάσταση περίπου 1,3 εκατομμυρίου προσφύγων, την αποκατάσταση και την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνική ζωή της χώρας χωρίς χρονοτριβές (Kontogiorgi, 200:76· Κατσάπης, 2011: 140).

Η έλευση αυτού του τεράστιου για τα πληθυσμιακά δεδομένα της χώρας αριθμού προσφύγων προκάλεσε δημογραφική έκρηξη, με αποτέλεσμα στους νομούς των προσαρτημένων μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους περιοχών της χώρας το ποσοστό επί των προσφύγων να πλησιάζει ή και να υπερβαίνει το 50% επί του τότε υπάρχοντος γηγενούς πληθυσμού. Ουσιαστικά συντελέστηκε η δημιουργία και η αναδόμηση συνοικιών και οικισμών στο αστικό και αγροτικό τοπίο κυρίως της Β. Ελλάδας, όπου και συγκεντρώθηκε το 80% των νεότευκτων προσφυγικών κατοικιών. Σε κάθε περίπτωση μέσα στα πρόσφατα διευρυμένα σύνορα του ελληνικού κράτος η άφιξη των προσφύγων, όπως διαπιστώνεται και από την απογραφή του 1928, οδήγησε στην ενίσχυση της εθνικής ομοιογένειας, καθώς και στη διάθεση εργατικού δυναμικού για ένταξη στην οικονομική ζωή της χώρας (Bruneau, 2019: 368-370· Kontogiorgi, 2006: 55). Ουσιαστικά αποτέλεσε τη μεγαλύτερη πρόκληση του νεοελληνικού κράτους από την ίδρυσή του.

Τα πρώτα μέτρα που θεσπίστηκαν από την Επαναστατική Επιτροπή, που μόλις είχε αναλάβει προσωρινά τη διακυβέρνηση της χώρας τον Σεπτέμβριο του 1922, σχετικά με την υποδοχή των προσφύγων αφορούσαν την άμεση υγειονομική περίθαλψη, τον περιορισμό των μεταδοτικών ασθενειών, καθώς και την

ανακούφιση των ψυχολογικών τραυμάτων λόγω των κακουχιών και της βίαιης μετακίνησης από τους τόπου καταγωγής τους. Στην προσπάθεια προσωρινής στέγασης των προσφύγων θεσπίζονται Νομοθετικά Διατάγματα, τα οποία προβλέπουν ως λύση έσχατης ανάγκης εκτός των μισθώσεων επιτάξεις διαφόρων ειδών ακινήτων, ακόμη και κατοικιών στις οποίες οι γηγενείς υποχρεούνται να φιλοξενήσουν πρόσφυγες, έναντι αποζημιώσεων (Κατσάπης, 2011: 136).

Το προσφυγικό ζήτημα ουσιαστικά εδραιώθηκε ως μείζον κοινωνικό ζήτημα, ύστερα από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης το 1923 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σηματοδοτώντας την οριστική οριοθέτηση των συνόρων μεταξύ των δυο κρατών, καθώς και την «ταύτιση του έθνους με το κράτος» ως αντεστραμμένη εφαρμογή του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού με εκατέρωθεν υποχρεωτική ανταλλαγή προσφύγων (Βεργέτη, 1994: 114). Ωστόσο, ως μοναδικό κριτήριο τέθηκε το θρήσκευμα παραβλέποντας το γλωσσικό και πολιτισμικό μωσαϊκό το οποίο απάρτιζαν οι προσφυγικοί ανταλλάξιμοι πληθυσμοί χριστιανικοί και μουσουλμανικοί (Βεργέτη, 1994: 117· Εξερτζόγλου, 2011:192).

Η ελληνική κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου αντιλαμβανόμενη την αδυναμία της να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις αυτού του ζητήματος, εξαιτίας του οποίου εμφανίζονταν ορατοί κίνδυνοι ανθρωπιστικής κρίσης και κοινωνικών αναταραχών, στράφηκε στην ΚτΕ με σκοπό τη σύναψη δανείου. Ωστόσο, η πολιτική αστάθεια και η αποσαθρωμένη οικονομία της χώρας, λόγω της αδιάλειπτης δεκαετούς πολεμικής συμμετοχής, αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό από τον εν λόγω διεθνή οργανισμό. Επιπλέον, Ελλάδα βρισκόταν υπό Διεθνή Οικονομικό έλεγχο, ύστερα από τον ανεπιτυχή Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 καθιστούσαν ακόμη πιο αναγκαία την ύπαρξη ασφαλιστικών δικλίδων για την ασφαλή και επιτυχή διάθεση ενός προσφυγικού δανείου. Η λύση στο αδιέξοδο δόθηκε με την ίδρυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων που ιδρύθηκε τον Ιούλιο έχοντας την αποκλειστική εποπτεία του έργου της αποκατάστασης των προσφύγων σε αστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας αντικαθιστώντας πλήρως οποιουδήποτε οργανισμούς, κρατικούς και ξένους, όπως τον Ερυθρό Σταυρό (Πελαγίδης, 1994: 23· Kontogiorgi, 2006: 76-78).

2.2 Η ίδρυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ)

Η ΕΑΠ υπήρξε ένας οργανισμός, οποίος κατά τη διάρκεια λειτουργίας του, τη δεκαετία του '20, λειτούργησε αυτόνομα υπό την Εποπτεία της ΚΤΕ. Η αποστολή της εκτός της αποκατάστασης των εγκατεστημένων ανά την επικράτεια προσφυγικών πληθυσμών και την προώθησή τους στην παραγωγική διαδικασία, απέβλεπε στην εξορθολογισμένη διαχείριση των συναφθέντων από την ελληνική κυβέρνηση δανείων με την ΚΤΕ. Η ορθή και αποτελεσματική διαχείριση των χορηγηθέντων πόρων θα εδραίωνε την αξιοπιστία της Ελλάδας σε διεθνές επίπεδο, ενώ παράλληλα θα συντελούσε στην εξασφάλιση περισσότερων δανείων. Μέχρι τα τέλη του 1920 η οργανωτική δομή της Επιτροπής επεκτείνονταν μέσα από την ίδρυση γραφείων εποικισμού σε ολόκληρη τη χώρα υπαγόμενα σε 3 Διευθύνσεις εποικισμού, με τα περισσότερα να κατανέμονται στις «Νέες Χώρες», Μακεδονία και Θράκη.

Καταλυτικός παράγοντας στη χάραξη της πολιτικής της προσφυγικής αποκατάστασης υπήρξαν οι τεράστιες εκτάσεις των αγροτικών στρεμμάτων και ακίνητων περιουσιών που είτε υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν μουσουλμανικοί και βουλγαρικοί πληθυσμοί στα πλαίσια των Συνθηκών της Λωζάνης και του Νεϊγύ είτε απαλλοτριώθηκαν και περιήλθαν στην κυριότητα του δημοσίου. Η μεταβίβαση της διαχείρισής τους στην ΕΑΠ σηματοδότησε την ιδιαίτερη μέριμνα που δόθηκε στην αγροτική έναντι της αστικής αποκατάστασης, όπως διαπιστώνεται και από τα αντίστοιχα ποσά που δόθηκαν από την ΕΑΠ, καθώς και από αξία των αγροτικών ακινήτων έναντι αυτών εντός των αστικών κέντρων. Η «αγροτοποίηση» μεγάλου ποσοστού του νέου εργατικού δυναμικού, που προήλθε από τους προσφυγικούς πληθυσμούς, μέσα από την αναδιανομή της γης σε μικρούς κλήρους, θεωρήθηκε ως «μια από τις πλέον ριζοσπαστικές αγροτικές μεταρρυθμίσεις στην Ευρώπη μετά το 1918» (Mazower στο Kritikos, 2021: 4274).

Μέσα από τη διαθεσιμότητα τεράστιων καλλιεργήσιμων γαιών, κυρίως στις «Νέες Χώρες», οι αστικές κυβερνήσεις αποκόμισαν πολλαπλά οφέλη, τόσο μέσα από τη μεταβολή των δημογραφικών δεδομένων προς την κατεύθυνση της εθνοτικής ομοιογένειας όσο και μέσα από την αποσόβηση μιας ενδεχόμενης εκδήλωσης κοινωνικών αναταραχών. Η έγκαιρη μετατροπή των προσφύγων σε

μικροϊδιοκτήτες εξασφάλιζε την αφοσίωσή τους στις κυβερνητικές πολιτικές, ταυτόχρονα με την γρήγορη ανάκαμψη της αγροτικής παραγωγής και κατ' επέκταση της εθνικής οικονομίας (Κατσάπης, 2011: 146).

Η αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών με στέγη και κλήρο στις αγροτικές περιοχές προϋπέθετε μια σειρά κριτηρίων. Αρχικά, προβλέπονταν με Νομοθετικά Διατάγματα οργανωμένες μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών προς περιοχές εύφορες, κατάλληλες για είδη καλλιεργειών που ήδη γνώριζαν από τις γενέτειρές τους, όπως την αμπελουργία και τις καπνοκαλλιέργειες. Επιπλέον, καταλυτικό ρόλο διαδραμάτιζαν στην επιλογή των κατάλληλων τοποθεσιών «συναισθηματικοί» παράγοντες, όπως η ομοιότητά τους με τους τόπους καταγωγής τους, καθώς και η καταγωγή από κοινούς τόπους της Μικρασίας και του Πόντου, με στόχο την ομαλότερη προσαρμογή στις νέες τους πατρίδες και στην επίτευξη συνοχής και αλληλεγγύη μέσα στις νέες κοινότητες. Αυτά τα κριτήρια επέφεραν ένα ακόμη όφελος στην ΕΑΠ, καθώς οι ίδιες οι προσφυγικές κοινότητες αναλάμβαναν συχνά την ανέγερση των κατοικιών, ενώ οι διατιθέμενοι πόροι προωθούνταν στην κατασκευή δημόσιων έργων και υποδομών, όπως δρόμοι, γέφυρες, αρδευτικά και αποστραγγιστικά έργα (Κατσάπης, 2011: 147-149). Εν γένει, οι αυτενέργειες των προσφύγων για επίσπευση των διαδικασιών εγκατάστασης, τον συντονισμό των οποίων αναλάμβαναν εκλεγμένες από τους ίδιους επιτροπές, αποδείχθηκαν αποτελεσματικές μπροστά στη δυσκαμψία του κρατικού μηχανισμού (Ποτηρόπουλος, 2003: 61).

Η πολιτική της άμεσης παραγωγικής εγκατάστασης των προσφύγων, ωστόσο, ανέδειξε και τις προθέσεις της ΕΑΠ στην εξοικονόμηση πόρων, καθώς με το Νομοθέτημα «περί αποκατάστασης προσφύγων», αποκλείονταν από τη διανομή κλήρων οι «μη ικανοί για εργασία», ενώ ούτε οι κοινωνικές ανάγκες των προσφύγων υπάγονταν στις ευθύνες της (Πελαγίδης, 1994: 31· Κατσάπης, 2011: 145). Ακόμη και οι παραχωρήσεις μόνιμων κατοικιών στις αστικές περιοχές γίνονται κατόπιν σύναψης δανείων, των οποίων η αδυναμία αποπληρωμής δημιουργούσε χρέη, για τα οποία εγγυητής αναλάμβανε το κράτος με την έκδοση ομολόγων (Βεργέτη, 1994: 185).

Στον αντίποδα η αστική εγκατάσταση και αποκατάσταση υπήρξε πιο δαπανηρή και περίπλοκη διαδικασία, την οποία η ΕΑΠ υλοποιούσε με βραδύτερους ρυθμούς,

παρόλο που υπήρξαν δείγματα αποπεράτωσης προσφυγικών οικισμών στην πρωτεύουσα, όπως η Καισαριανή και η Νέα Ιωνία χάρη στις ενέργειες μέχρι το 1925 του Ταμείου Περίθαλψης Προσφύγων, ιδρυμένου από ιδιωτική πρωτοβουλία ήδη το φθινόπωρο του 1922. Βασική τροχοπέδη στη στέγαση των αστών προσφύγων αποτέλεσε εκτός από την ανέγερση κατοικιών μια σειρά από ζητήματα που αφορούσαν τις υποδομές, την ύδρευση και αποχέτευση, καθώς τη μέριμνα ανεύρεσης θέσεων απασχόλησης για τους πρόσφυγες. Το στεγαστικό ζήτημα παρέμεινε επί δεκαετίες «ανοικτή πληγή» για τις μεγάλες πόλεις της χώρας, καθώς η ανεπάρκεια του αριθμού των ανεγερθέντων κατοικιών οδήγησε πολλούς πρόσφυγες να καταφύγουν στην κατασκευή αυτοσχέδιων παραπηγμάτων από ευτελή υλικά στις παρυφές των πόλεων από τις οποίες απουσίαζαν οι στοιχειώδεις συνθήκες δημόσιας υγιεινής (Κατσάπης, 2011: 153).

Το θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης αρχικά δεν αποτέλεσε αρμοδιότητα της ΕΑΠ, με αποτέλεσμα τη λύση στην αναζήτηση εργασιακής απασχόλησης να προσπαθούν να δώσουν είτε οι ίδιοι οι πρόσφυγες βασιζόμενοι σε δικούς τους πιθανούς πόρους και τεχνογνωσία είτε μέσα από νεοϊδρυθέντα προσφυγικά σωματεία. Εντούτοις, προχώρησε σε οικονομική ενίσχυση νεοσύστατων βιομηχανιών, όπως της ταπητουργίας, που απασχολούσαν χιλιάδες φτηνού εργατικού δυναμικού (Πελαγίδης, 1994: 29· Hirschon, 1944: 99). Ρόλο έπαιξε και η μετοίκηση προς τις πόλεις όσων «νεόκοπων» αγροτών προσφύγων δεν προσαρμόστηκαν στο νέο τρόπο ζωής τους. Γενικά, επειδή αυτή την περίοδο παρατηρούνταν συχνά η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στην επαγγελματική και τη γεωγραφική κινητικότητα των προσφύγων στην προσπάθεια της επιβίωσής τους (Πιζάνιας, 1993: 102), το Υπουργείο Υγιεινής Πρόνοιας και Αντιλήψεως προώθησε την ιδέα της αξιοποίησης των επαγγελματικών ικανοτήτων τους σε συνάρτηση με τις παραγωγικές δραστηριότητες κάθε περιοχής, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα, καθώς η ΕΑΠ δεν κατάρτισε ποτέ στην υλοποίηση ενός τέτοιου πλάνου (Κατσάπης, 2011: 153).

2.3 Ένταξη προσφύγων στην αγορά εργασίας και στη δημόσια ζωή

Η κυβερνητική πολιτική αποσκοπούσε, μέσα από την αποκατάσταση αμφότερων των αστών και των αγροτών προσφύγων, στη διατήρηση της κοινωνικής σταθερότητας στο εσωτερικό της χώρας, η οποία μεταφράστηκε σε εξάρτηση των δεύτερων από τον κρατικό μηχανισμό (Kritikos, 2005 p.4274). Οι μικροϊδιοκτήτες κλήρων και επιχειρήσεων κατέστησαν απασχολημένοι με την αποπληρωμή των δανειακών τους υποχρεώσεων και μην έχοντας εξασφαλίσει τους τίτλους ιδιοκτησιών τους μέχρι την πλήρη καταβολή των δανειακών τους υποχρεώσεων σε προκαθορισμένο χρόνο στην ΕΑΠ. Επιπλέον, η ευρεία υποστήριξη στο κόμμα των Φιλελευθέρων του Ε. Βενιζέλου, όπου είχαν εναποτεθεί οι ελπίδες τους που αφορούσαν τόσο την καταβολή των αποζημιώσεων από τις χαμένες τους περιουσίες πριν την Υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης όσο και την ικανοποίηση των αιτημάτων τους στις νέες τους πατρίδες, απέτρεπαν οποιαδήποτε τάση για ριζοσπαστικοποίηση (Kontogiorgi, 2006 : 145, 188).

Το μωσαϊκό των προσφύγων απαρτίζονταν από διαφορετικό πολιτιστικό, μορφωτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, το οποίο αναπόφευκτα επηρέαζε τη θέση τους στην αγορά εργασίας και στο κοινωνικό status που κατείχαν. Η περιουσιακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και οι τεχνογνωσίες που ήδη κατείχαν οι πρόσφυγες τους κατέταξαν σε 3 διαφορετικές κατηγορίες στην ελληνική κοινωνία (Κατσάπης, 2011:157· Hirschon σ.78).

Η συντριπτική πλειοψηφία του πολυάριθμου νεοφερμένου εργατικού δυναμικού καταφθάνοντας σε πραγματική ένδεια αποτέλεσαν τα φτηνά μεροκάματα σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες. Η οικονομική τους κατάσταση τους δε βελτιώθηκε, καθώς η αυξανόμενη προσφορά εργασίας αποτέλεσε αφορμή για περαιτέρω μείωση ημερομισθίων, με εμφανείς διακρίσεις σε βάρος των προσφυγισσών γεγονός που επέσυρε την οργή των ντόπιων εργαζόμενων, κυρίως των συνδικαλιστών (Kritikos, 2021: 4276). Πράγματι, η λειψανδρία μεγάλου ποσοστού των προσφυγικών οικογενειών, ως συνέπεια των θανάτων και των αιχμαλωσιών όσο κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων στο μικρασιατικό μέτωπο όσο και μετά την ήττα του ελληνικού στρατού, ανάγκασε τις γυναίκες και τα παιδιά να καταφύγουν στην αγορά εργασίας (Hirschon, 1994: 97). Παρά την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής δεν υπήρχε εξασφαλισμένη αποκλειστική εργασία, με

αποτέλεσμα το βιοτικό τους επίπεδο για τις επόμενες δεκαετίες να βρίσκεται στην ίδια κατάσταση με τους άπορους γηγενείς κατοίκους των αστικών κέντρων. Ο διαρκής αγώνας για επιβίωση μέσα από προσωρινές χειρωνακτικές εργασίες, συνοδεύονταν από την παροχή βοήθειας που λάμβαναν από οικείους και την αναζήτηση μεροκάματου σε περιοχές, όπου διέμεναν συγγενείς (Κατσάπης, 2011: 159-160).

Η μέριμνα της ΕΑΠ για ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και της γενικότερης κοινωνικής προσαρμογής των αγροτών προσφύγων εκφράστηκε και μέσα από την ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών. Για την ΕΑΠ η ενθάρρυνση προς την ίδρυσή τους διασφάλιζε την άμεση διοχέτευση των αγροτικών δανείων προς τους αγρότες για το χτίσιμο κατοικιών, επαγγελματικών εγκαταστάσεων και την αγορά εξοπλισμού. Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί λειτούργησαν ως ένα είδος μεσάζοντα επιφορτισμένου με την σύναψη δανείων και την εποπτεία στα μέλη τους για τις εμπρόθεσμες καταβολές των οφειλών τους, ώστε αυτοί να μη βρεθούν αντιμέτωποι με ενδεχόμενες κυρώσεις (Kontogiorgi, 2006: 143). Η εντατικοποίηση της παραγωγής τους, που απέφερε την αύξηση της πιστοληπτικής ικανότητας των συνεταιρισμών, οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας μιας Τράπεζας αποκλειστικά αρμόδιας σχετικά με τα ζητήματα του αγροτικού κόσμου, με αποτέλεσμα την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας τον Ιούλιο του 1929 (Πελαγίδης, 1987: 87).

Οι ανάγκες των προσφύγων να διαχειριστούν τη νέα πραγματικότητα που βίωναν, τους οδήγησαν στην άμεση ανάληψη συλλογικών δράσεων σε πιο οργανωμένο επίπεδο. Η ίδρυση των πρώτων προσφυγικών συλλόγων και σωματείων από τα τέλη του '20 αποσκοπούσε όχι μόνο στην ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο αλλά και τις συντονισμένες ενέργειες προς τις κρατικές αρχές για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους που αφορούσαν την αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των προσφύγων στις περιοχές που εγκαταστάθηκαν, ενώ δεν έλειπαν οι περιπτώσεις που προχωρούσαν αυτοβούλως σε ανεγέρσεις υποτυπωδών κτηρίων, που λειτουργούσαν ως εκκλησίες ή σχολεία ή εξωραϊστικές δράσεις (Κυραμαργιού, 2019: 170-71). Οι σύλλογοι, ωστόσο, λειτούργησαν και ως εστίες διατήρησης της μνήμης των «χαμένων πατρίδων», της ιστορίας και της λαογραφικής τους παράδοσης (Bruneau, 2019: 372-73· Εξερτζόγλου, 2020, 241).

2.4 Οι σχέσεις των προσφύγων και των γηγενών

Η διαδικασία εγκατάστασης και προσαρμογής των προσφύγων στη νέα τους πατρίδα αποτελεί «πολιτισμικό σοκ» που συνοδεύτηκε από τριβές και εντάσεις με τους γηγενείς πληθυσμούς στα όρια του ρατσισμού (Μαραντζίδης, 2011: 89) παρόλο που η κοινή θρησκεία και η συνείδηση της κοινής εθνικότητας θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια συνεκτική βάση για ομαλή συνύπαρξη κατά τη διαδικασία επιπολιτισμού των προσφύγων. Μια σειρά από διαφοροποιήσεις, οι οποίες ήταν εμφανείς και μεταξύ των ίδιων των προσφυγικών πληθυσμών, κατέστησαν την ελληνική κοινωνία ως ένα περιβάλλον αντίξων και συχνά εχθρικών συνθηκών, το οποίο ήταν μάλιστα εμφανές από την εποχή των αφίξεων των πρώτων κυμάτων προσφύγων, το 1914 (Kontogiorgi 2006: 165, 167).

Τα κύματα των προσφύγων που κατέφτασαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους χαρακτηρίζονταν από ποικιλομορφία μεταξύ τους όσον αφορά τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως το γλωσσικό ιδίωμα, τα ήθη και τα έθιμα, τις ενδυμασίες, η οποία καθορίζονταν ανάλογα τον τόπο προέλευσης μέσα στην οθωμανική επικράτεια. Μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία, παρά την δηλωμένη ελληνική τους συνείδηση, οι πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες μέσα στην ιστορική τους πορεία απέκτησαν έντονο το τοπικιστικό αίσθημα ως στοιχείο αυτοπροσδιορισμού τους. Παράλληλα διατηρούσαν τα βιώματα συνύπαρξης με άλλες εθνοτικές ομάδες είτε ζούσαν σε μεικτές κοινότητες αλληλεπιδρώντας σε αστικά κέντρα και αγροτικές περιοχές είτε οι κοινωνικές συναναστροφές τους περιορίζονταν ενδοκοινοτικά. (Kontogiorgi, 2006: 166· Βεργέτη, 1994: 61· Hirson, 1994, 72).

Η ποικιλία των πολιτισμικών στοιχείων των προσφύγων έγινε ακόμη εντονότερη κατά την επαφή τους με τους γηγενείς πληθυσμούς στα πλαίσια των καθημερινών επαφών λόγω αυτής της διαφορετικότητας στην επικοινωνία και τον τρόπο ζωής. Παρά τις κατά τόπους εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες (Παναγιωτοπούλου, 2004: 210-11), η γενική συμπεριφορά των Ελλήνων του ελλαδικού χώρου χαρακτηρίζονταν από καχυποψία, ρατσιστικές τάσεις και αμφισβήτηση της ελληνικότητας των προσφύγων, η οποία συνοδεύονταν από υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς και στερεοτυπικές αντιλήψεις από αυτές που αφορούσαν τα ήθη των γυναικών (Μαυρογορδάτος, 2019: 13).

Στον αντίποδα, οι αναμνήσεις των προσφύγων περί της πολιτισμικής τους ανωτερότητας μεταξύ των υπολοίπων εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνέχισαν να εκδηλώνονται με αφορμή την αντιπαραβολή με τον τρόπο ζωής, τη νοοτροπία, το πολιτισμικό και το πνευματικό υπόβαθρο των Ελλαδιτών, τα οποία αντιμετώπισαν με υποτιμητική και επικριτική χροιά, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης υποδομών και ανάπτυξης (Hirschon, 2004: 85). Σύμφωνα με τον Μαυρογορδάτο, «ο ασφυκτικός επαρχιωτισμός του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας του», αποξένωσε τους πρόσφυγες εμποδίζοντας τις συνδιαλλαγές και την ένταξη στην κοινωνία, συμβάλλοντας στην αίσθηση της ιδιαιτερότητας και της προσφυγικής τους ταυτότητας (Μαυρογορδάτος, 2019: 13).

Οι διακρίσεις, μάλιστα, γινόταν εντονότερες για τους τουρκόφωνους πρόσφυγες καθιστώντας αδύναμη την οποιαδήποτε επικοινωνία και αλληλεπίδραση με ντόπιους πληθυσμούς με αποτέλεσμα να τεθούν αυτόχρημα στο κοινωνικό περιθώριο, ως άτομα μειωμένης εθνικής συνείδησης, ακόμα και από τους ομιλούντες την ποντιακή διάλεκτο πρόσφυγες, καθώς τους απέδιδαν μια ξέχωρη από τους ίδιους ταυτότητα. Το ελληνικό κράτος στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ακολούθησε την εκπαιδευτική πολιτική της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, χωρίς ωστόσο να επιβάλλει τη δημόσια απαγόρευσή της, θεωρώντας την ως ακίνδυνη για την εθνική ασφάλεια σε αντίθεση με άλλες μειονοτικές γλώσσες, όπως το σλαβόφωνο ιδίωμα της Δυτικής Μακεδονίας (Μαραντζίδης, 2001: 91-95).

Η επιστημονική βιβλιογραφία που ασχολείται με το προσφυγικό ζήτημα συγκλίνει σε δυο κύριους παράγοντες που οδήγησαν μέχρι και σε σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Ο πρώτος αφορά την διεκδίκηση των εγκαταλειμμένων γαιών που ανήκαν στους μουσουλμανικούς ανταλλάξιμους πληθυσμούς, καθώς και τη συνολική αναδιανομή της γης που επιχείρησε να υλοποιήσει η ΕΑΠ.

Το δεύτερο αίτιο αφορά την πολιτική απόχρωση που αποκτούσαν αυτές οι αντιδικίες, καθώς δυναμιτίζονταν τόσο από τον φιλοβασιλικό Τύπο της εποχής όσο και το Λαϊκό Κόμμα, εξαιτίας της αναφανδόν μαζικής υποστήριξης του προσφυγικού κόσμου στον Ε. Βενιζέλο και το κόμμα των Φιλελευθέρων (Πελαγίδης, 1994: 188). Από την περίοδο του Εθνικού Διχασμού η φιλοβασιλική προπαγάνδα είχε

στοχοποιήσει τους πρώτους πρόσφυγες ταυτίζοντάς τους με βενιζελικούς οργανώνοντας εναντίον τους πογκρόμ. Παραμονές του τέλους της μικρασιατικής εκστρατείας, ο φιλοβασιλικός Τύπος και η κυβέρνηση Γούναρη δυναμίτιζαν την κοινή γνώμη εναντίον των Μικρασιατών καθιστώντας τους ανεπιθύμητους, προβάλλοντας την δικαιολογία πρόκλησης κοινωνικών αναταραχών σε περίπτωση μετακίνησής τους στον ελλαδικό χώρο (Αγτζίδης, 2010: 223-226).

Το αντιπροσφυγικό μένος συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με συλλαλητήρια, με εμπρηστικά άρθρα σε εφημερίδες, όπως η «Καθημερινή» και συντονισμένες προσπάθειες τοποθέτησής του στο κοινωνικό περιθώριο (Αγτζίδης, 2010: 231-32). Εκτός της σταθερής εκλογικής συνέπειας που επέδειξαν οι πρόσφυγες σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η απόδοση στο πρόσωπο του Βενιζέλου σωτηριολογικών συμβολισμών, εδράζονταν στην ακλόνητη πίστη τους πως ο Κρητικός πολιτικός αποτελούσε εχέγγυο της ύπαρξης και της διατήρησης της ταυτότητάς τους (Μαραντζίδης, 2001: 103). Χαρακτηριστικό παράδειγμα διένεξης γύρω από το ζήτημα της γης, το οποίο εκμεταλλεύτηκαν ψηφοθηρικά τα δυο κόμματα ενσωματώνοντας στο πρόγραμμά τους την πλήρη προσφυγική αποκατάσταση ή την αντιπροσφυγική ιδεολογία, υπήρξαν οι διαμάχες των Σλαβόφωνων με τους πρόσφυγες. Έτσι, δημιουργήθηκε το παράδοξο φαινόμενο στα σλαβόφωνα χωριά της απόδοσης σημαντικών ποσοστών στο Λαϊκό κόμμα, παρότι η εθνοτική τους ταυτότητα αποτελούσε τροχοπέδη στην αφομοιωτική πολιτική του ελληνικού κράτους (Μιχαηλίδης, 1997: 47,127-29).

Η άφιξη των προσφύγων σήμανε αυτόχρονα ραγδαίες αλλαγές στην καθημερινή ζωή των ντόπιων. Στην ύπαιθρο η διευκόλυνση της προσφυγικής εγκατάστασης περιελάμβανε αύξηση της φορολογίας των γεωργικών ειδών, ενώ το μέτρο των επιτάξεων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, περιελάμβανε ευρεία γκάμα της ακίνητης περιουσίας τους, όπως κατοικίες, χωράφια, σοδειές (Kontogiorgi, 2006: 169). Παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για τη θέσπιση μιας σειράς κριτηρίων που προέβλεπαν πλεονάζοντα αριθμό δωματίων στις επιταγμένες οικίες, καθώς και σχετικές αποζημιώσεις, η σκληρή πραγματικότητα επέβαλε την υποχρεωτική συγκατοίκηση με τους πρόσφυγες μέσα στα ίδια τα σπίτια των ντόπιων δημιουργώντας αναπόφευκτα διαμάχες και στερεότυπα (Κατσάπης, 2011: 138).

Ωστόσο, η επιφορτιζόμενη από την ΕΑΠ αναδιανομή των ανταλλάξιμων

μουσουλμανικών περιουσιών, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης αποτέλεσε «μήλο της Έριδος», για αμφότερες τις πληθυσμιακές ομάδες. Η οικονομική κατάσταση των ντόπιων συχνά δεν ήταν καλύτερη από αυτή των προσφύγων. Ακτήμονες ντόπιοι χωρικοί έβλεπαν τις χρόνιες επιθυμίες τους για την απόκτηση γης, που σε πολλές περιπτώσεις ήδη καλλιεργούσαν, να απειλούνται από τις προσφυγικές διεκδικήσεις για απόκτηση γαιών, που θεωρούνταν ανταλλάξιμες σύμφωνα με το άρθρο 14 της Συνθήκης της Λωζάννης, ως αποζημίωση για τις χαμένες περιουσίες στους γενέθλιους τόπους τους. Η κατάσταση περιπλέκονταν στις περιπτώσεις που οι ντόπιοι προχωρούσαν σε μονομερή υφαρπαγή της προοριζόμενης για τους πρόσφυγες γης, ενώ δεν έλειπαν και οι διενέξεις εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς γης για ντόπιους και πρόσφυγες (Kontogiorgi, 2006: 170). Τα αισθήματα της αδικίας και εγκατάλειψης από οποιαδήποτε κρατική μέριμνα και συνάμα της εχθρότητας προς τους πρόσφυγες βίωναν και οι ντόπιοι άποροι και πληγέντες των αστικών κέντρων, από τη στιγμή που, όπως προαναφέρθηκε, τα κονδύλια σε προγράμματα αστικής αποκατάστασης ήταν υποπολλαπλάσια (Κατσάπης, 2011: 152).

Η ΕΑΠ αντιμετώπιζε δυσχέρειες στην εκτέλεση της αγροτικής μεταρρύθμισης που προωθούσε η κυβερνητική πολιτική, εξαιτίας των κατά τόπους σφοδρών αναταραχών που ξεσπούσαν, κυρίως στη Μακεδονία. Εκτός της αναδιανομής των μουσουλμανικών γαιών, οι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων υποχρεώθηκαν να παραχωρήσουν μεγάλο μέρος τους, έναντι αποζημίωσης σε κρατικά ομόλογα (Αλβανός, 2015: 195). Επιπρόσθετο πρόβλημα δημιούργησαν οι αγοραπωλησίες ιδιοκτησιών με μουσουλμάνους ανταλλάξιμους πρόσφυγες, που συνεχίστηκαν και μετά την υπογραφή της Συνθήκης. Η εφαρμογή του αγροτικού νόμου που προέβλεπε προστασία της ακίνητης ιδιοκτησίας, εφόσον υπήρχαν οι αντίστοιχοι τίτλοι με προαπαιτούμενο κριτήριο την έκδοσή τους από τις Οθωμανικές αρχές, δηλαδή πριν το 1913, όταν και προσαρτήθηκαν οι βόρειες επαρχίες στο ελληνικό κράτος, καθιστούσε επισφαλή την περιουσία πολλών μικροϊδιοκτητών. Σε αντίθετη περίπτωση, απαλλοτριώνονταν χωράφια, εφόσον προέκυπτε αδυναμία προσκόμισης στην ΕΑΠ των απαιτούμενων τίτλων-πράξεων για πιστοποίηση της νόμιμης κατοχής τους (Kontogiorgi 2006: 174-75).

Αμφότερες οι αντιμαχόμενες πλευρές προέτασσαν τους δικούς τους λόγους να

νιώθουν αδικημένες, ενώ οι διενέξεις μεταξύ τους σε ορισμένες περιπτώσεις κλιμακώθηκαν μέχρι το σημείο των ένοπλων επεισοδίων. Η παραχωρημένη αυτονομία της ΕΑΠ πυροδότησε κατηγορίες στη Βουλή για μεροληπτική στάση υπέρ των προσφύγων. Δεδομένης της επείγουσας κατάστασης, υπό την οποία διεξήχθη η διανομή γαιών στα πλαίσια της αποκατάστασης, δημιουργήθηκαν εκκρεμότητες ως προς την απόδοση των ιδιοκτησιών, οι οποίες λύθηκαν οριστικά ύστερα από την διάλυση της ΕΑΠ το 1932 (Kontogiorgi 2006: 184· Αλβανός, 2015: 195).

Αξιοσημείωτες είναι και οι διακρίσεις μέσα στους προσφυγικούς πληθυσμούς. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των πληθυσμών των πολυάριθμων ελληνικών κοινοτήτων μέσα στην οθωμανική επικράτεια ήταν δεδομένες και παγιωμένες μέσα στις μνήμες των προσφύγων. Η απουσία ενιαίας προσφυγικής ταυτότητας για τους πρόσφυγες της πρώτης γενιάς, ακόμη και η έλλειψη όμοιας έντασης της μνήμης του ξεριζωμού από τις εστίες τους, καθώς άλλοι πληθυσμοί εκτοπίστηκαν βιαίως, ενώ άλλοι κατέφθασαν στην Ελλάδα ύστερα από την ανταλλαγή (Εξερτζόγλου, 2011: 194), αναδύονταν τοπικιστικά αισθήματα μεταξύ τους, που αφορούσαν τους τόπους καταγωγής, τις στάσεις, τις αντιλήψεις, τον τρόπο ζωής και ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία, όπως η προφορά, το ντύσιμο και η ίδρυση συνεταιρισμών. Μαζί τους συμβάδιζαν και τα ανάλογα στερεότυπα που κατασκευάζονταν και αποδίδονταν μεταξύ των προσφυγικών ομάδων, όπως διάφοροι χαρακτηρισμοί -π.χ «τουρκόσποροι» και «αούτηδες» λόγω του ιδιαίτερου ποντιακού ιδιώματος- , ενώ δεν παραλείπονταν οι αναφορές στο οικονομικό χάσμα μεταξύ τους (Hirschon, 1994: 73, 78-79· Ποτηρόπουλος, 2003: 110).

Με το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου οι πολιτικοϊδεολογικοί διαχωρισμοί δεξιών-αριστερών εξασθενούν τις αντιθέσεις προσφύγων-γηγενών, καθώς οι πρόσφυγες στελεχώνουν αμφότερα τα ιδεολογικά στρατόπεδα. Η συμπόρευση προσφύγων με γηγενείς στον δεξιό ιδεολογικό χώρο έναντι της κομμουνιστικής απειλής κατά του καθεστώτος οδήγησε στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ τους (Μιχαηλίδης, 1997: 134). Οι πρόσφυγες της δεύτερης γενιάς εισερχόμενοι στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αντιστρέφουν σταδιακά το κλίμα περιθωριοποίησής τους και εντάσσονται σε οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο με αποτέλεσμα η κοινωνική άνοδος και η σταδιακή αποδοχή εκ μέρους των γηγενών να καταστήσουν πλέον την οριοθέτηση της εθνοτοπικής

ταυτότητας της πρώτης γενιάς ούτε διακριτή από αυτό ούτε η προσφυγική ιδιότητα να αποτελεί πτυχή της (Βεργέτη, 1994: 66-67, 74-75· Βεργέτη, 1992: 89).

2.5 Η διατήρηση και η εξέλιξη της προσφυγικής ταυτότητας

Η οριστική μετεγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών από τους τόπους καταγωγής τους σήμανε και την απώλεια του τόπου ως σημείου αναφοράς στη μετεξέλιξη των πολιτισμικών στοιχείων που απάρτιζαν την ήδη διαμορφωμένη συλλογική τους ταυτότητα. Σε σχέση με άλλες τοπικές πληθυσμιακές ομάδες που διατηρούν τις ιδιαίτερές τους ταυτότητες, οι οποίες διαμορφώνονται σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο μέσα στα όρια του ελληνικού κράτους, οι πρόσφυγες μετά τη διασπορά τους στη νέα τους πατρίδα, βίωσαν την απώλεια αυτού του σημείου αναφοράς. Πλέον, καλούνταν να το διατηρήσουν στη μνήμη τους παράλληλα με την διαδικασία προσαρμογής στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον, για το οποίο ωστόσο υπήρχε η επίγνωση της κοινής θρησκείας, της καταγωγής και του ιστορικού παρελθόντος (Βεργέτη, 1994: 56-57).

Ο όρος «εθνοτοπική» ταυτότητα που, σύμφωνα με τη Μ. Βεργέτη, χαρακτηρίζει την προσπάθεια των προσφύγων της πρώτης γενιάς στην οριοθέτηση της ταυτότητάς τους μέσα στον κοινωνικό περίγυρο του ελληνικού κράτους, συνδιαμορφώθηκε μέσα από πολιτισμικούς, ιστορικούς, γεωγραφικούς και κοινωνικούς παράγοντες, των οποίων το περιεχόμενο ήταν ευμετάβλητο επισημαίνοντας τις διαφορές στις σχέσεις μεταξύ τους, ενώ στις επόμενες γενιές η ταυτότητα των προσφύγων νοηματοδοτήθηκε από νέα στοιχεία (Βεργέτη, 1994: 63-65· Μαραντζίδης, 2001: 34)

Οι πρόσφυγες στη Μ. Ασία και τον Πόντο, όσο αυτές οι περιοχές αποτελούσαν εδάφη της οθωμανικής επικράτειας, ζούσαν σε πολυάριθμες διάσπαρτες κοινότητες με άνιση γεωγραφική κατανομή, ως μέλη μιας πολυεθνικής κρατικής οντότητας έχοντας ως κριτήριο διαφοροποίησης τη θρησκευτική τους πίστη, τον εθνικό τους προσανατολισμό και στις περισσότερες περιπτώσεις τη γλώσσα (Hirschon, 1994: 50, 63). Διατηρούσαν την πολιτισμική και πολιτική τους αυτονομία μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία, χωρίς να βιώσουν την ανάγκη αυτοπροσδιορισμού τους

σε σχέση με το ιστορικό παρελθόν, που βίωσαν οι Έλληνες πολίτες του νεότευκτου ελληνικού βασιλείου, το οποίο διαμορφώθηκε στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα του έθνους-κράτους (Hirschon, 1994: 50). Η συλλογική ταυτότητα αυτών των κοινοτήτων χαρακτηρίζονταν από ελληνική συνείδηση, της οποίας η ενίσχυση επιδιώχθηκε από τα ανώτερα αστικά στρώματα, τα οποία επεδίωκαν μέσα από την ίδρυση ανώτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας, τη δημιουργία πολιτισμικών δεσμών με την κοινωνία του ελλαδικού χώρου (Βεργέτη, 1994: 225).

Εντούτοις, οι συνεκτικοί δεσμοί της κοινής συλλογικής ταυτότητας, της κοινής πίστης, του κοινού ιστορικού παρελθόντος που εδράζονταν στους δεσμούς με το Βυζάντιο, δημιουργούσαν την αίσθηση της συλλογικής ανωτερότητάς και της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής τους έναντι των εθνοτήτων, με τις οποίες είτε βρισκόταν σε αλληλεπίδραση στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε ζούσαν περισσότερο αποκομμένες, όπως στις κοινότητες του Πόντου. Οι πυλώνες πάνω στους οποίους αποκρυσταλλώθηκε αυτή η συλλογική ταυτότητα και οι αξίες, διατηρήθηκε αναλλοίωτη μέσα στη συλλογική μνήμη των προσφύγων, στην προσπάθειά τους να ξαναχτίσουν τη ζωή τους στη νέα τους πατρίδα. Η γρήγορη διάψευση των προσδοκιών τους για ομαλή προσαρμογή και υποδοχή από τις τοπικές κοινωνίες, η περιθωριοποίηση του μεγαλύτερου ποσοστού, ο αγώνας για επιβίωση υπό αντίξοες συνθήκες εντατικοποίησαν τη διατήρηση μιας ξεχωριστής ταυτότητας από τους γηγενείς (Hirschon, 1994: 55).

Στη συλλογική μνήμη, η διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας ενσαρκώνονταν μέσα από την ορθόδοξη πίστη και την αδιάλειπτη τήρηση της θρησκευτικής παράδοσης, της γλώσσας, των ηθών και των εθίμων σε κάθε έκφανση της καθημερινότητας. Η προβολή αυτού του στοιχείου της ταυτότητάς τους μπορεί να ερμηνευτεί, σύμφωνα με τον Tajfel, ως απάντηση στην ανάγκη που αισθάνονται εθνοτικές ομάδες που βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο να ενισχύσουν τη θέση τους και την αποδοχή τους από τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο (Μαραντζίδης, 2001: 98).

Επομένως, στη δημιουργία της προσφυγικής ταυτότητας και τους αυτοπροσδιορισμούς του «Πόντιου» και του «Μικρασιάτη» από τους ελληνικούς πληθυσμούς, καταγόμενους από την επικράτεια της σημερινής Τουρκίας,

συνέβαλαν τόσο τα ήδη υπάρχοντα ξεχωριστά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους όσο και η απροθυμία ή και αδυναμία του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας να συνεισφέρουν στον προσεταιρισμό και τη συμπερίληψή τους στην καινούργια κοινωνική πραγματικότητα (Βεργέτη, 1994: 61).

Η προσφυγική ταυτότητα και αυτοεκτίμηση ενισχύθηκε και μέσα από το δίπολο «πολύβουες προσφυγικές κοινότητες – οπισθοδρομικοί απομονωμένοι οικισμοί στον ελλαδικό χώρο». Το πολυπολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο γαλουχήθηκε η κοσμοαντίληψη των προσφύγων είτε μέσα σε κοσμοπολίτικα αστικά κέντρα εμπορίου είτε μέσα σε αγροτικές κοινότητες, μετέτρεψε τους πρόσφυγες σε ανθρώπους δεκτικότερους στις καθημερινές συναλλαγές και συνδιαλλαγές με ανθρώπους διαφορετικών εθνο-θρησκευτικών ομάδων και πολιτισμικών πλαισίων. Η συνύπαρξη αυτή μεταφράζονταν σε γνώσεις διαφορετικών γλωσσών, εθίμων και παραδόσεων του κοινωνικού τους περίγυρου. Επομένως, η αίσθηση αυτής της πολιτισμικής ανωτερότητας των προσφύγων απέναντι στους ντόπιους ενισχύονταν σε κάθε αφορμή για σύγκριση μαζί τους, η οποία συνοδεύονταν από υποτιμητική διάθεση, ως προς το πνευματικό και μορφωτικό τους υπόβαθρο, την κουλτούρα και τον τρόπο ζωής τους (Hirschon, 1994: 84-85).

Είτε στις προσφυγικές κοινότητες είτε στους μεικτούς οικισμούς η προσφυγική μνήμη απέκτησε σύνδεση με τους τόπους εγκατάστασης μέσα από τη νοηματοδότηση των χωροταξικών στοιχείων τους με τους γενέθλιους τόπους του παρελθόντος. Εκτός από το κριτήριο επιλογής ως τόπου εγκατάστασης ενός φυσικού τοπίου που ομοιάζε ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τόπων που άφησαν πίσω τους οι πρόσφυγες, τα τοπωνύμια, οι ανεγέρσεις εκκλησιών αφιερωμένων σε αγίους των τόπων καταγωγής τους αλλά και μοναστηριών, όπως η Παναγία Σουμελά που αποτελούν προσκυνηματικούς προορισμούς, μέσα στα οποία φυλάσσονται εικόνες και κειμήλια που μετέφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες, κτηρίων για πολιτιστικούς σκοπούς και μνημείων, αποτέλεσαν τα εφελθήρια ανασυγκρότησης της κοινωνικής τους ζωής μέσα από τη διατήρηση της ιστορικής τους πορείας (Bruneau, 2019: 377· Hirschon, 2004: 75-76).

Οι προσφυγικές ταυτότητες μεταβλήθηκαν με την πάροδο του χρόνου. Εφόσον η κατασκευή τους είναι μια ενεργή κοινωνικοσυναισθηματική διαδικασία που πορεύεται τόσο από τα βιώματα του ιστορικού παρελθόντος όσο και από τις

εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές σχέσεις των προσφυγικών ομάδων με τον περίγυρό του κυρίαρχου πολιτισμικού περιβάλλοντος που διαβιούν, οι διεθνείς και εγχώριες ιστορικές εξελίξεις που σημάδεψαν τη χώρα τις επόμενες δεκαετίες οδήγησαν στη διαφοροποίηση του περιεχομένου της στις επόμενες γενιές προσφύγων (Βεργέτη, 1994: 63).

Πρώτο σημείο τομής στην αναπλαισίωση των στοιχείων της προσφυγικής ταυτότητας αποτελεί η δεκαετία του '40. Οι μεσοπολεμικές διαμάχες ντόπιων – προσφύγων ενσωματώνονται ή αντικαθίστανται από τις πολιτικές διαμάχες που οδήγησαν σε ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ δεξιών- αριστερών στη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου πολέμου, καθώς αμφότερες οι πληθυσμιακές ομάδες εισχωρούν είτε στο ένα είτε στο άλλο ιδεολογικό στρατόπεδο.

Στην περίπτωση των τουρκόφωνων Ποντίων της Μακεδονίας, τα στοιχεία που καθόρισαν την εθνοτοπική τους ταυτότητα κατά τον Μεσοπόλεμο -η ενδοκοινοτική ομοιογένεια, η οποία διέπονταν από προσήλωση στη διατήρηση του αξιακού κώδικα που υπαγόρευε υπακοή στους θεσμούς της υπάρχουσας ιεραρχίας και της διευρυμένης οικογένειας, η απομόνωση από άλλους εθνοτικούς πληθυσμούς, τα βαθιά θρησκευτικά τους αισθήματα, καθώς και η συσσωρευμένη εμπειρία μέσα από τις ένοπλες συμμετοχές τους σε πολεμικά γεγονότα της δεκαετίας του 1930 και σε συγκροτημένες ανταρτικές ομάδες τόσο στον Πόντο όσο και στη Μακεδονία κατά τη διάρκεια της Κατοχής- επηρέασαν και την επιλογή της προσχώρησής τους στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο, ενώ η μεσοπολεμική προσωπολατρεία προς τον Βενιζέλο αντικαταστάθηκε από την μεταπολεμική υποστήριξη στη Δεξιά. Αυτή η επιλογή οδήγησε και στην κοινωνική ανέλιξη, αποδοχή και ενσωμάτωσή τους στο μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος, σε μια περίοδο, όπου η δημόσια ζωή διαπνέονταν από πολιτικοποίηση στη βάση της αντίθεσης κομμουνισμού- αντικομμουνισμού (Μαραντζίδης, 2001, 82, 111, 135-37, 197-99).

Η διατήρηση στη συλλογική μνήμη των διώξεων και των κακουχιών που υπέστησαν από τους πολιτικούς τους αντιπάλους του ΕΑΜ στη διάρκεια της Κατοχής μετέβαλε την μετεμφυλιακή πολιτική ταυτότητα της πρώτης αλλά και των επόμενων γενιών των τουρκόφωνων Ποντίων οδηγώντας στη συστράτευσή τους με το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο, όπως αναπαράγονταν από την συνεπή ψήφο τους προς τα δεξιά κόμματα, μέχρι σήμερα (Μαραντζίδης, 2001: 223- 24,254).

Στην ταυτότητα της δεύτερης γενιάς η μεταλαμπάδευση της ιστορικής μνήμης από την πρώτη προωθούσε την αναγνώριση της ύπαρξης κοινών δεσμών με όσους ανήκαν στην ίδια εθνοτοπική ομάδα. Η οικογένεια αποτελεί καθοριστικό παράγοντα του βαθμού μετάδοσης ή μη των διακριτών πολιτισμικών στοιχείων που διαμορφώνουν αυτή την ταυτότητα, όπως τη διάλεκτο, τη μουσική, τους χορούς, την κουζίνα, τα ήθη και τα έθιμα, ενώ σε αυτή την προσπάθεια ρόλο διαδραματίζει και ο κοινωνικός περίγυρος (Βεργέτη, 1994: 233). Το θέμα της εκμάθησης της διαλέκτου, ωστόσο, σε κάποιες αντιμετωπίστηκε με δισταγμό, καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει τροχοπέδη για την κοινωνική τους ένταξη.

Με αφορμή από το οικογενειακό περιβάλλον, η διατήρηση και ο βαθμός εκδήλωσης της προσφυγικής ταυτότητας στη δεύτερη γενιά όπως και στην τρίτη, σταδιακά μεταβλήθηκε σε προσωπική υπόθεση. Για παράδειγμα στις επιγαμίες Πόντιων με ντόπιους ή άλλους πρόσφυγες η εκδήλωση της ποντιακής ταυτότητας και η αποδοχή της εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος επαφίονταν στο βαθμό θεώρησης της σημαντικότητάς της από τους ίδιους. Στο ίδιο μήκος, το μορφωτικό επίπεδο των Ποντίων δεύτερης γενιάς προωθούσε τη διαμόρφωση της ποντιακής ταυτότητας μέσα από την ατομική πρωτοβουλία στην αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος, μέσα από αναγνώσεις έντυπου υλικού, συμμετοχή σε συνδρομές και εκδηλώσεις, καθώς και την προσωπική έρευνα. Η συσχέτιση ακαδημαϊκής εκπαίδευσης με το προσωπικό ενδιαφέρον εκμάθησης της ιστορίας και του πολιτισμού διαπιστώνεται και στην τρίτη γενιά (Βεργέτη, 1994: 65-67, 259).

Η ευρεία οργανωμένη επαφή με τα πολιτισμικά πρότυπα και η ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας επέφεραν την ίδρυση πολιτιστικών συλλόγων από τη δεκαετία του '60. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι συνεισφέρουν σημαντικά όχι μόνο στη διατήρηση της διακριτής πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων αλλά και στο άνοιγμά τους στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, ως αποτέλεσμα της ευρείας ίδρυσης πολιτιστικών συλλόγων ανάδειξης τοπικών ταυτοτήτων. Σταδιακά, στην επαφή με τα πολιτισμικά στοιχεία της προσφυγικής ταυτότητας προστέθηκε η προσπάθεια ανάδειξης της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού μέσω διαφόρων εκδηλώσεων που αποτέλεσαν το όχημα, ώστε ακόμη και άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου να αποκτήσουν πρόσβαση στην ποντιακή ιστορία, μέσα από έντυπο υλικό και συνέδρια (Βεργέτη, 1994: 238, 259-260).

Οι πολιτιστικοί σύλλογοι αποτέλεσαν τον χώρο συσπείρωσης και συντήρησης των πολιτισμικών στοιχείων ενός τρόπου ζωής που έπαψε να υφίσταται και οργάνωσης επιστημονικών διαλέξεων και εκδηλώσεων στις οποίες περιλαμβάνονται ταξίδια στους γενέθλιους τόπους των προγόνων, ανεγέρσεις μνημείων, αλλά και κοινωφελείς δράσεις με αποδέκτη το σύνολο του κοινωνικού ιστού. Με τις δράσεις αυτές κοινοποιούσαν στον δημόσιο λόγο την ανακατασκευή του ιστορικού παρελθόντος προς τη σφυρηλάτηση της συλλογικής μνήμης των μελών τους στο παρόν και τη θεμελίωση της ποντιακής ταυτότητας στις επόμενες δεκαετίες (Δέλτσου: 2004, 257-261).

Το πολιτισμικό στοιχείο που αποτέλεσε όχημα για τη ανάδειξη της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και την εξωστρέφεια με τους ντόπιους ήταν η μουσική τους παράδοση, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από τη μουσική και το τραγούδι. Η παρουσία της μουσικής ήταν εμφανής σε κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής και σε κοινωνικές εκδηλώσεις των κοινοτήτων, όπως γάμους και πανηγύρια των θρησκευτικών εορτών στα οποία μέχρι και σήμερα διοργανωτικό ρόλο αναλαμβάνουν οι σύλλογοι (Παναγιωτοπούλου, 2004: 200- 02).

Τα τραγούδια αντλούσαν ανέκαθεν το περιεχόμενό τους από τις τραυματικές εμπειρίες των προσφύγων της πρώτης γενιάς. Το συναισθηματικά φορτισμένο περιεχόμενο των στίχων και οι αναφορές σε παρελθοντικούς τόπους, που παραμένουν ζωντανοί, αποκρυσταλλώθηκαν και μεταφέρθηκαν στη συλλογική μνήμη, με αποτέλεσμα τη σημερινή διαγενεακή τους αναγνώριση ως αναπόσπαστου στοιχείου της προσφυγικής τους καταγωγής ως συνεκτικού δεσμού της συλλογικής τους ταυτότητας. Ωστόσο, για δεκαετίες θεωρήθηκαν περιθωριοποιημένα εισπράττοντας αρνητική αντιμετώπιση τόσο από τους γηγενείς όσο και από το επίσημο κράτος λόγω του γλωσσικού ιδιώματος των Ποντίων στο οποίο ήταν γραμμένοι οι στίχοι, ενώ οι κλίμακες της μικρασιάτικης μουσικής, το ρεμπέτικο και φωνητική τεχνοτροπία του αμανέ, κληρονομημένες από τους βυζαντινούς τρόπους, να στηλιτευτούν ως «τουρκομερίτικη» λαϊκή μουσική και να απαγορευτούν ιδιαίτερα την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά (Τσιμούρης, 1999, 215-218 & Αγτζίδης, 2010, 244-245) .

Για την τρίτη γενιά προσφύγων η σύνδεση με την ταυτότητα του

περιθωριοποιημένου πρόσφυγα δεν υφίσταται ούτε ως ανάμνηση. Αντίθετα, η περαιτέρω ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία καθιστά την εθνοτοπική ταυτόσημη με την εθνική. Ωστόσο, η κληρονομιά της ποικιλομορφίας των στοιχείων που απαρτίζουν τη διαμόρφωση της εθνοτοπικής ταυτότητας παρέμενε, έστω κι αν διαμόρφωνε διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με την αντίληψη των προσφύγων τρίτης γενιάς γύρω από αυτή. Παρόλα αυτά, φορείς μετάδοσής της παραμένουν το οικογενειακό περιβάλλον, κυρίως τα βιώματα που μεταφέρουν στα εγγόνια τους οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς, οι συγγενικές σχέσεις και η πληθυσμιακή σύσταση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος (Βεργέτη, 1994: 68,270-272)

Επίσης, οι παράγοντες διαμόρφωσης της ταυτότητας των Ποντίων της τρίτης γενιάς διαφοροποιούνταν ανάλογα την περιοχή διαμονής τους. Όσοι διέμεναν μόνιμα σε χωριά και αστικά κέντρα με συμπαγείς ποντιακούς πληθυσμούς θεωρούσαν ως απαραίτητα συστατικά στοιχεία το σύνολο των πολιτισμικών προτύπων και της ιστορικής μνήμης που τους είχε μεταλαμπαδευτεί από τον κοινωνικό περίγυρό τους, σε αντίθεση με το αφομοιωτικό περιβάλλον της πρωτεύουσας, που η απώλεια της ποντιακής διαλέκτου εξισορροπούνταν από την εκμάθηση ποντιακών χορών και μουσικής και την προσωπική αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος και τον εμπλουτισμό της συλλογικής μνήμης. Οι καταβολές του κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος γινόταν εμφανείς και στην περίπτωση των εσωτερικών μεταναστών σε αστικά κέντρα, όπου προβαίνουν σε παρόμοιες ενέργειες. Η τάση αυτοενίσχυσης της ποντιακής ταυτότητας ενθαρρύνθηκε επιπλέον και από τη συλλογική ταύτιση με άλλα μέλη που υπάγονται σε αυτή την εθνοτοπική ομάδα εγείροντας κοινές αξιώσεις αναγνώρισης της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας (Βεργέτη, 1994: 69-70,253-255· Βεργέτη, 1992: 90).

Η εθνοτοπική ταυτότητα των απογόνων τρίτης γενιάς αναπροσαρμόζοντας σε μεγάλο βαθμό το πολιτισμικό πλαίσιο των προηγούμενων γενιών κατευθύνθηκε προς «μια ιδεολογία για το δικαίωμα στην ιδιαιτερότητα». Αφορούσε την αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος της και την ενίσχυση της συλλογικής μνήμης, ως εχέγγυα διεκδίκησης και διατήρησής της, όχι μόνο της πολιτισμικής, αλλά και ενδοεθνικής ιδιαιτερότητάς της μέσα στα πλαίσια ενδυνάμωσης και εδραίωσης της ευρύτερης εθνικής ιδεολογίας και όχι ως διακριτή εθνοτική ομάδα με αποκλείουσες αξιώσεις από τα εθνικά ζητήματα (Βεργέτη, 1994: 70·Βεργέτη 1992,

89,93).

Από τους πρόσφυγες της τρίτης γενιάς από τη δεκαετία του '80 εμφανίζεται η επαναπροσέγγιση της συλλογικής προσφυγικής μνήμης με επίκεντρο τα γεγονότα της Καταστροφής και της νοσταλγικής ανάμνησης των χαμένων πατρίδων. Η επαναδιαπραγμάτευση των ιστορικών γεγονότων εκείνης της περιόδου διακατέχεται από πολιτικοποίηση του ζητήματος, καθώς ποντιακές και μικρασιατικές πολιτιστικές οργανώσεις, δεδομένου του κοινωνικού τους εκτοπίσματος, ανέπτυξαν στενούς δεσμούς με ετερογενείς πολιτικούς χώρους, που αποσκοπούσαν στην επίσημη κρατική αναγνώριση αλλά και διεθνή αναγνώριση της βάνουσης μεταχείρισής τους από το τότε οθωμανικό κράτος ως οργανωμένη επιχείρηση, στα επίπεδα του εβραϊκού Ολοκαυτώματος και της εξόντωσης των Αρμενίων.

Ο όρος γενοκτονία πλέον θα αντικαταστήσει την «Καταστροφή» στο λεξιλόγιο των προσφυγικών σωματείων επαναπροσδιορίζοντας την προσφυγική ταυτότητα του παρόντος. Οι δράσεις τους εδράζονται σε ένα διεκδικητικό πλαίσιο αναγνώρισης οργανωμένου σχεδίου εκρίζωσης των προγόνων τους από τους γενέθλιους τόπους, για το οποίο θα έπρεπε να απολογηθεί το τουρκικό κράτος, κατόπιν διεθνούς ανάδειξης του ζητήματος, αλλά και το επίσημο ελληνικό κράτος λόγω της αποσιώπησης του στα πλαίσια της ομαλής διατήρησης των διμερών σχέσεων με την Τουρκία. Στη συλλογική προσφυγική μνήμη της τρίτης γενιάς η ανάδειξη της γενοκτονίας σήμαινε την ανάδειξη των θυμάτων, των κακουχιών και των αδικιών που υπέστησαν οι πρόγονοί τους, καθώς και στην επίσημη καταγραφή της ιδιαίτερης προσφυγικής πολιτισμικής ταυτότητας και ιστορίας ως αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνικού έθνους. Όπως σημειώνει η Λιβί Τατά Αρσέλ, (Papadopoulos, 2019: 471) «το θεμελιωμένο μικρασιατικό πολιτισμικό τραύμα» εργαλειοποιήθηκε από την τρίτη γενιά προσφύγων υπερβαίνοντας τις μνήμες του Ξεριζωμού και δημιούργησε τις συνθήκες για εκδήλωση εθνικιστικών αντιτουρκικών αισθημάτων.

Η αναγωγή της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου και της Μ. Ασίας σε επίσημο κρατικό ιδεολόγημα επισφραγίστηκε με την ομόφωνη ψήφιση από τη Βουλή των Ελλήνων δύο διαφορετικών νομοσχεδίων, το 1994 και το 1998 αντίστοιχα, ενώ ενσωματώθηκε και στα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας. Στην προσπάθεια αυτή τα ποντιακά σωματεία διαδραμάτισαν τον πλέον ενεργό ρόλο

προβάλλοντας το εν λόγω ζήτημα και διατυπώνοντας επιπλέον διεκδικήσεις για τη χάραξη της επίσημης εξωτερικής πολιτικής. Πράγματι οι Πόντιοι διαφοροποιήθηκαν από τις υπόλοιπες προσφυγικές πληθυσμιακές ομάδες κινούμενοι δυναμικότερα στο ζήτημα διάσωσης και ανάδειξης της συλλογικής μνήμης και της ταυτότητας τους, όπως αναδεικνύεται από τον αριθμό των συλλόγων, καθώς και των ανεγερθέντων μνημείων που σχετίζονται με τη Γενοκτονία, που υπερτερεί παρασάγγας σε πανελλαδικό επίπεδο των άλλων. Οι στενές σχέσεις των δευτεροβάθμιων οργάνων των ποντιακών σωματείων, των Ομοσπονδιών, με διαφορετικούς πολιτικούς χώρους, ως αποτέλεσμα των προσχωρήσεών τους σε αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα, απέδωσαν πολιτική χροιά στη διαμόρφωση της νέας ποντιακής ταυτότητας (Bruneau, 2019: 374, 385·Αγτζίδης, 2010: 245· Δέλτσου, 2010: 274· Εξερτζόγλου, 2011: 247).

Οι προσφυγικοί σύλλογοι ωστόσο έχουν μετατραπεί σε δεξαμενή κομματικών ψηφοφόρων, ενώ τα δευτεροβάθμια όργανά τους με το ρόλο του «πολιτικού μεσολαβητή» διαθέτουν άμεση πρόσβαση στην επίσημη πολιτική εξουσία, με τη μορφή πελατειακών σχέσεων αλλά και παρέμβασης σε πολιτικά και κοινωνικά θέματα, ιδίως σε θέματα που σχετίζονται με την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας (Δέλτσου, 2004: 276-81).

Συνοψίζοντας οι σύλλογοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο ως μεσάζοντες ανάμεσα στην ομογενοποίηση μιας συλλογικής προσφυγικής μνήμης και της διαδικασίας ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος. Στους νέους τόπους εγκατάστασης, όπου εδαφοποιήθηκαν οι μνήμες τους, η διατήρηση της εθνοτοπικής ταυτότητας συμβάδισε με την υπαγωγή της στην ευρύτερη ιστορία του ελληνικού έθνους και στο αφήγημα του τριμερούς σχήματός της –Αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο, Νέος Ελληνισμός αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος της εθνικής ταυτότητας (Κουλούρη, 2020: 273-75).

2.6 Επίλογος

Η ύπαρξη μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας προσδίδει ιδεολογική συνοχή σε ένα έθνος ενισχύοντας την ομοιογένειά του, η οποία στηρίζεται σε αφομοιωτική πολιτική βασισμένη στα ιδιαίτερα γλωσσικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά

χαρακτηριστικά του, καθώς και στην εδαφική οριοθέτηση της επικράτειας μέσα στην οποία το κυρίαρχο κράτος την επιβάλλει (Κοταλακίδης & Χαλκιά, 2003: 150-51· Λίποβιτς, 2015: 40-41). Για το ελληνικό κράτος η Μικρασιατική Καταστροφή και η κατάρρευση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας οδήγησαν στην οριστικοποίηση όχι μόνο στην οριστική χάραξη των συνόρων του, αλλά και στην εθνοτική ομοιογένειά του (Bruneau, 2019: 371).

Για τους πρόσφυγες του '22 η νοσταλγία των «χαμένων πατρίδων», αφού αντισταθμίστηκε από την επιστροφή στη «μητέρα Ελλάδα», στην κοιτίδα του πολιτισμού, μεταβλήθηκε σε εθνικοποιημένη μνήμη από τις επόμενες γενιές, λόγω της ανάγκης τους, παρά τις αντιξοότητες, για ενσωμάτωσή τους εντός της ελληνικής κοινωνίας, καθώς η προσφυγική τους ταυτότητα προεκτείνεται στον αυτοπροσδιορισμό της ως κομμάτι του ελληνικού έθνους σαν μια σχέση «ομόκεντρων κύκλων», στην οποία συνηγορεί η καταγωγή τους, η γλώσσα και η χριστιανική θρησκεία (Βεργέτη, 1994: 231, 274· Κουλούρη, 2020: 274).

Τα στοιχεία που συνηγορούν στην αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας συνοδεύονται από την αντιδιαστολή που προκύπτει μέσα από την κατασκευή των «άλλων», των ομάδων που είτε ως μειονοτικές ομάδες εντός του κράτους είτε ως εξωτερικοί εχθροί αποτελούν εμπόδιο στην ομοιογένεια του έθνους με αποτέλεσμα την εκδήλωση διακρίσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων εκ μέρους της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας (Κοταλακίδης & Χαλκιά, 2003: 150-51· Λίποβιτς, 2015: 40-41).

Ενώ η ενσωμάτωση των προσφύγων του '22 στο ελληνικό κράτος ενίσχυσε την εικόνα της Ελλάδας ως ομοιογενούς, ομόγλωσσου και ομόθρησκου έθνους, η υποδοχή των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών που προέρχονται κατά κύριο λόγο από ετερόκλητα πολιτισμικά περιβάλλοντα, λόγω διαφορετικής καταγωγής γλώσσας, θρησκείας και τρόπου ζωής καθιστά την αποδοχή της ετερότητας προβληματική. Η διαμονή τους στην Ελλάδα συνεπάγεται, σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη (2006) ανοχή από την πλευρά των γηγενών υπό την προϋπόθεση της σταδιακής αφομοίωσης και μονομερούς αποδοχής του ελληνικού πολιτισμού. Η μη εκπλήρωση των προσδοκιών μετασχηματισμού της ετερότητας προλειαίνει το έδαφος για την εκδήλωση ξενοφοβικών τάσεων και απόψεων που συχνά λαμβάνουν διαστάσεις ρατσιστικών ενεργειών.

3. Πολιτικές ένταξης των προσφύγων του 21ου αιώνα: Η περίπτωση τη Ελλάδας

3.1 Η κρατική πολιτική απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα

Τη δεύτερη δεκαετία του 21ου αιώνα οι προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα εντάθηκαν δίνοντας συνέχεια σε μια παράδοση υποδοχής εισερχόμενων πληθυσμών μαζικής κλίμακας στη διάρκεια του 20ου αιώνα, όπως των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ και οικονομικών μεταναστών από τις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ. Οι νέο-εισερχόμενοι μετανάστες και πρόσφυγες αυτής της δεκαετίας, προερχόμενοι από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας και της Αφρικής, αρχικά αντιμετώπισαν την Ελλάδα μάλλον ως χώρα «διέλευσης» κι απόκτησης των απαιτούμενων δικαιολογητικών για την μετάβαση και ένταξή τους σε χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης και όχι ως τελικό προορισμό (Γεμεντζή & Παπαγεωργίου, 2017:41• Τσίγκανου κ.α, 2021: 14-15).

Εντούτοις, οι γεωπολιτικές εξελίξεις, το κλείσιμο των συνόρων από τις γειτονικές χώρες, η μερική αθέτηση της Συνθήκης Σέγκεν από τα κράτη -μέλη της Ε.Ε και η εμφάνιση προσκομμάτων στη συμφωνία Ε.Ε – Τουρκίας, είχε ως αποτέλεσμα τον «εγκλωβισμό» αρκετών χιλιάδων και την αύξηση των αιτήσεων ασύλου με αποτέλεσμα το ζήτημα της στέγασης να αποτελεί πρόκληση για το ελληνικό κράτος, καθώς οι διεθνείς συμβάσεις υπαγορεύουν λήψη μέτρων αποκατάστασης τόσο για αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης όσο και για ένταξη στον κοινωνικό ιστό, στην περίπτωση όσων επιλέξουν την οριστική διαμονή (Παπαγεωργίου, 2015: 353-54• Γεμεντζή & Παπαγεωργίου, 2017: 57-58) .

Με τον νέο μεταναστευτικό νόμο 4375/2016 η διαχείριση του ζητήματος αποτέλεσε αρμοδιότητα του τότε νεοσυσταθέντος Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής. Μέσα σε αυτόν τον Νόμο, εκτός των άλλων, δημιουργήθηκαν τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης και των Ανοιχτών Δομών Προσωρινής Υποδοχής και Φιλοξενίας, ως προσωρινή στεγαστική αποκατάσταση σε δημόσια ή ιδιωτικά ακίνητα και κοινόχρηστους χώρους, όπου επιτράπηκαν οι απαραίτητες τροποποιήσεις των υπαρχόντων κτηρίων ή εγκαταστάσεις προκατασκευασμένων υπό την αιγίδα προγραμμάτων στήριξης (Helios, ESTIA II και FILOXENIA I-II) που υλοποιήθηκαν από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (ΔΟΜ) με εμπλοκή στη

χρηματοδότηση από το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ως εναλλακτική λύση, υπήρξε η δυνατότητα παροχής οικονομικού βοηθήματος για την εξασφάλιση επαρκούς βιοτικού επιπέδου. Ακόμη, υπό την αιγίδα ΜΚΟ εκπονήθηκαν περαιτέρω μέτρα στήριξης με στεγαστικά προγράμματα για φιλοξενία σε ενοικιαζόμενα καταλύματα και ειδικές δομές για ασυνόδευτους ανήλικους (Κουραχάνης, 2019: 105-08).

Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεικτών μεταναστευτικών ροών, αιτούντων άσυλο και μεταναστών, στην προσπάθεια διαχείρισής τους εφάρμοσε την πρόταση από το 2015 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για δημιουργία «Hotspot», χώρων υποδοχής, καταγραφής, ταυτοποίησης και διαλογής. Τα Hotspot, τα οποία εμφανίστηκαν ως μέρος της ευρωπαϊκής θεσμοθετημένης διαχείρισης των συνόρων, γρήγορα μετατράπηκαν σε μέσο υποδοχής/κράτησης, ενώ η προσωρινότητα διαμονής μετατράπηκε σε ανοικτή στέγαση. Ωστόσο, η χωρητικότητά τους, τουλάχιστον των πρώτων δομών που δημιουργήθηκαν στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, όπως και άλλων συμπληρωματικών εγκαταστάσεων για ευπαθείς ομάδες αποδείχθηκε ανεπαρκής με αποτέλεσμα την εμφάνιση δυσχερειών στην παροχή υπηρεσιών περίθαλψης και υγιεινής, ενώ οι ακραίες καιρικές συνθήκες, τα κρούσματα κακομεταχείρισης από τις αρχές, καθώς τα περιστατικά βίας μεταξύ των εθνικών ομάδων προκαλεί επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία τους. Η διαβίωση εντός των δομών γρήγορα δημιούργησε τεταμένες καταστάσεις, με συγκρούσεις μεταξύ των ίδιων των προσφύγων, καθώς εναντίον των φορέων διαχείρισης των δομών (Κοτρώγιαννος κ.α, 2020: 72-82).

3.2 Πρόσφυγες και χορήγηση ασύλου στην Ελλάδα

Τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των προσφύγων, όπως αυτά ορίστηκαν στη Γ.Σ του ΟΗΕ το 1951, καθώς και στο τροποποιημένο πρωτόκολλο του 1ου άρθρου της, προβλέπουν την προστασία τους από τη διαδικασία επαναπροώθησής τους. Καθώς η παραμονή «στα σύνορα εδαφών, όπου η ζωή ή η ελευθερία θα απειλούνταν λόγω της φυλής του, της θρησκείας, της εθνικότητας ή της συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ή πολιτική άποψη», αναζητούν ασφάλεια σε άλλες χώρες με

αποτέλεσμα να χρήζουν προστασία και φροντίδα από τα συμβαλλόμενα κράτη στη σύμβαση του ΟΗΕ. Εντούτοις, η παραχώρηση ή η άρνηση ασύλου επαφίεται στη δικαιοδοσία του εκάστοτε κυρίαρχου κράτους (Κοτρόγιαννος κ.α, 2020: 30-32).

Η μη ενθάρρυνση παρουσίας μεταναστών από την πλευρά του ελληνικού κράτους και η ισχνή παρουσία τους τουλάχιστον μέχρι το 1991, είχε ως αποτέλεσμα την ετεροχρονισμένη εναρμόνιση στο Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου. Η εκάστοτε κυβερνητική πολιτική αντιμετώπιζε το μεταναστευτικό ζήτημα ως διεκπεραιωτική διαδικασία προώθησης των εισερχόμενων μεταναστών στις ευρωπαϊκές χώρες (Κουραχάνης, 2019: 96). Μόλις το 2011 οι αρμοδιότητες εξέτασης των αιτήσεων ασύλου που μέχρι τότε υπάγονταν στην αποκλειστική δικαιοδοσία της Ελληνικής Αστυνομίας, μεταβιβάστηκαν κατόπιν πιέσεων από διεθνείς οργανισμούς, ΜΚΟ και την ΕΕ σε δυο νεοσύστατες υπηρεσίες: α) της πρώτης υποδοχής και εξέτασης των παράνομα εισερχόμενων και β) της υπηρεσίας ασύλου, με «αποστολή την εφαρμογή της νομοθεσίας περί ασύλου και των λοιπών μορφών διεθνούς προστασίας των αλλοδαπών και ανιθαγενών, καθώς και τη συμβολή στον σχεδιασμό και τη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής ασύλου», όπως ορίζεται στον Ν.3907/2011 (Παπαγεωργίου, 2013: 80). Παράλληλα στον ίδιο νόμο προβλέπεται η δυνατότητα προσφυγής «αιτούντων διεθνή προστασία κατά αποφάσεων της Υπηρεσίας Ασύλου», οι οποίες εξετάζονται από την Αρχή Προσφύγων. Όλες οι υπηρεσίες υπήχθησαν στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη και από το 2016 στο νεοσύστατο Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής.

Στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων μεταξύ Ε.Ε και Τουρκίας για τη θέσπιση κοινού σχεδίου δράσης για τη μείωση των μεταναστευτικών ροών στα θαλάσσια σύνορα του Αιγαίου, δημιουργήθηκαν τροποποιητικές διατάξεις στη λειτουργία των συγκεκριμένων υπηρεσιών μέσα στον Ν.4375/2016. Εισήχθησαν αλλαγές που αφορούν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας ταυτόχρονα με την αίτηση χορήγησης ασύλου (άρθρο 7), η δυνατότητα δωρεάν νομικής εκπροσώπησης στις περιπτώσεις προσφυγής στην Αρχή Προσφύγων σε περιπτώσεις απόρριψης της αίτησης (άρθρο 40), συστάθηκε και η Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης δικαιούχων ασύλου εντός της επικράτειας (άρθρο 31), καθορίστηκαν τα κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία τρίτες χώρες θεωρούνται ασφαλείς για τους αιτούντες άσυλο (άρθρο 56).

Στο νομοθετικό πλαίσιο του επόμενου Ν.4636/2019, σύμφωνα με την

αιτιολογική του έκθεση, ενσωματώνονται οι οδηγίες του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου μαζί με το σύνολο των διατάξεων που είχαν υποστεί τροποποιήσεις τα προηγούμενα χρόνια ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβασή του σε αυτό. Διατυπώνονται σαφείς οδηγίες για τα κριτήρια καθορισμού των δικαιούχων ασύλου και τα δικαιώματα που τους συνοδεύουν, ενώ με επόμενες τροποιοιτικές διατάξεις στον ψηφισμένο Ν.4686/2020 επιδιώχθηκε η επιτάχυνση των διαδικασιών ασύλου (άρθρα 2, 12, 14,49) η προστασία των ασυνόδευτων ανήλικων από την αρμόδια Ειδική Γραμματεία του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου (άρθρο 4) και ενώ η τροποποίηση στον Ν.4375/2016, απέβλεπε στη βελτίωση της λειτουργίας της Αρχής Προσφυγών, της Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης και της Γενικής Γραμματείας Μεταναστευτικής Πολιτικής (άρθρα 12,22,23,24,28,53).

3.3 Η διαδικασία αίτησης & χορήγησης ασύλου

Αίτηση πολιτικού ασύλου μπορούν να υποβάλλουν είτε υπήκοοι τρίτων χωρών ή ανιθαγενείς, αυτοπροσώπως ή μέσα από τις ηλεκτρονικές υπηρεσίες του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Σε περίπτωση μη νόμιμης εισόδου στη χώρα, ακολουθεί η μεταφορά στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, όπου εφόσον δεν υπάρχουν τα απαραίτητα έγγραφα δημόσιας αρχής, ακολουθεί η υποχρεωτική παραμονή εντός των κέντρων μέχρι 25 ημέρες, ως ότου να ολοκληρωθούν οι απαραίτητες διαδικασίες καταγραφής προσωπικών και βιομετρικών στοιχείων, καθώς και η συνέντευξη α' βαθμού για τους λόγους της αίτησης για διεθνή προστασία, ενώ τίθεται διερμηνέας στη διάθεσή τους, για την κατανόηση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους, καθώς και δικηγόρος. Μέσα από την ταυτοποίηση, διασταυρώνονται πιθανές πρότερες αιτήσεις ασύλου σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη που εφαρμόζουν τον Κανονισμό Δουβλίνο III. Σύμφωνα με αυτόν τον Κανονισμό, υπεύθυνο για την εξέταση μίας αίτησης ασύλου είναι το κράτος από το οποίο εισήλθε, έστω και παράνομα στην Ένωση, ένας αλλοδαπός που υπέβαλε αίτημα ασύλου σε άλλη χώρα της Ένωσης (Παπαγεωργίου, 2013: 10). Ύστερα από τις διαδικασίες Υποδοχής και Ταυτοποίησης, η χορήγηση σχετικού δελτίου, ισχύος 6 μηνών (Άρθρο 70, Ν. 4636/2019), δεν ισοδυναμεί με άδεια παραμονής, ωστόσο εξασφαλίζει την προσωρινή διαμονής τους, μέχρι την

τελεσίδικη απόφαση.

Εφόσον επιτευχθεί η αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα, χορηγείται άδεια τριετούς παραμονής, με πρόσβαση στην αγορά εργασίας, την εκπαίδευση, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, καθώς και τη μετακίνηση σε χώρες της Ε.Ε με τη χορήγηση ταξιδιωτικών εγγράφων από την Ελληνική Δημοκρατία (Άρθρα 24, 25, 27, 31, Ν. 4636/2019). Στο μεσοδιάστημα της εξέτασης της αίτησης, υπάρχει η δυνατότητα παραίτησης από αυτή και η υπαγωγή στο πρόγραμμα εθελούσιας επιστροφής στη χώρα καταγωγής. Σε περίπτωση απόρριψης της αίτησης από την Υπηρεσία Ασύλου, ενεργοποιείται η διαδικασία άμεσης αναχώρησης από τη χώρα, εφόσον δεν υπάρχει άλλος τίτλος παραμονής (Άρθρο 39, ο.π). Ωστόσο, δίνεται η δυνατότητα προσφυγής κατά της απόφασης στην Αρχή Προσφύγων παρουσία δικηγόρων, με επανέκδοση δελτίου παραμονής μέχρι την έκδοση της απόφασης β' βαθμού. Σε ενδεχόμενη εκ νέου απόρριψη, μπορούν να ασκήσουν αίτηση ακύρωσης σε Διοικητικό Πρωτοδικείο, ενώ κρατούνται σε προαναχωρησιακά κέντρα κράτησης(Άρθρο 92,ο.π.).

3.4 Ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία

Από τη δεκαετία του 1990, η διαχείριση των αυξημένων μεταναστευτικών ροών στις χώρες της Ε.Ε συνοδεύονταν από την ανάγκη διαχείρισης των επικείμενων κοινωνικών προβλημάτων που αφορούσαν εκτός από την είσοδο των μεταναστών στην αγορά εργασίας, στη θέσπιση ευρύτερων πολιτικών κοινωνικής ένταξής τους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέταξε την Οδηγία 2004/38/ΕΚ μέσα στην οποία αναφέρονται 9 βασικές αρχές ένταξης των μεταναστών στις χώρες Υποδοχής τους, στην κατεύθυνση των οποίων θα υλοποιούνταν οι διαδικασίες ένταξης και κοινωνικοποίησης από κάθε κράτος – μέλος (Παπαδοπούλου, 2013: 5-7).

Η Ελλάδα συμμορφούμενη με τις κοινοτικές οδηγίες σε ένα «Κοινό Πρόγραμμα για την Ένταξη» ανέπτυξε την τελευταία δεκαετία δυο στρατηγικές ένταξης. Παρά τις δυσλειτουργίες στην οργάνωση και υλοποίηση συντονισμένων δράσεων και αξιολόγησης ενός ενιαίου ενταξιακού προγράμματος εκπαίδευσης, πολιτικής αγωγής και πρακτικής απασχόλησης, διεξάγονται μια σειρά από δράσεις που περιλαμβάνουν δικαιώματα πρόσβασης σε μια σειρά από θεσμούς, όπως την

είσοδο στην αγορά εργασίας, την εκπαίδευση, την υγεία, την άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων, τις κοινωνικές συναναστροφές, τη συμμετοχή στα κοινά, όπως τη δημιουργία των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών, και τα πολιτικά δικαιώματα (Λεοντίσης κ.α, 2020: 42-50). Επιγραμματικά, σύμφωνα με τους Entzinger & Biezeveld, μπορούν να αναχθούν σε τριμερή ομαδοποίηση σε α) κοινωνικο-οικονομικό πεδίο, β) σε πολιτισμικό και γ) σε νομικο-πολιτικό (2003: 32-37).

Η ένταξη αποτελεί μια πολυεπίπεδη διαδικασία δραστηριοτήτων που άπτονται του δημόσιου βίου, καθώς συναρτάται από τη νοηματοδότησή τους ανάλογα την κρατική πολιτική και τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες των χωρών υποδοχής. Συχνά συνεπάγεται την ενσωμάτωση των μεταναστών, δηλαδή την επιτυχή μονομερή ευθυγράμμισή τους με το κυρίαρχο αυτό πλαίσιο, για την οποία αποτελεί προϋπόθεση η έστω μερική απομάκρυνση από τους πατροπαράδοτους αξιακούς κώδικες, οι οποίοι άπτονται στα πλαίσια της ιδιωτικής τους ζωής (Παπαδοπούλου, 2013: 10-11· Χρυσόχου, 2011: 47-48).

Η διαχείριση των συνεχών μεταναστευτικών ροών από την ελληνική πολιτεία αποτελεί πεδίο πολιτικών, ιδεολογικών και κοινωνικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των φορέων και κομμάτων που σχετίζεται με την αυστηροποίηση και τη θέσπιση περιοριστικών μέτρων στην παραμονή και την ενταξιακή τους πορεία εντός του κοινωνικού ιστού. Για την ελληνική πολιτεία η ένταξη των μεταναστών εδράζεται στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και της ενσωμάτωσής τους μέσα από την προσαρμογή τους στις επιταγές του εθνικού κράτους, συνδέοντάς την με τη χορήγηση της ιθαγένειας και τα πολιτικά δικαιώματα που τη συνοδεύουν (Παρθένης, 2020: 44-45).

Η αποδοχή των μεταναστών από τη δεκαετία του 1990 στην Ελλάδα χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με το μοντέλο του Berry, αρχικά από μια αφομοιωτική διαδικασία, κατά την οποία η επιπολιτισμοποίησή τους περιελάμβανε την υιοθέτηση εκ μέρους τους των αξιακών κανόνων της ελληνικής κοινωνίας μέσα από τη χρήση ελληνικών ονομάτων ή τον εκχριστιανισμό τους μέσα από τη βάφτιση. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκε σε ενσωμάτωση, καθώς οι μετανάστες διατηρούν τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα παράλληλα με τη διατήρηση σχέσεων με την ευρύτερη κοινωνία, ιδιαίτερα μέσα από την πρόσβαση στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας (Παπαδοπούλου, 2013: 12-13;

Χρυσόχοου, 2011: 49).

Εντούτοις, αυτή η ενσωμάτωση που συνεπάγεται πολυετή παραμονή στην Ελλάδα, ενώ πλέον γεννιούνται μετανάστες δεύτερη και τρίτης γενιάς, δε συνοδεύεται απαραίτητα από την ανάλογη νομική κάλυψη της πολιτείας απέναντί τους. Οι δυσχέρειες που ανέκαθεν αντιμετώπιζαν οι μετανάστες λόγω του αυστηρού νομοθετικού πλαισίου που εμπόδιζε την κατοχή τίτλου νομιμοποίησης των μεταναστών καθιστούσε επισφαλή την παραμονή τους στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να καταφεύγουν στην αδήλωτη εργασία (Παπαδοπούλου, 2009: 5; Παπαδοπούλου, 2013: 16). Η αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα λόγω των νέων μεταναστευτικών ροών της τελευταίας δεκαετίας σε συνδυασμό με την εδραίωση της οικονομικής κρίσης έχει ενταθεί, παρότι επίσημες εκθέσεις του ΟΟΣΑ αναφέρονται σε εκτόξευση των ποσοστών ανεργίας μεταξύ των μεταναστών καθιστώντας τα ως τα υψηλότερα στην Ευρώπη (Κοτρώγιαννος, 2020: 64-68).

Οι συνθήκες υπόθαλψης αυτού του φαινομένου έγκειται σε τρεις βασικούς λόγους. Στη συνεχή διαμονή ενός μεγάλου αριθμού παράτυπων μεταναστών, στη δημιουργία μιας μεγάλης δεξαμενής αναλώσιμου εργατικού δυναμικού και στη μεταχείριση που υφίστανται από τους εργοδότες, λόγω της ευάλωτης κατάστασης στην οποία βρίσκονται, η οποία συνοδεύεται από συστηματική βία από την πλευρά των εργοδοτών τους. Η εργασιακή εκμετάλλευση δε συνεπάγεται μόνο εργασιακή ελαστικότητα και πενιχρά μεροκάματα κάτω από το νόμιμο όριο, αλλά και αποκλεισμό από εργασιακά δικαιώματα και κοινωνικές παροχές (Cheliotis, 2017: 81-86)

3.5 Η εκπαίδευση των προσφύγων στην Ελλάδα

Η μονοπολιτισμική προσέγγιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, της αναπαραγωγής των εθνικών και θρησκευτικών ιδεωδών, λειτουργούσε ανέκαθεν αφομοιωτικά προς τις διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες που φοιτούσαν σε αυτό. Καθώς η σταθερότητα και η ομοιογένεια του κυρίαρχου κοινωνικού συνόλου της χώρας υποδοχής υποστηρίζεται από τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του σχολείου και την εκμάθηση στους μαθητές συγκεκριμένων προσδοκώμενων κοινωνικών ρόλων και αξιών, απώτερος στόχος αποτελεί η δραστική κάλυψη του

«ελλείμματος», των διαφορών των μεταναστών σε σχέση με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα, εξαιτίας των οποίων υπολείπονται σε κοινωνικο-οικονομική πρόοδο. Το «ελλιπές» πολιτισμικό τους κεφάλαιο θεωρείται υπαίτιο για τα μεγάλα ποσοστά σχολικής αποτυχίας των μεταναστών (Γκόβαρης, 2004: 47-50· Μάγος, 2022: 27).

Στις απαρχές των πρώτων προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, με την ίδρυση Τάξεων Υποδοχής και Φροντιστηριακών Τμημάτων κατά τη δεκαετία του 1980 αφορούσαν κυρίως παιδιά παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Παρότι προβλέπονταν μέριμνα για την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας και την αξιοποίηση του μορφωτικού και πολιτισμικού κεφαλαίου που διαθέτουν οι μαθητές από τις χώρες προέλευσής τους, στην πραγματικότητα αυτό αγνοήθηκε ως ελλειμματικό, ενώ η εκπαίδευση επικεντρώνονταν αποκλειστικά στην γρήγορη εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. (Δαμανάκης, 2005: 59-61).

Η ανάγκη χάραξης μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που θα λάμβανε υπόψη τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, μορφωτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες των μαθητών τους, όπως αναφέρονταν στον Ν. 2413/1996 για τη «διαπολιτισμική εκπαίδευση», οδήγησε στην ίδρυση ξεχωριστών σχολικών μονάδων (Μάγος, 2019: 55-56). Σύμφωνα με τον Δαμανάκη (2005), σε αυτόν τον Νόμο, ωστόσο, διακρίνεται η μετάβαση σε μια διαχωριστική εκπαιδευτική πολιτική και κατ' επέκταση στον κίνδυνο περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού μειονοτικών κοινωνικών ομάδων, κυρίως μεταναστών. Καθώς οι ιδιαιτερότητές των πολιτισμικών διαφορών ανατροφοδοούνται, οι διακρίσεις με τη μορφή ρατσισμού οδηγούν σε περιχαράκωση και γκετοποίηση (Δαμανάκης, 2005: 85-87).

Στην πραγματικότητα η αφομοιωτική πολιτική κυριαρχεί, καθώς ουδέποτε εφαρμόστηκε στην πράξη η τροποποίηση του επίσημου ΑΠΣ και η προσαρμογή του στις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών, ενώ και η εφαρμογή της διδασκαλίας στη μητρική γλώσσα παραμένει μέχρι σήμερα κενό γράμμα. Η έλλειψη ξεκάθਾਰου θεωρητικού πλαισίου εφαρμογής της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης εδραιώνει τόσο τη φήμη των συγκεκριμένων σχολείων ως «καταφυγίων» για τους πρόσφυγες, με αποτέλεσμα το ακαδημαϊκό υπόβαθρο να υποβιβάζεται ως χαμηλότερο σε σύγκριση με την προσφερόμενη εκπαίδευση από τα σχολεία τυπικής εκπαίδευσης. Ακόμη, θεωρείται ζήτημα που αφορά τους μετανάστες και όχι τους γηγενείς, όπως

τουλάχιστον διαπιστώνεται και από την απουσία ίσης ποσόστωσης στον αριθμό φοιτούντων σε αυτά τα σχολεία (Trouki, 2012: 222, 226• Tsaliki, 2016: 364).

Εντούτοις διαπιστώνονται ενθαρρυντικά στοιχεία, σύμφωνα με έρευνες, τα οποία αναδεικνύουν μέσα από διδακτικές τεχνικές την όσμωση της διαπολιτισμικότητας και της πολιτικής κουλτούρας ως ανάχωμα στην ξενοφοβία και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η κοινωνικοποίηση και η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των μαθητών, ντόπιων και μεταναστών, αποτελεί προγύμνασμα για την εκδήλωση ενσυναίσθησης και αμοιβαίου σεβασμού απέναντι σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, η αποδοχή από τους δασκάλους, η μεταφορά της κουλτούρας της χώρας προέλευσης μέσα στο σχολικό περιβάλλον ενισχύει τα κίνητρα συμμετοχής στη μαθησιακή διαδικασία, ενώ και το άνοιγμα εξωστρέφειας των σχολείων προς την τοπική κοινωνία, αντανακλά τη σημαντικότητα του πολιτισμικού κεφαλαίου των μεταναστών (Tsaliki, 2016: 367-369).

Η σημασία της καλλιέργειας της ενσυναίσθησης στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, όπως και της κριτικής στάσης απέναντι στους κοινωνικούς ρόλους, καθίσταται κρίσιμη στην αποδόμηση των ήδη υπαρχόντων κοινωνικών αναπαραστάσεων, βάσει των οποίων υφίστανται συγκεκριμένες διαδικασίες κατηγοριοποιήσεων που οδηγούν στον διαχωρισμό μεταξύ των στοιχείων αυτοπροσδιορισμού των ντόπιων και ταυτόχρονα διαχωρισμού από όσους ορίζονται ως «ξένοι». Η αποδυνάμωση των κατηγοριοποιήσεων στο χώρο του σχολείου μπορεί να ενισχυθεί μέσα από τη συνεργατική μάθηση και την «Επικοινωνιακή Ηθική», η οποία σύμφωνα με τον Habermas, αποτελεί μια διαδικασία διαλόγου με σκοπό την διατύπωση κριτικών στάσεων απέναντι στις υπάρχουσες κοινωνικές νόρμες και κανόνες που αναπαράγουν δεδομένους ρόλους, στερεότυπα, προκαταλήψεις και ανισότητες. Η ανακάλυψη και ανάδειξη των κοινών πολιτισμικών στοιχείων, ως προϊόντα των ποικίλων ατομικών εμπειριών, προωθούν την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών, υπό την ιδιότητα προσωπικοτήτων, απαλλαγμένων από προκατασκευασμένες κοινωνικές ταυτότητες, οι οποίες διέπονται από τις αξίες του εθνοκεντρισμού (Γκόβαρης, 2004: 178-189).

Επομένως, μέσα από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, σύμφωνα με τον Γκότοβο (2002: 130-34), μπορεί να επιτευχθεί η υπέρβαση της μέχρι πρότινος στερεοτυπικής

κατασκευής της εθνικής ελληνικής ταυτότητας που βασίζεται στα στοιχεία της καταγωγής, της θρησκείας και της γλώσσας και να αντικατασταθεί από πολιτικά και πολιτισμικά κριτήρια. Αυτά συνεπάγονται τη διατήρηση των επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων που συμμετέχουν συναινετικά στη διαμόρφωση μιας ευρύτερης ενιαίας κοινότητας. Παράλληλα, υπέρβαση συνεπάγεται και η παροχή ίσων μορφωτικών ευκαιριών για όλες τις κοινωνικές ομάδες με σκοπό την απόκτηση μορφωτικού κεφαλαίου, που μεταφράζεται σε δυνατότητα ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας με ανταποδοτική αξία στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Τα κράτη – μέλη της Ε.Ε είναι υποχρεωμένα, σύμφωνα με τις κοινοτικές οδηγίες, να εξασφαλίσουν την ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση των ανηλίκων προσφύγων που αιτούνται άσυλο. Για την Ελλάδα η διαχείριση του μεταναστευτικού ως χώρα υποδοχής σήμανε και τη λήψη κυβερνητικών μέτρων για την εκπαίδευση των προσφύγων λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη την παράμετρο της πιθανής προσωρινής παραμονής τους στη χώρα. Ως άμεσο μέτρο επιλέχθηκε η ίδρυση και λειτουργία των Δομών Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων από τον Οκτώβριο του 2016 σε Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων, εφόσον δεν υπήρχαν διαθέσιμοι χώροι σε κοντινές αποστάσεις έξω από αυτά. Ωστόσο, τα παιδιά που διέμεναν εντός του αστικού ιστού θα παρακολουθούσαν τις ΖΕΠ- Τάξεις Υποδοχής, θεσμού διαβαθμισμένου σε δυο επίπεδα (I & II) από τον Ν. 1789/1999, για την υποστήριξη στην εντατική εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας με σκοπό την αποδοτική και ενεργό συμμετοχή των μεταναστών και άλλων μειονοτικών ομάδων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Trouki, 2012: 219).

Η προσωρινότητα των ΔΥΕΠ προσδιορίζονταν στα πλαίσια της μη τυπικής εκπαίδευσης, καθώς μέσα σε αυτά τα κέντρα διεξάγονταν και εκπαιδευτικά προγράμματα από ΜΚΟ υπό την αιγίδα του ΙΕΠ, ενώ στόχος του Υπουργείου Παιδείας αποτέλεσε η ένταξη των ανηλίκων προσφύγων από το επόμενο διδακτικό έτος στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς η συμπεριληπτική πολιτική στην εκπαίδευση, με βάση την ευρωπαϊκή εμπειρία, επιδρά άμεσα στην ψυχοκοινωνική εξέλιξη των μαθητών προσφύγων (Παλαιολόγου, Μιχαήλ & Τομπουλίδης, 2020: 23-27).

Ωστόσο, η προπαρασκευαστική λειτουργία των ΔΥΕΠ για ένταξη στη σχολική

κανονικότητα αποδείχθηκε ατελέσφορη και τις δυο επόμενες χρονιές. Οι μετακινούμενοι πληθυσμοί λόγω του κλεισίματος των αντίστοιχων Κέντρων Φιλοξενίας αποτέλεσε τροχοπέδη για μεγάλο μέρος προσφύγων μαθητών στην παρακολούθηση οποιασδήποτε μορφής εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στα νησιά του Αν. Αιγαίου η συντριπτική πλειοψηφία τους αποκλείστηκε από οποιαδήποτε μορφή εκπαίδευσης συμβάλλοντας στην περαιτέρω αποσχολιοποίησή τους, λόγω της διαμονής τους στα ΚΥΤ ενώ και η ίδια η ίδρυση τμημάτων εντός των σχολικών μονάδων αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγματεύσεων από τα στελέχη της εκπαίδευσης (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 93-96)

Σύμφωνα με τον Ν. 4547/2018, η διαμόρφωση κουλτούρας αποδοχής της διαφορετικότητας εντός των σχολικών μονάδων μπορεί να καταστεί εφικτή μέσα από τον μετασχηματισμό των σχολείων σε «Οργανισμό και Κοινότητα Διαπολιτισμικής Μάθησης». Οι ενδοσχολικές επιμορφώσεις (ΕΝΕΠ), ο προγραμματισμός και η αποτίμηση του εκπαιδευτικού έργου των εκπαιδευτικών υπό την αιγίδα των νεοσύστατων θεσμών των Περιφερειακών Κέντρων Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕΚΕΣ) και των Συντονιστών Εκπαιδευτικού Έργου (ΣΕΕ) διεξάγονται στα πλαίσια του συντονισμού για την ποιοτική βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης για την ένταξη των μεταναστών και προσφύγων μαθητών. Σκοπός του νομοσχεδίου αποτελεί μέσα από την υλοποίηση προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης τόσο η ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε κοινότητες μάθησης όσο και η ολόπλευρη αναβάθμιση του εκπαιδευτικού τους έργου και κατ' επέκταση της εκάστοτε σχολικής μονάδας, προσαρμοσμένης στις ανάγκες και τις προτεραιότητές της (Παπαχρήστος, 2020: 241-45).

3.6 Δυσλειτουργίες στη μεταναστευτική πολιτική

Η εφαρμογή των ενιαίων ευρωπαϊκών πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου και μέσα από την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική νομοθεσία χαρακτηρίζεται από μία σειρά εμποδίων. Συγκεκριμένα η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2003/9/ΕΚ, που αφορούσε τις ελάχιστες απαιτούμενες συνθήκες για την υποδοχή αιτούντων άσυλο μέχρι την έκδοση τελεσίδικης απόφασης, ενσωματώθηκε στο Π.Δ 220/2007, ωστόσο δεν

εφαρμόστηκε στην πράξη. Επιπλέον, η Ελλάδα καθυστερεί στην ενσωμάτωση των κοινοτικών κειμένων, καθώς στα νέα νομοθετικά κείμενα δεν αναφέρονται οι απαραίτητες διευκρινίσεις για την τροποποίηση ή κατάργηση προηγούμενων διατάξεων, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται το φαινόμενο της πολυνομίας και της επικάλυψης μεταξύ τους. Επίσης, η προϋπάρχουσα τάση σε επίπεδο κρατών για περιορισμό των δικαιωμάτων των μεταναστών, συνεχίζεται ακόμη και μετά από την υποχρεωτικότητα της συμμόρφωσής τους με τις ευρωπαϊκές διατάξεις, όπως αποδεικνύεται και από τις ανασταλτικές αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων στην εφαρμογή του Δουβλίνου II. Στην ανεπάρκεια του ελληνικού συστήματος ασύλου προστέθηκαν και οι καταδικαστικές αποφάσεις εναντίον του ελληνικού κράτος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω κακομεταχείρισης αιτούντων ασύλου (Κουραχάνης, 2019: 92,95· Παπαγεωργίου, 2013: 85-87).

Η ανετοιμότητα της Ελλάδας στη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος, ιδιαίτερα στην περίοδο 2015-2016, επιδεινώθηκε τόσο με την εργαλειοποίηση των μεικτών μεταναστευτικών ροών από την Τουρκία και το κλείσιμο των συνόρων από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες όσο και από τον πολιτικό χειρισμό του ζητήματος στο εσωτερικό της χώρας. Χιλιάδες μετανάστες παρά τη θέλησή τους εγκλωβίστηκαν εντός της ελληνικής επικράτειας, με αποτέλεσμα να αυξηθούν οι αιτήσεις ασύλου. Επιπλέον, λόγω του Δουβλίνου III, η Ελλάδα, όπως και οι υπόλοιπες χώρες του νότου, ως πρώτες χώρες διέλευσης στην Ε.Ε επωμίστηκαν μεγάλο αριθμό αιτημάτων εξέτασης ασύλου.

Ωστόσο, δεν εφαρμόστηκαν οι ευρωπαϊκοί κανόνες του κοινού συστήματος ασύλου, η έλλειψη συντονισμού δημιούργησε άθλιες συνθήκες διαβίωσης στις δομές φιλοξενίας τόσο στο Αν. Αιγαίο όσο και στην ενδοχώρα, ενώ εφαρμόστηκε και η παρατεταμένη κράτηση των παράνομα εισερχόμενων στη χώρα. Επιπλέον, το σχέδιο της Εθνικής Στρατηγικής για την ένταξη και ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα αναδεικνύει όχι μόνο κωλυσιεργία στην κατάρτιση και την έναρξη υλοποίησής του, που επετεύχθη μόλις τον Ιούλιο του 2019, αλλά και επιφανειακή προσέγγιση στην εφαρμογή των στόχων της που αφορούσαν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, την καταγραφή σε μητρώο των επαγγελματικών δεξιοτήτων των μεταναστών, καθώς και την πιλοτική εφαρμογή προς την ενταξιακή

διαδικασία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στο Ν. 4634/2019 η δυνατότητα εργασιακής απασχόλησης χορηγείται 6 μήνες αφότου έχουν υποβάλλει αίτηση ασύλου, ενώ μια τροπολογία του το επόμενο έτος μείωσε το δικαίωμα για δωρεάν παροχή στέγης από 6 μήνες σε 1, ενώ και η χορήγηση οικονομικού επιδόματος διακόπηκε (Μπουρούτης, 2022, 70-74, Παπαγεωργίου, 2013: 11).

Στην περίπτωση του προγράμματος Helios, του μοναδικού επιδοτούμενου προγράμματος στέγασης, η χρονική του διάρκεια που κυμαίνεται από 6-12μήνες έχει ως αποτέλεσμα την έκπτωση πολλών μεταναστών από το εν λόγω πρόγραμμα. Η ανεπάρκεια της επιδότησης στην κάλυψη των στεγαστικών υποχρεώσεων λόγω του υψηλού κόστους που εκτινάχθηκε τον τελευταίο χρόνο έχει ως αποτέλεσμα τον προσανατολισμό των μεταναστών στην επίτευξη των βασικών αναγκών, στη στέγαση και εύρεση εργασίας, χωρίς να διαθέτουν χρόνο στη συμμετοχή τους στις υπόλοιπες παροχές του προγράμματος). Ο κίνδυνος αστεγίας παραμένει ορατός τόσο σε πρόσφυγες και μετανάστες πρώην δικαιούχους όσο και σε αυτούς του ESTIA που ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2022 (RSA, 2023: 24-25). Ειδικά στην περίπτωση του ESTIA οι δικαιούχοι του προγράμματος εγκαταλείπουν τα διαμερίσματα εντός των αστικών ιστών και προωθούνται πίσω σε απομονωμένες και ελεγχόμενες δομές.

Ο νόμος του 2016, ύστερα και από τη συμφωνία Ε.Ε- Τουρκίας, έχει επικριθεί για παραβίαση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου, για θέματα που αφορούν τη γενικευμένη κράτηση των αιτούντων άσυλο, την ανεπαρκή διαβίωση και υγιεινή, περιορισμούς και παρεκκλίσεις στα δικαιώματα που αφορούν την πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου, τις ανεπαρκείς θέσεις φιλοξενίας ασυνόδευτων ή ανήλικων προσφύγων, ενώ σημειώθηκαν επαναπροωθήσεις στην Τουρκία (Συμβούλιο για τους πρόσφυγες, 2016). Η επιστροφή στη χώρα διέλευσης, όπως σημειώνει ο Παπαγεωργίου, η θεώρηση της Τουρκίας ως ασφαλούς «τρίτης χώρας» που υποδέχεται επιστροφές απορριφθέντων, οδηγεί σε συλλογική άρνηση του δικαιώματος του ασύλου και στην εξωεδαφικοποίησή από την Ε.Ε (Παπαγεωργίου, 2020: 353). Παρομοίως και ο Ν.4636/2019 έχει επικριθεί για την αυστηρότητά του, για την επέκταση του χρονικού ορίου κράτησης, καθώς και την επίσπευση των διαδικασιών επιστροφής, αμέσως μετά την απόρριψη του αιτήματος σε πρώτο βαθμό, ενώ τα δικαιώματα πρόσβασης σε προσφυγή

παραβιάζονται στην εφαρμογή τους από μια σειρά από διοικητικά εμπόδια, όπως παρατηρούν στο ΚΥΤ της Λέσβου μια σειρά από οργανώσεις (HIAS Ελλάδος κ.α, 2020).

3.7 Αντιμετώπιση προσφύγων από τους γηγενείς πληθυσμούς

Οι γεωπολιτικές εξελίξεις στη δεκαετία του 1990 και η έξαρση των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια δεν άφησαν ανεπηρέαστη την ελληνική κοινωνία. Η επαναφορά του μακεδονικού ζητήματος στο προσκήνιο συνετέλεσε στη έξαρση του εθνικιστικού λόγου στους κόλπους της, ενώ οι κοινωνικές ανακατατάξεις ως συνέπεια της εισροής μεταναστών από οικονομικά ασθενέστερες χώρες, με προοπτικές εγκατάστασης και αναζήτησης εργασίας δημιούργησαν την εικόνα του «λαθρομετανάστη», καθώς και στερεοτυπικές αντιλήψεις περί απειλής για την ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη, οι παγιωμένες αντιλήψεις των τοπικών κοινοτήτων στην ανάδειξη της ομοιότητας, μέσα από την εργαλειοποίηση των κοινωνικών ταυτοτήτων ως μέσο κοινωνικής ενσωμάτωσης, υπέθαλπταν ένα κλίμα δυσανεξίας στη διαφορετικότητα, όπως αποδεικνύονταν και σε μετρήσεις του Ευρωβαρόμετρου που δημοσιεύτηκαν το 2000 (Παπαταξιάρχης, 2006: 36-42). Παράλληλα, η κατηγοριοποίηση του «πρόσφυγα» συνοδεύονταν από περισσότερη συμπάθεια και δικαιολογημένη ανάγκη για υποδοχή και παροχή περίθαλψης (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 30-31).

Την τελευταία δεκαετία ωστόσο, η εικόνα του πρόσφυγα υπέστη νέες κατηγοριοποιήσεις. Σε αυτή την κατεύθυνση της διαμόρφωσης της κοινής συντέλεσε τόσο η ακροδεξιά όσο και η προσκείμενη σε αυτήν μερίδα του Τύπου, όπου οι μετανάστες παρουσιάζονται συλλήβδην ως «λαθραίοι», υπαίτιοι εγκλημάτων και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι γηγενείς (Σακελλαρίου, 2020: 66,75). Επίσης, θεσμικοί φορείς εφάρμοσαν διακρίσεις ανάμεσα σε πολιτικούς πρόσφυγες και «παράτυπους» μετανάστες ως προς τη χορήγηση ασύλου. Η εντεινόμενη οικονομική κρίση που μαστίζει την Ελλάδα και το γενικευμένο κλίμα ισλαμοφοβίας ανά την Ευρώπη, που δεν αφήνει ανεπηρέαστη και την ελληνική κοινωνία, ενώ ο κύριος όγκος προέλευσης των μεταναστευτικών ροών εντοπίζεται πλέον στην Ασία και την Αφρική, λειτουργούν ως εφελκυστικά

διαστρεβλωμένων αντιλήψεων και διαχωρισμών σε πραγματικούς πρόσφυγες, θύματα πολέμου, -Σύριοι- και «ψευδοπρόσφυγες» ή «λαθρομετανάστες», των οποίων η παρουσία δοκιμάζει τις αντοχές του κοινωνικού κράτους και αποτελεί απειλή για την πολιτισμική συνοχή (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 32-35, 38). Χαρακτηριστική είναι η έρευνα της Public Issue (2018) που επισημαίνει τον ευρύ προσεταιρισμό τέτοιων στερεοτυπικών αντιλήψεων, από τις οποίες διακατέχονται μεγάλα ποσοστά της ελληνικής κοινωνίας ανεξαρτήτως υπερκερνώντας ακόμη και τις διαφορετικές ιδεολογικές πεποιθήσεις (Κοτρώγιαννος κ.α, 2020: 83).

Τα κρούσματα ξενοφοβίας και εντάσεων μεταξύ ντόπιων και μεταναστών εδράζονται στην πεποίθηση της πολυάριθμης παρουσίας τους παραβλέποντας τόσο το γεγονός ότι οι περισσότεροι μετανάστες βλέπουν την Ελλάδα ως μεταβατικό στάδιο στην προώθησή τους στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη, όσο και οι χαμηλοί ρυθμοί απόδοσης ιθαγένειας εν συγκρίσει με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, το διακύβευμα της σύγκρουσης των πολιτισμών διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο. Σύμφωνα με μια έρευνα του Pew Research Center (2018), παρότι αναγνωρίζεται από μεγάλο ποσοστό γηγενών η προσπάθεια των μεταναστών για ένταξή τους στην κοινωνία, η θρησκεία τους αντιμετωπίζεται ως απειλή και ασύμβατη με την ελληνική κοινωνία, ενώ συνδέονται και με την αύξηση της παραβατικότητας και την πιθανότητα εκδήλωσης τρομοκρατικών ενεργειών. Μέρος της ξενοφοβικής πολιτικής αποτελεί και η θέση ότι η παρουσία των μεταναστών καθίσταται προβληματική για την ελληνική οικονομία. Θεωρούνται υπαίτιοι για την αύξηση της ανεργίας, καθώς δουλεύουν με χαμηλότερες αμοιβές, συχνά ανασφάλιστοι, παραβλέποντας την κρατική ανοχή και την τακτική των εργοδοτών τους, και απολαμβάνουν παροχές του κράτους πρόνοιας, τις οποίες ωστόσο μικρό ποσοστό των γηγενών τις αναγνωρίζει ως αναμενόμενες, καθώς οι μετανάστες συμβάλλουν στην υποστήριξη του ασφαλιστικού και συνταξιοδοτικού συστήματος (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 44-45).

Οι ξενοφοβικές φωνές στρέφονται και ενάντια στην παρουσία προσφύγων μαθητών στα δημοτικά σχολεία. Με προσχήματα, όπως τη μείωση των μαθησιακών επιδόσεων των γηγενών μαθητών, την εμφάνιση μεταδοτικών ασθενειών λόγω των κακουχιών που υπέστησαν και των πλημμελών συνθηκών διαβίωσης, το άγχος από την ύπαρξη της εθνοπολιτισμικής ετερότητας έχουν εκφραστεί αντιδράσεις από

ομάδες γονέων με τη μορφή απειλών και προπηλακισμών εναντίον εκπαιδευτικών και διευθυντών σχολείων (Πατσατζή, 2020: 25-26· Στεργίου& Σιμόπουλος:2019 ,95).

Η ιδεολογία της διαφοράς, παρότι υπαγορεύεται από την αναπαραγωγή στερεοτύπων βασισμένη στην υπεροχή του ελληνικού έθνους έναντι των μεταναστών, δεν αναιρεί την προοπτική μέσω της καθημερινής προσέγγισης κάποιας αναδίπλωσης ορισμένων στερεοτυπικών αντιλήψεων (Πετρονότη, 1998: 18-19). Σε μελέτη του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ (2006) η πλειοψηφία του δείγματος των ερωτηθέντων, που αποτελείται από εκπροσώπους φορέων, αναδεικνύει πως οι Έλληνες θεωρούν καλή ως άριστη τη σχέση τους με τους μετανάστες, πως υπάρχουν περαιτέρω περιθώρια βελτίωσης, ενώ διατηρούνται διαπροσωπικές σχέσεις εκτός εργασιακού χώρου (Συμεωνάκη,2006: 127-30).

Ακόμη, μέσα στα αστικά κέντρα της χώρας έχει αναδυθεί ένα ακτιβιστικό και πολιτικό κίνημα αλληλεγγύης στους πρόσφυγες, ως απάντηση στις πολιτικές εγκλωβισμού τους σε κλειστές δομές και απομόνωσής τους από τον αστικό ιστό των πόλεων. Οι πρωτοβουλίες αυτές λαμβάνουν δράση στα πλαίσια της αυτό-οργάνωσης και αυτοδιαχείρισης μέσα σε χώρους που αποσκοπούν στην παροχή αξιοπρεπών συνθηκών στέγασης και διαβίωσης. Οι χώροι αυτοί αποτελούν καταλήψεις, εγκαταλειμμένων ή κλειστών δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων, μέσα στα οποία η διαχειριστική λειτουργία τους διεξάγεται υπό μορφή συνελεύσεων, στις οποίες συμμετέχουν αλληλέγγυοι, προσκεείμενοι στον εξωκοινοβουλευτικό αριστερό και αντιεξουσιαστικό χώρο, και πρόσφυγες. Εκτός της στέγασης, προσανατολίζονται μεταξύ άλλων στην παροχή ιατρικής περίθαλψης, φαγητού, ρουχισμού, μαθημάτων και δημιουργικών δραστηριοτήτων για τα παιδιά των προσφύγων (Κουραχάνης, 2019: 176-180).

Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη (2014: 54-55) η αλληλεγγύη αποτέλεσε μια άνευ όρων μορφή φιλοξενίας αναπλαισιώνοντας σε σημασιολογικό και ιδεολογικό επίπεδο το πολιτισμικό αρχέτυπο της ελληνικής φιλοξενίας απέναντι στην επιλεκτική φιλοξενία που αποτελεί την άλλη όψη της ξενοφοβίας, όπως ενορχηστρώνεται από την πολιτική των ακροδεξιών κομμάτων. Ο προσανατολισμός προς την άρση παρουσιαζόμενων προσχημάτων απέναντι στη αναφανδόν υποδοχή και ποικίλη υποστήριξη αναξιοπαθούντων μεταναστών και προσφύγων αναπτύχθηκε στους κόλπους της κινηματικής αριστεράς αποτελώντας ένα πεδίο

δυναμικής αντιπαράθεσης μεταξύ πολέμιων και υποστηρικτών της νέας φιλοξενίας.

3.8 Επίλογος

Συνοπτικά, το ελληνικό κράτος ως προς τις πολιτικές διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών ανέδειξε την κωλυσιεργία του στην εναρμόνιση με τις νομοθετικές ρυθμίσεις των κοινοτικών οδηγιών σχετικά με την υποδοχή, την παροχή ασύλου και τη μακροχρόνια ένταξη προσφύγων και μεταναστών. Η πάγια στάση του ελληνικού κράτους που σχετίζονταν με την προσωρινότητα της παραμονής τους στην ελληνική επικράτεια συνετέλεσε στη δυσκολία χάραξης μιας εθνικής πολιτικής στη δημιουργία τέτοιων συνθηκών που θα διασφαλίσουν την ομαλή ένταξη όσων παραμείνουν οριστικά, με αποτέλεσμα οι δομές και θεσμοί υποδοχής παρά την χορήγηση κονδυλίων από την Ε.Ε δεν ανταποκρίθηκαν αποτελεσματικά στις νέες συνθήκες.

Οι συμμορφώσεις ως προς τις δεσμεύσεις της απέναντι στην ευρωπαϊκή νομοθεσία που προβλέπει δημιουργία κράτους δικαίου για την εξίσωση οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αλλοδαπών και ημεδαπών αντιμετωπίζει ποικίλα προσκόμματα τόσο γραφειοκρατικά όσο και πολιτικής διαχείρισης, όπως διαπιστώνεται από την πάγια ανοχή των ελληνικών κυβερνήσεων στην εδραίωση της αδήλωτης εργασίας, στην οποία αναγκάζονται να καταφεύγουν οι πρώτοι, χωρίς δικαιώματα ασφάλισης και περίθαλψης (Cheliotis, 2017: 84). Εκτός της αδήλωτης εργασίας, που παραμένει μία από τις δυστοκίες της ενταξιακής πολιτικής της χώρας, σε ένα άλλο πεδίο, αυτό της εκπαίδευσης, η συμπερίληψη των παιδιών των μεταναστών και προσφύγων στο εκπαιδευτικό σύστημα παραμένει ανεφάρμοστη εξαιτίας της αφομοιωτικής πολιτικής του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, χωρίς να λαμβάνεται πρακτική μέριμνα σχετικά με τα ξεχωριστά πολιτισμικά τους υπόβαθρα. Ωστόσο, σε πρόσφατες έρευνες των Κατσούρα (2019), Θεολόγη (2019) και Μητροπούλου, Σγούρα και Μάνεσση (2017) αποτυπώνεται η θετική στάση των εκπαιδευτικών προς την αποδοχή και ανάδειξη της διαφορετικότητας μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Επιπλέον, διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις τα τελευταία χρόνια που η οικονομική κρίση συνέπεσε με την αύξηση των μεταναστευτικών ροών, αποτέλεσαν

σφοδρό πεδίο αντιπαράθεσης στον δημόσιο λόγο και στα συντηρητικά τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, που εκφράζουν ξενοφοβικές τάσεις, σύμφωνα με μελέτες που έχουν διεξαχθεί (βλ. Ευρωβαρόμετρο, Public Issue), οι οποίες απέκτησαν διαστάσεις ιδεολογικο-πολιτικών συγκρούσεων, τροφοδοτούμενες από την ακραία ξενοφοβική ρητορική, εναντίον όχι μόνο στον εθνοπολιτισμικό και φυλετικό «άλλον», που θεωρείται παράγοντας κοινωνικής και πολιτισμικής αποσταθεροποίησης αλλά και απέναντι στον πολιτικό «άλλον», όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης (2014:14), τον αλληλέγγυο στους μετανάστες.

Ωστόσο, οι ξενοφοβικές τάσεις και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις μέσα από τη διαπροσωπική επαφή στους χώρους εργασίας αλλά και εντός του σχολικού περιβάλλοντος, οι οποίες έχουν ως κοινό παρανομαστή πιθανά σημεία τριβής σε «βάρος» των γηγενών, όπως τη μείωση του κόστους των ημερομισθίων, την αύξηση των ποσοστών ανεργίας και της μείωσης των μαθησιακών επιδόσεων των γηγενών μαθητών, δύνανται να αναθεωρηθούν. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στήριξης των μεταναστών και των προσφύγων μέσα από διάφορες δραστηριότητες εθελοντικής προσφοράς απέναντί τους.

4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1 Προσέγγιση, στόχοι, ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα εργασία εξετάζει μέσα από την ανάλυση λόγου την ερμηνεία των ψυχολογικών και κοινωνικών παραμέτρων της διαμόρφωσης της εθνοτοπικής και πολιτισμικής ταυτότητας κατοίκων από την περιοχή των Ιωαννίνων, ως απογόνων προσφύγων από την Μ. Ασία και τον Πόντο 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς μέσα από καθημερινές πρακτικές και την αλληλεπίδραση κατά τις κοινωνικές τους συναναστροφές. Σύμφωνα με την εθνομεθοδολογική προσέγγιση το προς ανάλυση παραγόμενο υλικό προκύπτει μέσα από τη μελέτη και την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν κατά τις κοινωνικές τους συναναστροφές και κατανοούν τον κόσμο γύρω τους, καθώς και την επίδραση της συλλογικής μνήμης σε αυτό (Cohen, Manion & Morisson, 2008: 38,39· Flick, 2017: 104-105).

Η προσέγγιση που επιχειρείται, χαρακτηρίζεται ως «εθνομεθοδολογική αδιαφορία», κατά την οποία ο ερευνητής ως εξωτερικός παρατηρητής αποφεύγει να υιοθετήσει οποιαδήποτε οπτική των συμμετεχόντων στην έρευνα. Αντίθετα, δεισδύει στην κατεύθυνση της εξαγωγής και κατανόησης των ερμηνειών που δίνουν τα δρώντα υποκείμενα για τους τρόπους που βιώνουν την πραγματικότητα στο παρόν, την οποία συγκρίνει με όμοιες συμπεριφορές που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικά χωροχρονικά πλαίσια, ώστε η θεωρία να αποτελεί προϊόν κατασκευής που αντανακλάται επάνω στη δική τους κοινωνική πραγματικότητα (Cohen et al, 2008: 37· Flick, 2017: 104).

Πυλώνες της παρούσας έρευνας είναι: α) η κατανόηση των τρόπων που αντιλαμβάνονται οι απόγονοι προσφύγων 3ης και 4ης γενιάς την προσφυγική τους ταυτότητα, μέσα στην καθημερινή τους ζωή εντός του κοινωνικοπολιτισμού πλαισίου, στο οποίο διαβιούν, β) οι συνδετικοί κρίκοι που συμβάλλουν στη διαγενεακή μεταβίβαση και εξέλιξη της προσφυγικής ταυτότητας από το παρελθόν, στο παρόν και το μέλλον και γ) οι αντιλήψεις και οι στάσεις που έχουν διαμορφώσει αυτοί οι απόγονοι προσφύγων απέναντι στους σημερινούς μετανάστες και πρόσφυγες. Ακόμη, εξετάζονται πιθανές διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις εντός δείγματος λόγω του γεγονότος ότι ορισμένοι εκ των συμμετεχόντων αποτελούν

ενεργά μέλη πολιτιστικών συλλόγων στην περιοχή των Ιωαννίνων.

4.2 Τεχνική συλλογής δεδομένων – Ημιδομημένη συνέντευξη

Η συνέντευξη ορίζεται ως συζήτηση με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών που αφορούν την απόκτηση γνώσεων από άτομα –συμμετέχοντες στη συζήτηση, στις οποίες αντανακλάται το πολιτιστικό τους υπόβαθρο, στάσεις και οι αντιλήψεις τους (Cohen, et al, 2008: 450). Στην ποιοτική έρευνα, σύμφωνα με τη Mason, (2011 :85-86) η συλλογή δεδομένων, όπως διεξάγεται μέσα από διαφορετικές μεθόδους, δεν παραμερίζει τον ερευνητή στον ρόλο του ουδέτερου συλλέκτη, αντίθετα μέσα από τις διαθέσιμες πηγές παράγει δεδομένα, που αφορούν την αναζήτηση απαντήσεων στα ερευνητικά ερωτήματα. Η έρευνα διεξήχθη μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων, διότι οι ανοικτού τύπου ερωτήσεις που τέθηκαν από τον ερευνητή αποσκοπούσαν στην ευελιξία και την τροποποίηση ή την περαιτέρω εμβάθυνση των ερωτήσεων, ώστε να συμβαδίσουν με τη ροή της συνέντευξης, καθώς και να διευκολύνουν την αλληλεπίδραση μεταξύ συνεντευκτή και συμμετέχοντα στη συζήτηση (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 92• Mason, 2011: 91).

Πρόκειται περισσότερο για μια συζήτηση που ξεφεύγει από τα στενά όρια μιας τυποποιημένης επίσημης συνέντευξης προσβλέποντας παράλληλα στην πρόσβαση σε μοναδικές, εξατομικευμένες πληροφορίες (Cohen et. al., 2008: 455). Οι απαντήσεις των πληροφορητών τροφοδοτούν την συνέχεια της συνέντευξης, η οποία ωστόσο διατηρεί τους προκαθορισμένους θεματικούς της άξονες, ώστε να ανταποκρίνονται στα τρία ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί.

4.3 Δείγμα και δειγματοληψία

Η δειγματοληψία πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας. Προτιμήθηκε η συγκεκριμένη στρατηγική, διότι ο ερευνητής θεώρησε πως διαθέτουν τα προαπαιτούμενα κριτήρια, τις γνώσεις και την κοινωνική δικτύωση, ώστε να τον οδηγήσουν σε επαφή και με άλλα μέλη του πληθυσμού που υπό άλλες θα ήταν δύσκολο να εντοπιστούν (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 77). Οι συμμετέχοντες εντοπίστηκαν κατόπιν υπόδειξής τους από τον πρώτο πληροφορητή, ύστερα από

συνάντηση με τον ερευνητή.

Συνολικά στην έρευνα συμμετείχαν 10 άτομα προσφυγικής καταγωγής 3ης και 4ης γενιάς, άνδρες και γυναίκες, ποντιακής και μικρασιατικής –καππαδοκικής, μόνιμοι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής των Ιωαννίνων. Ο λόγος που επιλέχθηκαν αυτή η περιοχή είναι αφενός ο τόπος κατοικίας του ερευνητή και αφετέρου οι απόγονοι των προσφυγικών πληθυσμών του 1922, αποτελούν μειοψηφία σε σχέση με άλλες περιοχές π.χ την κεντρική Μακεδονία, οπότε η παρουσία τους, η πολιτιστική τους δράση και η διατήρηση της προσφυγικής μνήμης και ταυτότητας δεν έχουν ερευνηθεί όπως σε άλλες περιοχές³.

Οι 6 από αυτούς αποτελούν ενεργά μέλη πολιτιστικών συλλόγων της Ανατολής, ενώ οι υπόλοιποι δήλωσαν πως έχουν επιδερμική ή ελάχιστη αλληλεπίδραση με πολιτιστικούς φορείς και συμμετοχικές δραστηριότητες σε πολιτιστικά δρώμενα γύρω από την προσφυγική παράδοση και τον πολιτισμό. Προτιμήθηκε αυτή η παράμετρος, με σκοπό την ενδεχόμενη εξαγωγή συγκριτικών μεταξύ συμπερασμάτων, γύρω από τα ερευνητικά ερωτήματα. Η ηλικιακή απόκλιση του δείγματος κυμαίνεται από 20 ως 63 χρονών. Το χρονικό εύρος των συνεντεύξεων διήρκησε περίπου 1,5 μήνα με τις περισσότερες από αυτές να λαμβάνουν χώρα στα γραφεία των πολιτιστικών συλλόγων ή σε δημόσιους χώρους. Ο αριθμός των συνεντεύξεων ολοκληρώθηκε, κατόπιν κορεσμού στην αναπαραγωγή παρεμφερών πληροφοριών μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων.

4.4 Ταξινόμηση – οργάνωση δεδομένων

Το επόμενο στάδιο περιλάμβανε την απομαγνητοφώνηση με σκοπό την ανασύνθεση ενιαίου κειμένου κατά την παραγωγή του ερευνητικού υλικού. Πρόκειται για την καταγραφή μέσα από το σύνολο των δεδομένων των συνεντεύξεων, εκείνων των πληροφοριών που θα αποτελέσουν τους κώδικες για τη δημιουργία θεματικών ενοτήτων που θα οδηγήσουν στην απάντηση των

³ Πρόσφατες έρευνες στα πλαίσια ΜΔΕ που ασχολούνται με τα κριτήρια κατασκευής της ποντιακής ταυτότητας καταγράφονται του Φ. Μπάτση, βλ. Μπάτσης, Δ. Φ. (2022). Ελληνική ποντιακή μουσική και μεταβίβαση ελληνικής ποντιακής ταυτότητας. Άλλη έρευνα βλ. Οταπασίδου, Ι. (2020). Ταυτότητες και ετερότητα για τους σημερινούς πρόσφυγες από πρόσφυγες Πόντιους του 22', ασχολείται και με τις σχέσεις των Ποντίων με τους σημερινούς πρόσφυγες.

ερευνητικών ερωτημάτων. Ωστόσο η μετατροπή του προφορικού λόγου σε γραπτό κείμενου, αποκρύπτει εξωλεκτικά σχήματα, τα οποία προέρχονται μέσα από τη διάδραση της συνέντευξης (Ίσαρη & Πουρκός, 2015: 103).

Τα δεδομένα που καταγράφονται με μορφή γραπτού κειμένου, υπόκεινται στην ταξινόμηση της διατμηματικής ή κατηγορικής οργάνωσης, σύμφωνα με την οποία οι πληροφορίες ομαδοποιούνται βάσει κωδικών, λέξεων – κλειδιών, που αναδύονται μέσα από τα κείμενα. Η κωδικοποίηση περικλείει μια σύντομη περιγραφή των επιμερισμένων κατηγοριών του κειμένου που συνδέονται μεταξύ τους βάσει νοήματος και ανταποκρίνονται στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν εκ των προτέρων τεθεί. Επιτελούν τον ρόλο άμεσης στοχευμένης ξενάγησης σε συγκεκριμένες ενότητες στο περιεχόμενο των ενοτήτων των κειμένων που έχουν προκύψει από απομαγνητοφώνηση ημιδομημένων συνεντεύξεων (Mason, 2011: 247-48· Ίσαρη & Πουρκός, 2015: 113)

Η περιγραφική ανάλυση των ενοτήτων του κειμένου υπόκειται σε επαγωγική προσέγγιση. Η ανάδειξη θεματικών κατηγοριοποιήσεων μέσα από τα δεδομένα, των οποίων η ερμηνεία οδηγεί στην εξαγωγή υποθετικών συμπερασμάτων, ενισχύονται μέσα από προϋπάρχουσες επιβεβαιωτικές περιπτώσεις, ενώ σημαντική είναι και η σημασία της παράθεσης εκείνων που οδηγούν στο αντίθετο αποτέλεσμα ή απλά δεν την επιβεβαιώνουν. Ο συγκεκριασμός των παραγόμενων θεωρητικών γενικεύσεων από τα δεδομένα της έρευνας και των συμβατών ή ασύμβατων περιπτώσεων που πηγάζουν μέσα από την ήδη θεμελιωμένη θεωρία οδηγεί είτε στην επιβεβαίωση και την επέκταση της θεωρίας είτε στην εναλλακτική παραγωγή είτε στην απαρίθμηση διαφορετικών περιπτώσεων (Cohen et. al, 2008: 254-56· Ίσαρη & Πουρκός, 2015: 113-15).

5. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Ο οδηγός συνέντευξης διαχωρίζεται σε τρεις θεματικούς άξονες με σκοπό μέσα από την ανασύνθεση των απαντήσεων των συμμετεχόντων να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα της συγκεκριμένης εργασίας. Ο πρώτος θεματικός άξονας του οδηγού συνέντευξης εστιάζει στον αυτοπροσδιορισμό της προσφυγικής ταυτότητας εκ μέρους των συμμετεχόντων στο παρόν. Συγκεκριμένα, εξετάζονται η νοηματοδότηση στον όρο «απόγονος προσφύγων», οι τρόποι διατήρησής και ανάδειξής της στην καθημερινότητα, καθώς και η αντιπαραβολή της σε σχέση με την ευρύτερη εθνική ταυτότητα. Ο δεύτερος άξονας αφορά τη διαγενεακή μεταβίβασή της από τις προηγούμενες γενιές στο παρόν, τον πιθανό μετασχηματισμό της, καθώς και τους διαύλους διατήρησής της στο μέλλον. Ο τρίτος σχετίζεται με τις στάσεις που έχουν διαμορφωθεί απέναντι στην παρουσία των σημερινών προσφύγων. Οι υποκατηγορίες της θεματικής αναφέρονται στις απόψεις γύρω από την έκταση που έχει λάβει το σύγχρονο μεταναστευτικό ζήτημα, την κρατική πολιτική ως προς τη διαχείρισή του, τις πιθανές διαπροσωπικές τους σχέσεις με πρόσφυγες ή μετανάστες, ενώ εξετάζεται και η συνάρτηση της προσφυγικής ταυτότητας στη διαμόρφωση αυτών των στάσεων.

5.1 Προσφυγική ταυτότητα

5.1.1 Οριοθέτηση του όρου «απόγονος» προσφύγων

Στην ερώτηση σχετικά με τη σημασία του απογόνου προσφύγων το σύνολο των πληροφορητών αποδέχεται τα αισθήματα της υπερηφάνειας και της ιδιαίτερης τιμής για την καταγωγή των προγόνων τους. Οι περισσότεροι έκαναν λόγο για τα βιώματα και τις μνήμες των προγόνων τους, που τους μεταλαμπαδεύτηκαν, με αποτέλεσμα να ορίζουν την καταγωγή τους ως ξεχωριστή. Συγκεκριμένα ο Τ.Μ. αναφέρει πως «...έτσι αισθανόμουν από παιδί. Δηλαδή δεν είμαι από κει που ζω». Διεγείρονται συναισθήματα, καθώς μεγάλωσαν σε προσφυγικά περιβάλλοντα, όπως σημειώνει ο Γ.Ι. «... μεγαλωμένος σε ένα μικρασιατικό χωρίο έχω μέσα μου τον πόνο του ξεριζωμού», ενώ Δ.Κ ταυτίζεται μέσα από τη φράση «...σα να μην

ήμασταν εκεί αλλά το ζούμε».

Τα συναισθήματα αυτά αντικατοπτρίζονται από την ενασχόλησή τους με την παράδοση, τα στοιχεία που συνθέτουν το πολιτιστικό υπόβαθρο των προσφύγων, έστω κι αν αυτή προέκυψε σε μεγαλύτερη ηλικία. Ο Χ.Ν χαρακτηριστικά αναφέρει πως «... ως παιδί είχα λίγα ακούσματα, είναι θεωρώ μεγάλη τιμή όπως γνώρισα τόσο τον πολιτισμό όσο και την παράδοση και σε χορευτικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο πολιτισμού, κουλτούρας», ενώ ο Β.Τ. αναφέρει την προσπάθεια διατήρησης στην μνήμη της ιστορίας των προσφύγων: «βλέποντας το να χάνεται, αντιδρώ σε αυτό και προσπαθώ να μαθαίνω πράγματα και να μπορώ να βοηθήσω, ώστε να μείνουν πράγματα και να μη χαθούν ιστορικά γεγονότα».

5.1.2 Στοιχεία διατήρησης της ταυτότητας και η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου

Οι απαντήσεις που αφορούν τη διατήρηση της ταυτότητας των προσφύγων 3ης και 4ης γενιάς περιστρέφονται γύρω από συγκεκριμένα στοιχεία, που αφορούν την ανάδειξη της καταγωγής τους μέσα από τη γνώση της ιστορίας των Ποντίων και των Μικρασιατών και την ενασχόληση με πολιτιστικά στοιχεία, όπως τη μουσική, τον χορό, το θέατρο, την εκμάθηση της διαλέκτου, την αναβίωση εθίμων και την κουζίνα. Μέσα από το περιεχόμενο των απαντήσεων διακρίνεται και ο βαθμός επιρροής από τον κοινωνικό περίγυρο, το οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπως και από τη συμμετοχή σε πολιτιστικό σύλλογο.

Η εξιστόρηση προσωπικών ιστοριών από γονείς και παππούδες αποτελούν την πρώτη επαφή με την καταγωγή των συμμετεχόντων. Ωστόσο, η ανάδειξη της ιστορίας του προσφυγικού ελληνισμού απασχολεί ένα ποσοστό του δείγματος της έρευνας, για την οποία οφείλει να μεριμνήσει σε θεσμικό επίπεδο η επίσημη κρατική εκπαιδευτική πολιτική, όπως αναφέρει η Σ.Σ. : «...η ιστορία πρέπει να μπει στο σχολείο οπωσδήποτε, υπάρχουν πολύ λίγα κομμάτια και νομίζω ότι είναι πολύ άδικο να μην αναφέρονται, για τους Πόντιους πώς φτάσανε στο σημείο να τους διώξουνε, στην Ελλάδα, όλο αυτά». Η αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος ωστόσο αποτελεί και προσωπική επιλογή, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μέσα από συντονισμένες συλλογικές ενέργειες. «Συναντιόμαστε όσοι είμαστε Μικρασιάτες,

να καταγράψουμε και να μένουν τα κειμήλια και άλλες ιστορίες που έχουμε ακούσει τους παππούδες μας και να είμαστε σε διαρκή μάθηση για καινούργια πράγματα» αναφέρει ο Β.Τ., ενώ ο Δ.Κ. συμπληρώνει «ό, τι αρπάξαμε μόνοι μας και ό, τι μάθαμε μέσα από βιβλία, καταγραφές και οτιδήποτε άλλο».

Για την Κ.Σ. η ιστορία του ποντιακού και μικρασιατικού ελληνισμού δεν αρκείται μόνο στην ανάδειξη των πολιτισμικών επιτευγμάτων του κατά την ιστορική διαδρομή τους από την αρχαιότητα μέχρι την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα, αλλά αποτελούν και πεδίο μετάδοσης αξιών και στάσης ζωής: «...στο μεταλαμπαδεύουν εσένα που είσαι απόγονος, σου δίνει μία παρακαταθήκη όλο αυτό στη ζωή σου. Δεν ξεκινάς από το μηδέν, αλλά από μία πλούσια βάση το πώς θα συμπεριφερθείς, θα δραστηριοποιηθείς και στο πώς θα επιλέγεις να φέρεις στη ζωή σου. Και αυτό γιατί το λέω; γιατί έχοντας ένα background ανθρώπων που έχουν υποστεί γενοκτονία, που έχουν χάσει τα πάντα και ξεκινάνε από το μηδέν, σου δίνουνε το σθένος, σε μία δυσκολία της ζωής σου να τους φέρεις ως παράδειγμα...».

Τα τραγούδια εμπεριέχοντας τον χορό, τη μουσική και τη διάλεκτο της ποντιακής γλώσσας αποτελούν το πρωταρχικό στοιχείο της ποντιακής ταυτότητας. «Ο χορός και η μουσική μπορούν να δώσουν τη διατήρηση της γλώσσας» αναφέρει ο Χ.Ν. ενώ η Κ.Σ. υποστηρίζει πως «το να γνωρίζει και να θυμάται τη διάλεκτο του και τα τραγούδια είναι που κρατάνε τη μνήμη και την ταυτότητα του χώρου μας ζωντανή». Αυτή η πτυχή της ποντιακής ταυτότητα μπορεί να τονωθεί στα πλαίσια κοινωνικών εκδηλώσεων, «...σε ένα γάμο μπορεί να χορέψω έναν ποντιακό και να μην ξέρω τα βήματα αλλά θα σηκωθώ και να το χορέψω και είναι σαν να το νιώθω από μέσα μου, σαν να ρέει στις φλέβες μου», όπως σημειώνει η Κ.Τ., καθώς και να αποτελεί μέρος της καθημερινότητας, καθώς «ζούμε καθημερινά με τα ποντιακά τραγούδια» αναφέρει η Δ.Ε., πρώην χοροδιδάσκαλος πολιτιστικού συλλόγου.

Η ιδιαιτερότητα της ποντιακής και καππαδοκικής διαλέκτου, όπως ομιλούνταν από τους γονείς και τους παππούδες τους και τον στενό κοινωνικό τους περίγυρο, έχουν αποτυπωθεί μέσα στις αναμνήσεις των παιδικών χρόνων των πληροφορητών, αναγνωρίζοντας παράλληλα την αντιδιαστολή σε σχέση με την ηπειρώτικη ντοπιολαλιά της περιοχής των Ιωαννίνων. «...είμαι μεγαλωμένος σε ένα μικρασιατικό χωριό, ο τρόπος ομιλίας μας, επειδή προερχόμαστε από έναν τόπο

που ήταν μπασταρδεμένος με την Τουρκία, είμαι μεγαλωμένος με ακούσματα τουρκικών λέξεων» αναφέρει ο Γ.Ι. Η ομιλία των διαλέκτων φαίνεται πως έχει περιοριστεί μέχρι τους πρόσφυγες δεύτερης γενιάς, όπως ισχυρίζεται η Σ.Σ., ακόμη ένα ενεργό μέλος πολιτιστικού συλλόγου, 3ης γενιάς πρόσφυγας, αναφέροντας πως η ομιλία της ποντιακής γλώσσας έχει χάσει την ισχύ της «τη γλώσσα εμείς εδώ πέρα χρόνια την έχουμε χάσει, δηλαδή η γενιά η τωρινή δεν νομίζω, καλά δεν μιλάνε σίγουρα, αλλά ότι δεν τα καταλαβαίνουνε κιόλας», ενώ και η Κ.Τ., 3ης γενιάς, δεν κατέχει την ομιλία της διαλέκτου χρησιμοποιώντας κάποιες σκόρπιες λέξεις «υποκοριστικά, γιαβρί μου».

Ωστόσο, η Κ.Σ., 4ης γενιάς πρόσφυγας, δείχνει πως έχει επαφή με τη διάλεκτο παραθέτοντας και ιστορικές προεκτάσεις, καθώς συσχετίζει τα ποντιακά ως συνέχεια της αρχαίας ελληνικής γλώσσας: «θα ήθελα να πω που εμένα με βοήθησε πολύ στο σχολείο στα αρχαία, γιατί διαβάζοντας αρχαία πολλές λέξεις και στο συντακτικό ήτανε πάρα πολύ οικίες» ενώ τα θεωρεί ως καίριο παράγοντα διατήρησης της μνήμης «μέχρι στιγμής δεν χάσαμε τις μνήμες μας γιατί καταφέραμε να διατηρήσουμε αυτό το πολιτισμικό στοιχείο». Στο ίδιο μήκος κύματος ο Κ.Χ., 4ης γενιάς, συμπληφίζει ανάμεσα σε άλλα στοιχεία τη σπουδαιότητα γνώσης της διαλέκτου: «πρώτα η διάλεκτος το να γνωρίζει και να θυμάται τη διάλεκτο του και τα τραγούδια παίζουν σημαντικό ρόλο στη μνήμη της ταυτότητάς του». Όσοι από τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη δραστηριοποιούνται ως ενεργά μέλη πολιτιστικών συλλόγων, θεωρούν την οργάνωση και την παρουσία των πολιτιστικών συλλόγων ως συνθετικό στοιχείο στην επιρροή του κοινωνικού περιγύρου. «...οι γονείς μας που ξεκίνησαν όταν ήρθαν εδώ και κάνανε τους συλλόγους, ώστε να διατηρηθεί ο χορός, η μαγειρική ως κομμάτι πολιτισμικής ταυτότητας, η ομιλία, η διάλεκτος...» αναφέρει η Κ.Σ. «Εμείς αγαπήσαμε αυτό το πράγμα, ο σύλλογος είναι κάτι που μπορεί να διατηρηθεί και να κάνει πράγματα, γιατί βοηθάνε και οι οικογένειες αλλά πλέον είμαστε πολύ λίγοι στην Ανατολή. Εκεί που το χωριό ήταν προσφυγικό πλέον είμαστε μειονότητα» τονίζει η Σ.Σ. Την επιδραστικότητα των πολιτιστικών συλλόγων εξαίρει και ο Χ.Ν.: «ο κοινωνικός περίγυρος μπορεί να βοηθήσει σε αυτή τη διαμόρφωση. Ο σύλλογος απλά και οι πολιτιστικοί σύλλογοι γενικά μπορούν να συνασπιστούν αυτούς τους ανθρώπους να ενωθούν, ας πούμε. Είναι πιο εύκολη η πρόσβαση σε κάποιον ίσως, ο οποίος δεν

έχει άμεση επαφή με τέτοιους ανθρώπους».

Αντίθετα, ο Δ.Κ εξιστορεί πως ο πολιτιστικός σύλλογος αντιστάθμισε την παντελή έλλειψη ερεθισμάτων από το οικογενειακό περιβάλλον δημιουργώντας μια «αναγέννηση» της ποντιακής ταυτότητας μέσα από τις δραστηριότητές του: «... θα 'λεγα ότι η γενιά των γονιών μας έκανε μεγάλη ζημιά πάνω σε αυτό το κομμάτι, δηλαδή δεν έκατσε να μας μάθει, πολλά πράγματα και να μας τα μεταδώσει... Κι όμως προσπαθήσαμε να τη συμπληρώσουμε και σιγά-σιγά βγαίνει ένα κομμάτι, βλέπεις ότι εδώ στα Γιάννενα δεν υπήρχαν παιδιά που να παίζουν μουσική, δεν υπήρχαν παιδιά που να ασχολούνται τόσο πολύ και βλέπεις ότι ολοένα και περισσότεροι νέοι άνθρωποι ασχολούνται με αυτό το πράγμα».

5.1.3 Διαπροσωπικές επαφές με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής

Μέσα από τις απαντήσεις επικρατεί ομόφωνα η θέση ότι οι διαφορετικές καταγωγές δεν αποτελούν κριτήριο στη διαμόρφωση σχέσεων με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής. Απεναντίας, τα πολιτιστικά δρώμενα αποτελούν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για αλληλεπίδραση και σύσφιξη σχέσεων με ανθρώπους διαφορετικών τοπικών ταυτοτήτων, όπως αναφέρει η Δ.Ε.: «...έχω χορέψει και τους κρητικούς χορούς και ταυτιστήκαμε. Μέσα από αυτό και άνθρωποι μη ποντιακής ταυτότητας έχουν έρθει στους δικούς μας χώρους. Είναι θετικό το περιβάλλον». Ανάδειξη ομοιοτήτων και υπερκέραση διαφορών διακρίνει ο Χ.Ν. «...θεωρώ τα κοινά στοιχεία είναι πολλά. Δε θεωρώ ότι υπάρχουν διαφορές μ' έναν άνθρωπο, ο οποίος είναι μη προσφυγικής καταγωγής, αντίθετα, θεωρώ ότι οι διαφορές έρχονται και μπορούν να δημιουργήσουν αυτό που λέμε το ενδιαφέρον και το κίνητρο να μάθει ο ένας τον άλλον.» Ο Κ.Χ. βιώνει τον ενοποιητικό ρόλο της μουσικής μέσα από τις σπουδές του: «στον τομέα που σπουδάζω, ασχολούμαστε γενικότερα με την παραδοσιακή μουσική και έχουμε θέματα να συζητάμε με παιδιά από άλλες περιοχές, όπως η Κρήτη, η Θράκη, η Μακεδονία για θέματα περί παραδόσεων».

Η Κ.Σ. διακρίνει διαφορές στην νοοτροπία μεταξύ ντόπιων και Ποντίων στο παρόν. Προβάλλει συγκεκριμένες εκφράσεις και χαρακτηρισμούς για να ορίσει τον χαρακτήρα των Ποντίων σε ένα γενικευμένο επίπεδο, ερχόμενες σε αντιδιαστολή με

τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιεί για τους ντόπιους. «...κλειστή κοινωνία ...είναι πιο κλειστοί σαν άνθρωποι... ένα ποντιακό σπίτι είναι πάντοτε ανοιχτό και στον ξένο που θα έρθει και στον ταξιδιώτη και σε κάποιον που θα ζητήσει βοήθεια... έχουμε πάρα πολύ χιούμορ, βλέπουμε το καλό στον άλλον χωρίς ιδιοτέλεια... με καλή προαίρεση».

Στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί προς τους πρόσφυγες, όχι μόνο της πρώτης ή της δεύτερης γενιάς, καθώς και περιπτώσεις διακρίσεων απέναντί τους, συνοδεύουν τις περιγραφές των διαπροσωπικών σχέσεων με τους γηγενείς κατοίκους της περιοχής των Ιωαννίνων ανασύροντας μνήμες από την παιδική και την εφηβική τους ηλικία. Οι μνήμες αυτές φαίνεται πως συγκλίνουν στην κατεύθυνση των υποτιμητικών σχολίων. «Τώρα δεν θα το έλεγα... τώρα το έχουμε κάνει σαν χιούμορ, σαν τα ποντιακά ανέκδοτα. Απλά υπήρχε κάποια εποχή παλιά, που μας αποκαλούσαν αούτηδες, χωρίς να ξέρουν... παπαγαλίζουν το ίδιο πράγμα, γιατί το άκουσα από κάποιον άλλον και να μας υποτιμούν, ήταν τραγικό. Δηλαδή εμάς το χωριό είναι τουρκόφωνοι. Δεν ήθελα να μιλάω καν... Δηλαδή, έχω τη γιαγιά, ακούω τον πατέρα μου, δεν ήθελα καμία άλλη λέξη, (εκτός από τις βρισιές), να λέω κάποια άλλη λέξη, γιατί μας λέγαν προσφυγάκια. Και θεωρούμε τώρα εγώ πρόσφυγας τέταρτης γενιάς;», εξιστορεί ο Δ.Κ.

Στους απογόνους προσφύγων 3ης γενιάς οι αναμνήσεις σχετικά με φράσεις αμφισβήτησης της ελληνικότητάς τους παραμένει έντονη. «Θυμάμαι παλαιότερα να ακούγεται ο όρος τουρκόσποροι...», «...στο παρελθόν είχα δεχθεί υποτιμητικά σχόλια, ειδικά εδώ στην Ήπειρο μας λέγανε ότι εσείς δεν έχετε σχέση με την Ελλάδα. Υπήρχε η αμφιβολία, το ξένο» αναφέρουν αντίστοιχα οι Γ.Ι. και Β.Τ. Ακόμα και οι ιδιωματισμοί προκαλούσαν επικριτικά σχόλια, όπως αυτό που αφηγήθηκε η Σ.Σ. «Θυμάμαι στην πρώτη γυμνασίου, είχα μία φιλόλογο, ο Θεός να την κάνει, όταν κάτι με ρώτησε και εγώ απάντησα “Μα την είπα κυρία”, αυτή απάντησε μάθε να μιλάς ελληνικά...». Ωστόσο, στις στενές διαπροσωπικές σχέσεις οι αναφορές στην καταγωγή εμπεριέχουν πειράγματα και χιούμορ, όπως στην περίπτωση της Κ.Τ «...εμένα παραδείγματος χάρη ο σύζυγός μου είναι Βλάχος και λέγαμε στην πλάκα ότι τα παιδιά μας είναι Βλαχοπόντιοι (γέλια)».

5.1.4 Σχέσεις ανάμεσα στην εθνική και την εθνοτοπική ταυτότητα

Η μικρασιατική και ποντιακή καταγωγή αντιμετωπίζεται ως κομμάτι του ελληνισμού και περιλαμβάνεται μαζί με άλλες τοπικές ταυτότητες εντός της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, χωρίς να υφίσταται καμία τάση για διαφοροποίηση ούτε τίθεται θέμα σύγκρισης μεταξύ των δυο. Επιπλέον ορισμένοι εκ των συμμετεχόντων στην έρευνα υποστηρίζουν αυτή την άποψη μέσα από ιστορικές αναφορές. Η Κ.Σ. παραθέτει μεταξύ άλλων: «Όπως λέει και ένα ποντιακό τραγούδι, “τραντέλλενας” δηλαδή είναι 30 φορές Έλληνας. Τα στοιχεία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού όπως η δημοκρατία, η γνώση και η φιλοσοφία, υπήρχαν και στον Πόντο». «Καταρχήν τα ελληνικά φύλα ανέκαθεν χωρίζονταν σε βασιλεία. Ξεκινάμε από κει πέρα έτσι; άρα υπάρχουν τα ελληνικά φύλα» χρησιμοποιεί ως επιχείρημα ο Δ.Κ.

Στην ταυτοσημία της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης με την ποντιακή και τη μικρασιατική συνεισφέρει και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως καταδεικνύουν τα λεγόμενα του Χ.Ν. «...όταν προσπαθούσα να καταλάβω τη σημαία του Πόντου, τη σημαία του αετού, που είναι ένα κεφάλι. Μου δίδαξαν και εμένα δάσκαλοι ότι το ένα κεφάλι, ενώ η Κωνσταντινούπολη έχει έναν αετό με δύο κεφάλια το ένα να κοιτάει προς την ανατολή και τώρα προς τη δύση, ο Πόντος έχει ένα κεφάλι να κοιτάει προς τη μητέρα Ελλάδα. Άρα μιλάμε ότι όλη η παράδοση ήταν συνυφασμένη με το ότι είμαστε Έλληνες και κοιτούσαμε μπρος την Ελλάδα, τη Δύση. Θεωρώ ότι είναι άμεση η συνάφεια του ενός με το άλλο και η γλώσσα η ποντιακή είναι καθαρά αρχαία ελληνική διάλεκτος».

5.1.5 Σύνδεση με άλλες κοινότητες του ποντιακού και μικρασιατικού ελληνισμού

Η ιδιότητα της προσφυγικής καταγωγής φαίνεται πως αποτελεί εφελκτήριο για τους πληροφορητές προς τη σύνδεση με Ποντίους ή Μικρασιάτες από άλλες περιοχές της Ελλάδας ή του εξωτερικού στη δημιουργία μιας ευρύτερης ποντιακής ή μικρασιατικής κοινότητας. Ως σημεία ταύτισης με Πόντιους και Μικρασιάτες εκτός της περιοχής των Ιωαννίνων αναφέρονται κάποια από τα βασικά στοιχεία διατήρησης της προσφυγικής ταυτότητας που έχουν ήδη αναφερθεί, κυρίως η

μουσική και ο χορός που λαμβάνουν χώρα σε κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ο Δ.Κ. προσθέτει συναισθηματική διάσταση σε αυτό το «δέσιμο»: «δηλαδή περπατάς στον δρόμο και ακούς ξαφνικά μουσική και λες ωπ τι έγινε εδώ; Κάποιος δικός μας κάποιο τεμέτερον, τι έγινε εδώ πέρα που είμαστε;... Και το βλέπεις και στα φεστιβάλ, πάμε και γινόμαστε όλοι ένα». Για την Κ.Σ. η ταύτιση με Πόντιους εντός ή εκτός Ελλάδας αποτελεί προϊόν της ιδιαίτερης ψυχοσύνθεσης που χαρακτηρίζει τους Πόντιους που λειτουργεί ενοποιητικά: «... είτε είναι στην Αμερική είτε στην Ελλάδα, ένας Πόντιος είναι Πόντιος. Ο τρόπος σκέψης και η ψυχή, γιατί η ψυχή θεωρώ ότι είναι ταυτόσημη έννοια ενός Ποντίου, αυτό είναι που σε συνδέει, η ψυχική σύνδεση».

Οι πολιτιστικοί σύλλογοι συμβάλλουν σε αυτή τη δημιουργία ποντιακών και μικρασιατικών κοινοτήτων μέσα από ετήσιες συναντήσεις. Ο τοπικός σύλλογος μικρασιατών συμμετέχει σε τέτοια συναπαντήματα πανελλαδικής εμβέλειας, όπως δηλώνει ο Β.Τ.: «...στη Νεοκαισάρεια έγινε το λεγόμενο Γαβούστημα, συνάντηση των Καππαδοκών. Γίνονται ξεχωριστές συναντήσεις μεταξύ Καππαδοκών Μικρασιατών, οπότε έχουμε τέτοιες αλληλεπιδράσεις. Κάθε χρονιά αυτό το αντάμωμα γίνεται σε διάφορες περιοχές». Ο Χ.Ν. αναφέρει πως με αυτό τον τρόπο οι συμμετέχοντες στα φεστιβάλ μετέχουν της κοινής παράδοσης «Τα φεστιβάλ ποντιακών χωρών, γλέντια που έχουμε ζήσει στη Θεσσαλονίκη και στη Λάρισα στην Κοζάνη, είναι ένας τρόπος που έρχονται πρόσφυγες από όλα τα μέρη της Ελλάδος και συναντιόμαστε... εκεί πέρα θεωρώ ότι τα κοινά στοιχεία που βλέπω και η προσφυγική ταυτότητα υπάρχει και ο ένας το αναγνωρίζει στον άλλο».

Ωστόσο, από τις οργανωμένες μορφές διατήρησης δεσμών μεταξύ των συλλόγων δεν απουσιάζουν ούτε οι ανταγωνισμοί ούτε οι διαμάχες για ίδιον όφελος με αποτέλεσμα οι σύλλογοι να εμφανίζονται διαιρεμένοι μεταξύ τους πλήττοντας την εικόνα τους, καθώς «θέλουμε να δείχνουμε ότι είμαστε σοβαροί και πάμε να διεκδικήσουμε τη γενοκτονία έξω, είμαστε χωρισμένοι σε 500, γιατί ο ένας είναι στις ΠΟΣ, ο άλλος είναι στην ΠΟΠΣ, ο άλλος στην ΠΟΕ», όπως δηλώνει η Σ.Σ.

5.2 Διαγενεακή μεταβίβαση της ταυτότητας

5.2.1 Ιστορίες από την προσφυγιά

Το περιεχόμενο των αναμνήσεων γύρω από τα βιώματα της προσφυγιάς κατά τις αφηγήσεις ποικίλλει. Υπάρχουν αφηγήσεις από τους παππούδες οι οποίες αναφέρονται σε δικά τους βιώματα πριν τον ξεριζωμό, στις πατρογονικές εστίες τους, ενώ άλλες αφηγήσεις τους αφορούν τις δυσκολίες που βίωσαν κατά τη διάρκεια της προσφυγιάς και τις μετακινήσεις τους εντός του ελλαδικού χώρου, μέχρι την οριστική εγκατάσταση στην περιοχή των Ιωαννίνων, όπου δημιουργήθηκαν οι προσφυγικοί οικισμοί της Ανατολής, της Νεοκαισάρειας και της Μπάφρας.

Σχετικά με τον τρόπο ζωής τους και τις σχέσεις τους με τους Τούρκους στους γενέθλιους τόπους οι αναμνήσεις που αναφέρονται περιγράφουν μια αρμονική συμβίωση. «...κυρίως μας έλεγαν ιστορίες από τις Χαμένες Πατρίδες, αλλά πολύ ωραίες ιστορίες, πώς ζούσαν πώς γλεντούσαν, πώς ήταν η σχέση τους με τους Τούρκους, οι οποίες ήταν πάρα πολύ καλές, ήταν γειτονιές» αναφέρει η Κ.Σ. σημειώνοντας πως στις αφηγήσεις τέτοιων ιστοριών από τους προπαππούδες της, υπήρξε η ίδια αυτήκοος μάρτυρας. Παρομοίως και ο Β.Τ. που ανέσυρε πληροφορίες απευθείας από «τη γιαγιά, τη μητέρα του πατέρα μου, ... από ό, τι θυμόταν μου το είχε περιγράψει, και το σπίτι της και τις σχέσεις με τους Τούρκους που ήταν πολύ καλές, πόσο φιλικοί ήταν και ότι δεν υπήρχε έχθρα μεταξύ τους. Είχαν στενοχωρηθεί και οι Τούρκοι, όταν φεύγανε και περιέγραφε και την περιοχή, όπως ήταν».

Δε λείπουν ωστόσο και οι αναφορές σε μακάβρια σκηνικά μέσα από τα οποία οι τραυματικές εμπειρίες δεν εξιστορούνταν με ευκολία από αυτούς που τα βίωσαν, λόγω της αδυναμίας διαχείρισής τους, με αποτέλεσμα να επιδιώκουν την αποσόβηση και τη λήθη «...δεν θέλανε να μιλάνε πολύ, επειδή ήταν κάτι που τους πλήγωνε. Λίγες πληροφορίες μας δίνανε. Στο καράβι που ήταν ταλαιπωρημένοι με αρρώστιες, αναγκάζονταν να πετάνε πτώματα στη θάλασσα, στα τάγματα εργασίας, στα Αμελέ Ταμπουρού, πώς εξαφανίζονταν όλοι οι άντρες, ενώ είχαν ακόμη την πίστη και την ελπίδα ότι οι άνδρες και πατεράδες μπορεί να ζούσαν» συνεχίζει η Κ.Σ., ενώ και ο Β.Τ. δεν παραλείπει να τονίσει την αντιδιαστολή των ειρηνικών

σχέσεων με τους Τούρκους σε σχέση με την εχθρική αντιμετώπιση από την κρατική εξουσία «υπήρχε αυτή η Τουρκική εξουσία και καταπίεση, υπήρχαν επιδρομές και ληστείες, λεηλασίες συγκρούσεις, δολοφονίες που είχαν γίνει εκατέρωθεν. Έχω ακούσει ιστορία για κάποιον Έλληνα που προσπάθησε να προστατέψει μία γυναίκα για αυτό σκότωσε κάποιον Τούρκο Μπέη».

Προσπάθειες επιβίωσης κάτω από αντίξοες συνθήκες στην προσπάθεια εύρεσης μόνιμου τόπου εγκατάστασης συμπληρώνουν τις αφηγήσεις των προγόνων των συμμετεχόντων. Τέτοιο παράδειγμα παραθέτει ο Γ.Ι.: «Εγώ προέρχομαι από το χωριό της Νεοκαισάρειας, αρχικά τους δώσανε ένα σημείο κάτω στον κάμπο, ο οποίος δεν ήταν εύφορος τόπος, ώστε να μπορέσει κάποιος να μείνει. Ήταν δύσκολο το σημείο, το οποίο τους επέτρεψαν να μείνουν, να αναπτύξουν τις σκηνές τους...». Οι συνθήκες υγιεινής αποτελούσαν ένα επιπλέον κομμάτι της δοκιμασίας τους στην προσπάθεια αποκατάστασής τους, όπως αποτυπώνεται από τον Χ.Ν.: «Ξεκάθαρη εικόνα για μένα είναι οι περιγραφές του συγχωρεμένου του παππού μου, ... που μου περιέγραφε πώς ήρθαν πρόσφυγες οι γονείς του πώς τους φέρανε και τους βάζανε στα περίφημα λοιμοκαθαρτήρια, εκεί που τους κάνει μπάνιο για να καθαριστούν από διάφορες ασθένειες, τις οποίες μπορεί να κουβαλούσαν από κει πέρα».

Η επιλογή της λήθης, στην οποία αποτίθενται οι οδυνηρές εμπειρίες των προσφύγων, φαίνεται πως λειτουργεί στην κατεύθυνση της θεραπευτικής ιδιότητάς της, καθώς το βάρος αυτών των εμπειριών αποτελούσε εμπόδιο στην προσπάθεια οργάνωσης της ζωής τους στις νέους τόπους εγκατάστασης. Ορισμένοι συμμετέχοντες δεν έχουν να παραθέσουν βιώματα των προσφύγων προγόνων τους, όπως ο Δ.Κ. «...δεν μας μεταδώσανε κάτι, αν μιλήσουμε για της πρώτης γενιάς. Αυτά που περάσανε δεν τα μεταδώσανε, γιατί κάποια από αυτά είχανε μακάβρια θέματα μέσα, θανάτους είχανε πράγματα που δεν τα μεταδώσανε. Δεν τους έβγαινε να μιλήσουνε, γιατί γίνανε πολλά άσχημα πράγματα εκεί πέρα». Η Σ.Σ. υποστηρίζει ότι αυτή η κατάσταση συνέβαινε για την αποφυγή διακρίσεων από τους γηγενείς «Οι δικοί μας δεν μας μιλάνε, το αποφεύγανε, γιατί δεν θέλανε να βγούμε με τη σφραγίδα του πρόσφυγα, για αυτό φαινότανε ότι μεταξύ τους μιλούσαν ποντιακά, όμως όταν απευθυνόταν σε εμάς μιλούσαν στα ελληνικά. Δε θέλανε, ήταν και ο πόνος του ξεριζωμού, όμως εγώ πιστεύω ότι θέλουν να μας

προφυλάξουν από τους γύρω γύρω, αυτό το υποτιμητικό “ Έλα μωρέ είναι πρόσφυγες”».

5.2.2 Επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον

Η οικογένεια και το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στην καθημερινότητα ιδιαίτερα όσων μεγάλωσαν στους προσφυγικούς οικισμούς διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην αποδοχή της ποντιακής ταυτότητας, η οποία όπως στην περίπτωση της Δ.Ε. συμβάλλει και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της: «έχω έντονες αναμνήσεις: γειτονιές, γλέντια φαγοπότια, πολύ αλληλεγγύη, πολύ σεβασμός, να βοηθήσουμε το συνάνθρωπό μας... Αυτά δηλαδή είναι κομμάτι που σε συντροφεύει και λες έχω αυτά τα στάνταρ στη ζωή μου για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της προσωπικότητάς μου». Μέσα σε αυτόν τον περίγυρο πολιτισμικά στοιχεία που απαρτίζουν τον μικρασιατικό και ποντιακό ελληνισμό εκλαμβάνονται ως ιδιαίτερα σε σχέση με τη λαϊκή κουλτούρα του ντόπιου πληθυσμού. Ο Χ.Ν. από μικρή ηλικία διαπίστωσε ότι οι γονείς της μητέρας του μιλούσαν διαφορετική γλώσσα από τους παππούδες του πατέρα του που είναι Ηπειρώτες: « ...άρχισα να αναρωτιέμαι γιατί αυτοί οι άνθρωποι είναι διαφορετικά, γιατί τα φαγητά τους είναι διαφορετικά, γιατί μιλάμε για μία διαφορετική κουζίνα, ακόμη και τα επιφωνήματα που έλεγε είχε και παππούς στα παιδάκια ήταν διαφορετικά... μεταξύ των χαρακτηριστικών εκδηλώσεων της ζωής, οι γάμοι βαπτίσεις όταν ήταν στο σόι, ήταν η Ποντιακή μουσική που συνοδεύει, η καππαδοκική που ακολουθούσε, Άρα καταλάβαινα διαφορετικά ακούσματα και εκεί άρχισα να αναρωτιέμαι ότι μιλάμε για διαφορετική καταγωγή αλλά και διαφορετική ταυτότητα». Ο Κ.Χ. συμπληρώνει: «Σίγουρα έχει να κάνει το θέμα περί χορευτικών και εκδηλώσεων, περί παραδοσιακών φαγητών, περί εθίμων τα Χριστούγεννα και το Πάσχα. Είναι πολύ κλάδοι που μας ενώνουν με άτομα που άλλες περιοχές που έχουν την ίδια καταγωγή με μας».

Οι αφηγήσεις ιστοριών από την οικογένεια και τον περίγυρο αναδεικνύουν την επιθυμία σε ορισμένους συμμετέχοντες να επισκεφτούν τους γενέθλιους τόπους των προγόνων τους. Οι μνήμες τους από αυτές τις αφηγήσεις έχουν δημιουργήσει αναπαραστάσεις, νοητές κατασκευές από τις εκείνες τις πατρίδες, που θεωρούν και

οι ίδιοι ως «χαμένες» αλλά και «αλησμόνητες». Η Κ.Σ. δηλώνει: «να επισκεφτώ τις Χαμένες Πατρίδες, αυτά τα μέρη που μου περιέγραφαν και τη ζωή που ζούσαν εκεί. Θέλω να πάω να δω πως ήταν αυτό το τόσο όμορφο μέρος που περιέγραφαν». Η επιθυμία αυτή περιβάλλεται με συναισθηματική φόρτιση, στην οποία ωστόσο δεν υποβόσκει κάποια διάθεση εχθρική απέναντι στον τουρκικό λαό, λόγω των κακουχιών και των βαναυσοτήτων που υπέστησαν οι Πόντιοι και οι Μικρασιάτες, που αναγκάστηκαν να πάρουν τον δρόμο της προσφυγιάς.

Για τον Δ.Κ. μια τέτοια εκδρομή εκλαμβάνεται ως δικαίωμά του να επισκέπτεται τον σημερινό Πόντο, ώστε να αντικρύσει ιδίοις όμμασι όχι μόνο τα μνημειοσύμβολα του ποντιακού ελληνισμού, αλλά και την Μπάφρα, το χωριό των παππούδων του, ώστε γεφυρώσει τις ιστορίες που έχει αναζητήσει από τον κοινωνικό του περίγυρο και έχουν αποκρυσταλλωθεί στη μνήμη του με το παρόν. «...να πάω και να δω το χωριό του παππού μου, ή στην Παναγία Σουμελά και να μη με ενοχλεί κανείς. Ούτε να πάω να τους προκαλέσω, αλλά ούτε και να με ενοχλεί κανείς. Να δω τους τόπους χωρίς να έχω τον φόβο... θέλω να δω πώς ζούσαν, πώς μεγάλωσαν οι άνθρωποι εκεί πέρα; Γιατί υπέφερε τόσο πολύ η Μπάφρα σε κείνη την περιοχή; Τι έχει μείνει ελληνικό εκεί;».

Δεν αισθάνονται όλοι ωστόσο ότι δέχτηκαν επιρροές από το οικογενειακό τους περιβάλλον, ώστε να εκδηλώνουν την ανάγκη να αναδεικνύουν την προσφυγική καταγωγή τους. Ο Τ.Μ. παραδέχεται πως: «Δεν θα έλεγα ότι έχω ισχυρή προσφυγική ταυτότητα», ενώ και η Κ.Τ., παρόλο που επισημαίνει το δέσιμο με το σόι του πατέρα της και ανακαλεί αμυδρές αναμνήσεις από διηγήσεις του παππού της, δηλώνει πως δεν έχει γαλουχηθεί με την ανάγκη να εντρυφήσει στην ποντιακή ταυτότητα: «όχι όχι, δεν μπορώ να πω ότι είναι κάτι που απασχόλησε που το συζητάμε».

5.2.3 Διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας μέσα στην καθημερινότητα

Παρατηρείται διαφοροποίηση ανάμεσα σε όσους από τους συμμετέχοντες είναι ενεργά μέλη συλλόγων και στους υπόλοιπους που η προσφυγική τους καταγωγή δεν επιτελεί επιδραστικό ρόλο στη συστηματική ενασχόληση με συνήθειες, άμεσα συνυφασμένες με την εκδήλωση της ποντιακής ή μικρασιατικής

ταυτότητάς τους. Για τους δεύτερους η σχέση τους με αυτή την ταυτότητα, καθίσταται επιδερμική, καθώς με σποραδικές ενέργειες, κυρίως σε γιορτές, δείχνουν να την προσεγγίζουν. «Θα έλεγα ότι τώρα τα πράγματα έχουν ξεθυμάνει... νομίζω ότι με τα φαγητά θυμόμαστε λίγο περισσότερο την καταγωγή μας, και ιδιαίτερα στις γιορτές», ομολογεί ο Γ.Ι. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η Κ.Τ.: «δεν θα 'λεγα ότι έχω κάποιους συγκεκριμένους τρόπους στην καθημερινότητά μου, πέρα από το ότι θα παρακολουθήσω πολύ πιο έντονα ένα ντοκιμαντέρ ξέρω γω για τη γενοκτονία, ή θα κάνω ένα post στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης».

Οι πολιτιστικοί σύλλογοι αποτελούν χώρους ζυμώσεων μεταξύ ανθρώπων που μοιράζονται την ίδια καταγωγή, καθώς έρχονται σε άμεση και πολυεπίπεδη επαφή με την παράδοση, της οποίας μετέχουν, αλλά ταυτόχρονα θεωρούν χρέος να τη μεταδώσουν στις επόμενες γενιές, όπως για παράδειγμα αναφέρει η Δ.Ε. «να μπορέσουμε να εξελίξουμε και το σύλλογο, να έρθουνε νέα παιδιά, να συνεχιστεί η παράδοση μας». Αυτές οι καταβολές λειτουργούν καθοριστικά στην ενσωμάτωση της προσφυγικής ταυτότητας στην καθημερινότητα.

Η μουσικοχορευτική διάσταση του συλλόγου, η επαφή με την ποντιακή διάλεκτο μέσω των τραγουδιών, όχι αποκλειστικά σε γιορτές ή επετείους, αλλά σε «παρακάθια», ποντιακά γλέντια και φεστιβάλ αποτελεί τον βασικό πόλο έλξης για τα ενεργά μέλη του, ώστε να γνωριστούν με ανθρώπους κοινής καταγωγής από άλλες περιοχές, καθώς για να ενισχύσουν τους δεσμούς μεταξύ τους. «Ουλ' ένα είμαστε», αναφέρει ο Δ.Κ.: «...γιατί δεν μπορείς να ξεχωρίζεις. Τι σημαίνει αν είσαι Πόντιος από την Τραπεζούντα, από την Κερασούντα; δηλαδή μας προσδιορίζει η λέξη Πόντιος». Ο Χ.Ν. θεωρεί πως ακολουθώντας το μονοπάτι της παράδοσης «...καταλαβαίνω ότι έχω μία σύνδεση με τους προγόνους μου, Ανθρώπους που ήρθαν από εκεί. καταλαβαίνω ότι είναι μία συνέχεια στο χρόνο». Για τον Κ.Χ., λυράρη του συλλόγου, η ποντιακή μουσική είναι μέσο εξωστρέφειας και συνδιαλλαγής με ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής: «Τα ηχογραφώ και μετά τα δημοσιεύω στον κόσμο, το να μιλάω με άλλα άτομα τριγύρω μου για τις μουσικές του Πόντου, γιατί υπάρχει αγάπη και από ανθρώπους με άλλες καταγωγές για το θέμα της μουσικής του Πόντου και γενικότερα να προβάλω αυτή την κουλτούρα».

Ωστόσο, οι πολιτιστικοί προσφυγικοί σύλλογοι ασχολούνται και με περαιτέρω δραστηριότητες. Ο σύλλογος στον οποίον είναι ενταγμένη η Κ.Σ. ασχολείται με τη

διατήρηση και ανάδειξη της ποντιακής διαλέκτου και μέσα από το θέατρο: «έχουμε κάνει και θεατρικές παραστάσεις για να μάθει ο κόσμος στην ποντιακή διάλεκτο, καθώς και επίσης να μάθουμε εμείς στην ποντιακή διάλεκτο ώστε να μη χαθεί». Επίσης, η συλλογή φωτογραφικού υλικού, που έχουν στην κατοχή τους οι απόγονοι των προσφύγων που κατέφθασαν στην περιοχή των Ιωαννίνων αποτελούν καθαυτό ιστορικά τεκμήρια που αποτυπώνουν τις συνθήκες διαβίωσης στην καθημερινότητά τους, καθώς και τις κοινωνικές του εκδηλώσεις. «Ο σύλλογος βγάζει ημερολόγια και μας δίνει, έχει παλιές φωτογραφίες και πληροφορίες, από τους γάμους πώς γινόταν» αναφέρει ο Β.Τ. Ωστόσο, συνεχίζει ο ίδιος, η συλλογή φωτογραφικών ντοκουμέντων επιτυγχάνεται άμεσα μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: «έχουμε και μία ομάδα στο Facebook, της Νεοκαισάρειας, ο καθένας ανεβάζει παλιές φωτογραφίες από την οικογένειά του και έτσι έχουμε τη δυνατότητα να βλέπουμε φωτογραφίες που δεν θα βλέπαμε, όπως την πρώτη μέρα που ήρθαν στη Νεοκαισάρεια και πως τα στήσανε και βλέπαμε δικά μας άτομα. Είναι συγκινητικό αυτό».

Εκτός από τις δράσεις των πολιτιστικών συλλόγων που συγκροτούν τη συλλογική μνήμη, για κάποιους από τους συμμετέχοντες στην έρευνα οι επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον και τον κοινωνικό περίγυρο που ήδη αναφέρθηκαν, έχουν μετατραπεί σε παγιωμένες συνήθειες, καθημερινές ή επετειακές. Η παρασκευή φαγητών από την ποντιακή κουζίνα αποτελεί μέρος της διατροφής της Δ.Ε. «ζούμε καθημερινά με τα ποντιακά τραγούδια, μαγειρεύουμε ποντιακά φαγητά στην κουζίνα» και της Σ.Σ. «τώρα που μεγαλώσαμε, προσπαθούμε να κάνουμε και κανένα ποντιακό φαγητό», σε αντίθεση με τον Γ.Ι. που αναφέρθηκε προηγουμένως και αλλά και τον Β.Τ. «Εμείς κρατάμε κάποιες παραδόσεις όπως είναι τα Παραδοσιακά φαγητά, πρωτοχρονιάτικα, που τα φτιάχνει η μητέρα μου». Η Σ.Σ είναι η μοναδική από τα ενεργά μέλη των συλλόγων που αναφέρει το ετήσιο προσκύνημα του Δεκαπενταύγουστου στο μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά του Βερμίου, που αποτελεί τον κατεξοχήν πνευματικό σημείο αναφοράς του ποντιακού ελληνισμού και σύμβολο διατήρησης της μνήμης ιστορικής πορείας του ποντιακού ελληνισμού. Το προσκύνημα αποτελεί ηθική ενίσχυση στη διατήρηση της ποντιακής της ταυτότητας: «Οι δικές μας οι ανάσες ήτανε το Δεκαπενταύγουστο στην Παναγία Σουμελά, ανεβαίναμε εκείνα τα χρόνια γεμίζαμε για όλο το χρόνο, τα

μάτια μας την ψυχή μας, γιατί ήμασταν μες στην καρδιά του Πόντου».

Η μελέτη βιβλίων που αναφέρονται στην ιστορία του προσφυγικού ελληνισμού φαίνεται πως αποτελεί μια ακόμη σημαντική παράμετρος για ορισμένους πληροφορητές στην προσπάθεια ενίσχυσης του αυτοπροσδιορισμού τους, ως απογόνων προσφύγων. Η Κ.Σ. παραθέτει αρκετές γνώσεις που έχει αποκομίσει μέσα από το διάβασμα ιστορικών πηγών, οι τονίζουν το αναπτυγμένο πολιτισμικό υπόβαθρο και βιοτικό επίπεδο του ποντιακού ελληνισμού: «...να καταλάβει ο κόσμος ότι ερχόμενοι εδώ οι πρόσφυγες, άλλαξαν το πολιτισμικό στοιχείο της Ελλάδας και βοήθησαν την Ελλάδα να αναπτυχθεί».

Μέσα από την ιστορική μελέτη εγείρεται και το ζήτημα της Γενοκτονίας των Ποντίων. Η διεθνής προβολή και αναγνώριση των κακουχιών και των βιαιοτήτων που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί του Πόντου εγείρουν το ζήτημα δικαίωσης και ηθικής αποκατάστασής τους, όπως προωθείται από ποντιακά σωματεία στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Στο συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρονται η Κ.Σ. και ο Δ.Κ. «Επίσης εμείς προσπαθούμε οι συνομήλικοί μου να κάνουμε κάποιες προσπάθειες για τη γενοκτονία, να μάθει ο κόσμος τι σημαίνει γενοκτονία να γίνει η αναγνώριση, να αναγνωριστεί παγκοσμίως, αποτελεί χρέος προς τους προγόνους και τις ρίζες μας και η δικαίωση όλων αυτών των ψυχών που έχουνε φύγει».

5.2.4 Μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας

Με την πάροδο των χρόνων οι 3ης και 4ης γενιάς απόγονοι των προσφύγων συμμετέχοντες στη συνέντευξη αναγνωρίζουν ότι η προσφυγική ταυτότητα αναπροσαρμόστηκε, καθώς η 1η γενιά όχι μόνο βίωσε την προσφυγιά, αλλά υποβλήθηκε και σε μια διαδικασία ένταξης στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι γενιές των συμμετεχόντων έχοντας παραλάβει τους καρπούς αυτής της διαδικασίας προσαρμογής των προγόνων τους επικεντρώνονται στην ανασυγκρότηση της προσφυγικής μνήμης μέσα από την ενασχόληση με την παράδοση και την ιστορία.

«Πιστεύω ότι ήταν μία εποχή που οι άνθρωποι κοιτούσαν να επιβιώσουν... να δημιουργήσουν οικογένεια και να αναπτύξουν ένα περιβάλλον. Τώρα εμείς είχαμε περισσότερο χρόνο γι' αυτά, να το αναπτύξουμε και να το ψάξουμε. Δεν είχαμε την έννοια του άγχους να φτιάξουμε σπίτια, τα βρήκαμε έτοιμα, οπότε είχαμε

περισσότερο χρόνο να ασχοληθούμε με την παράδοση» είναι η ερμηνεία του Δ.Κ. στη διαγενεακή διαφοροποίηση σχετικά με την προσέγγιση της προσφυγικής ταυτότητας.

Η γνωστοποίηση του συστηματικού διωγμού των Ελλήνων του Πόντου και η αναγνώρισή του ως Γενοκτονία λειτούργησε καθοριστικά στην αφύπνιση του αισθήματος ανάδειξης της ιδιαιτερότητας της ποντιακής ταυτότητας που συντελέστηκε στους κόλπους της 3ης γενιάς και μεταδόθηκε και στην επόμενη, όπως αποτυπώνεται στην άποψη της Κ.Σ: «Εκείνοι δεν το ανέλυναν τόσο πολύ το θέμα της προσφυγιάς. «Εγώ θεωρώ πως είναι εγκλήματα ζωής... η προσφυγιά για μένα συνεπάγεται μία γενοκτονία».

Το θέμα των κοινωνικών σχέσεων των προγόνων τους με τους γηγενείς κατοίκους των Ιωαννίνων σε σχέση με το παρόν αναφέρουν οι Β.Τ. και Κ.Χ. Οι κοινωνικές συναναστροφές χαρακτηρίζονταν από εσωστρέφεια εντός των προσφυγικών οικισμών στη δική τους διάλεκτο «...και για αυτό με το διπλανό χωριό υπήρχε η τάση να τους τοποθετήσουν κοντά, οι γάμοι γινόταν μόνο μεταξύ Μικρασιατών, από την πόλη των Ιωαννίνων είχαμε απόσταση 10 χιλιομέτρων, ουσιαστικά δεν είχαν επαφή με τον τοπικό κοινωνικό ιστό και έτσι περνούσαν τα χρόνια έχοντας αλληλεπιδράσεις μόνο μεταξύ τους. Ακόμα, θυμάμαι μιλούσαν τα τούρκικα και τα διατηρούσαν για πολύ καιρό, τώρα έχει χαθεί εντελώς. Τα τελευταία 20- 30 χρόνια πλέον οι μισοί κάτοικοι έχουν έρθει από άλλες περιοχές και έχουν χτίσει σπίτι. Πολλοί έχουν παντρευτεί με ντόπιους». Επιπλέον, οι πρότερες διακρίσεις έχουν αμβλυνθεί: «Υπάρχουν καλώς ή κακώς εκεί ιστορίες περί ρατσισμού, διαχωρισμός στα σχολεία και στο κοινωνικό περιβάλλον των προγόνων μου, από όσο μου έχουν πει. Εγώ δεν έχω αντιμετωπίσει κάτι κάποιο τέτοιο σχόλιο. Πιο πολύ για πλάκα, σαν τα ποντιακά ανέκδοτα που έχουν βγει, έχει χαβαλέ πάντα, όχι με σκοπό να με θίξουν ή με προσβάλλουν.

Οι αναμνήσεις από τα βιώματά τους αποτυπωνόταν στην καθημερινότητα με τέτοια συναισθηματική φόρτιση, η οποία δε γίνεται στον ίδιο βαθμό κατανοητή υποστηρίζει ο Χ.Ν.: «...με μεγαλύτερο πόνο αντιμετώπιζαν την προσφυγιά, με μεγαλύτερο πόνο άκουγαν τα τραγούδια. Για μένα, ας πούμε, είναι κάτι τιμητικό κάτι να νιώθω περηφάνια, αλλά αυτόν τον πόνο δυστυχώς δεν μπορώ να τον

καταλάβω, γιατί δεν τον έχουμε ζήσει».

5.2.5 Μεταβίβαση της προσφυγικής ταυτότητας στις επόμενες γενιές

Τα συστατικά στοιχεία που αποβαίνουν καθοριστικά για τη διαμόρφωση της παροντικής προσφυγικής ταυτότητας αναφέρονται ως εχέγγυα για τη μεταβίβασή τους στις επόμενες γενιές. «Το κυρίαρχο είναι τα πολιτισμικά στοιχεία, η γλώσσα, η διάλεκτος και η ιστορία, γιατί λαός που ξεχνάει την ιστορία του είναι υποχρεωμένος να την ξαναζήσει» τονίζει η Κ.Σ. Ο Χ.Ν. αντιλαμβάνεται τις δυσκολίες της αναλλοίωτης διατήρησής τους, καθώς «Ο πολιτισμός είναι κάτι το οποίο εξελίσσεται» και «πολλά στοιχεία αντιμετωπίζονται ως ξεπερασμένα από τη νέα γενιά», ωστόσο παραμένει αισιόδοξος: «Όσο υπάρχουν άνθρωποι που προσπαθούν και με έχουν είτε μέσα από την έρευνα είτε μέσω της προσωπικής αναζήτησης είτε μέσω των πολιτιστικών συλλόγων και των δράσεων θεωρώ, ότι θα μείνουν κάποια στοιχεία δεν θα χαθούν, ειδικά όσο έχουμε τη μουσική».

Ο Δ.Κ. αναφέρεται στα βήματα που πρέπει να γίνουν κατά τη γνώμη του, ώστε να συνεχιστεί η προσέλευση νέων μελών νεαρής ηλικίας στους συλλόγους, ώστε να μεταλαμπαδευτεί το αίσθημα υπερηφάνειας που ο ίδιος νιώθει και στις επόμενες γενιές: «Ζωτικής σημασίας είναι το να μπορέσουμε για τα καινούργια παιδιά να τους το κάνουμε πιο ευχάριστο το περιβάλλον... να μπορέσουμε να τους δώσουμε σωστά μηνύματα, εμπεριστατωμένα ... και να βγαίνουν έξω να νιώθουν περήφανοι, να μην νιώθουν, όπως νιώθαμε εμείς όταν είμαστε πιτσιρίκια».

Οι μη δραστηριοποιημένοι σε πολιτιστικούς συλλόγους συμμετέχοντες δε δείχνουν να συμμερίζονται τις προαναφερθείσες απόψεις και τις ενέργειες. Μέσα από τις απαντήσεις τους διακρίνεται η εντύπωση πως η δική τους προσέγγιση που οριοθετείται σε μια μάλλον τυπική αποδοχή της προσφυγικής καταγωγής τους, θα εδραιωθεί και στις επόμενες γενιές, κυρίως ως ανάμνηση. Σύμφωνα με τον Γ.Ι ο σύγχρονος τρόπος ζωής δεν αφήνει πολλά περιθώρια στην ενασχόληση με το παρελθόν: « ...όλα αυτά τα μέσα που μας παρέχουν πολύ γρήγορη ενημέρωση σε όλα και πολύ εύκολη διαβίωση, μας έχουν κάνει να σταματήσουμε να ανακαλύπτουμε πράγματα από το παρελθόν και νομίζω ότι αυτός είναι ένας από τους λόγους που θα ξεθυμάνει αυτό, ίσως μόνο σαν τίτλος κάποιος θα πει, Εγώ

είμαι Μικρασιάτης ». Η Κ.Τ. προτάσσει τους οικογενειακούς δεσμούς, ώστε να διατηρηθεί η ανάμνηση της καταγωγής στις επόμενες γενιές: «τα παιδιά μου έχουν γνωρίσει, έχουν μία επαφή με τα ξαδέρφια τους στη Θεσσαλονίκη και μπορεί και που να συζητάμε για την κοινή τους καταγωγή. Τις αλληλεπιδράσεις και τις σχέσεις των ανθρώπων στις σύγχρονες κοινωνικές δομές ερμηνεύει ο Τ.Μ. ως τροχοπέδη στην ενασχόληση των επόμενων γενιών με την παράδοση, αναφερόμενος πρωτίστως στον εαυτό του: «Λέμε στα παιδιά μου ότι είμαστε απόγονοι προσφύγων από τον Πόντο, την Κωνσταντινούπολη, το καταλαβαίνουν, το ξέρουν, δεν υπάρχει κάποιο ιδιαίτερο στοιχείο, σε αυτά... νομίζω ότι ο κόσμος δεν είναι πολύ κοντά στην παράδοση δεν γράφεται σε συλλόγους. Δεν συχνωτίζονται με συμπατριώτες προηγούμενων γενιών, και έτσι σιγά-σιγά αμβλύνεται αυτό το πράγμα, ξέρουμε ποιοι είμαστε, ως εκεί.»

5.2.6 Η συμβολή της επίσημης κρατικής πολιτικής και των προσφυγικών σωματείων στην ανάδειξη της προσφυγικής ταυτότητας

Οι μορφές διαχείρισης του επίσημου Κράτους απέναντι στην ανάδειξη της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου παρότι αναγνωρίζονται για την προσπάθειά τους, δε θεωρούνται απαραίτητα επαρκείς κυρίως από όσους από τους συμμετέχοντες δραστηριοποιούνται στον ποντιακό σύλλογο της περιοχής. Πρωτίστως επικεντρώνονται στην έκταση που καταλαμβάνει μέσα στην ύλη των εγχειριδίων ιστορίας της δημόσιας εκπαίδευσης.

Ελάχιστες αναφορές γίνονται στα σχολικά βιβλία με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ενημέρωση για την ιστορία και τον πολιτισμό του προσφυγικού ελληνισμού, σύμφωνα με τον Χ.Ν.: «όπως είχαμε στην ιστορία την αρχαία ελληνική, τη Βυζαντινή, τη νεότερη, έτσι και εκεί θα μπορούσαμε να έχουμε λίγα περισσότερα στοιχεία και τα λέω και εγώ προσωπικά αυτά που διάβασα στο σχολείο ήτανε ελάχιστων σελίδων. Πολλές φορές οι μαθητές αναρωτιούνται, γιατί μιλάνε έτσι; Γιατί χορεύουν έτσι; Και μιλάμε για πρόσφατη ιστορία 100 ετών.

Για την Σ.Σ. η καταχώρηση της ιστορίας του Πόντου, αρχής γενομένης από τα αρχαϊκά χρόνια και την περίοδο των αποικισμών στον Εύξεινο Πόντο, αποτελεί δικαίωση για την απόδειξη της ελληνικότητας των Ποντίων: «να μπει ιστορία στα

σχολεία και να αρχίσουν τα μικρά παιδιά για να συνειδητοποιήσουν ότι αυτοί οι πρόσφυγες δεν ήταν κάτι ξεχωριστό, ήταν ένα κομμάτι της Ελλάδας». Αντίστοιχα και ο Β.Τ. επιθυμεί «η ιστορία τους να καταγραφεί και στα σχολικά εγχειρίδια του ελληνικού κράτους, ώστε να υπάρχει με αυτό τον τρόπο ιστορική δικαίωση.

Ωστόσο, αναγνωρίζει την κρατική αρωγή σε δράσεις των συλλόγων, που αφορούν τη διατήρηση της μνήμης φέρνοντας ως παράδειγμα την ανέγερση μνημείων: «Στην Μπάφρα υπάρχει για τους Πόντιους, ένα άγαλμα για τη γενοκτονία, στη Νεοκαισάρεια υπάρχει ένα άλλο που είναι αφιερωμένο σε όσους χάθηκαν κατά την πορεία προς τα εδώ».

Το επίσημο ελληνικό κράτος δεν ήταν ανέκαθεν έμπλεο υποστήριξης στην ίδρυση και δράση προσφυγικών πολιτιστικών συλλόγων, ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται προσεταιρισμός ως προς την κατεύθυνση της ανάδειξης της ποντιακής ιστορικής και πολιτιστικής ταυτότητας και της μεγαλύτερης προβολής του ζητήματος που αφορά την αναγνώριση της γενοκτονίας, υποστηρίζει η Κ.Σ.: «Το κράτος μέχρι και πριν λίγα χρόνια δεν ήταν τόσο φιλικά προσκείμενο στο να βοηθήσει στο να διατηρηθεί και να γίνει γνωστή... Τα τελευταία χρόνια γίνεται μία προσπάθεια για τη γενοκτονία που είναι πολύ σημαντικό, στις εκδηλώσεις που χρηματοδοτεί το επίσημο κράτος... επίσης στα πανεπιστήμια γίνονται πολλές εργασίες, όπως υπάρχουν και έδρες που μιλάνε για την ποντιακή και πολλά συνέδρια.

Η Δ.Ε. εστιάζει στην 19η Μαΐου, ημερομηνία ορόσημο για τη γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού που αναγνωρίστηκε επίσημα από τη Βουλή των Ελλήνων, τον Φεβρουάριο του 1994. Στην ετήσια επέτειο, «Στις 19 Μαΐου να ενημερώνονται άπαντες για το τι είναι αυτή η μέρα, με εγκυκλίους στα σχολεία και με εκδηλώσεις, ας πούμε θέματα να ενημερώνονται τα παιδιά, επισκέψεις στα μουσεία, στην τηλεόραση, στις εκπομπές».

Ο Δ.Κ. εμφανίζεται κατηγορηματικός απέναντι στην υπάρχουσα εξωτερική πολιτική που ασκείται γύρω από το ζήτημα της αναγνώρισης της γενοκτονίας. Υποστηρίζει πως ακολουθείται μια πολιτική κατευνασμού, πίσω από την οποία κρύβονται πολιτικές σκοπιμότητες: «Δηλαδή να μην υπερασπιστούμε αυτά που ζήσανε οι δικοί μας; αυτή είναι πολιτική; Δε λέω να πάμε να εκδικηθούμε αύριο-μεθαύριο και ούτε θα πάω στην επόμενη γενιά των Τούρκων και θα πω οι πρόγονοι

σας κάνανε... αλλά οι πολιτικοί το παίζουν πολύ διπλό ταμπλό, κοιτάνε το συμφέρον πάνω από όλα. Και βλέπεις έρχονται σε προσκλήσεις για χορούς και τέτοια και αν τους πεις και τίποτα, “εμείς δεν ξέρουμε τίποτα από αυτά τα πράγματα, είναι καλό να μη δημιουργούμε εντάσεις”». Η συμβολή των κατά τόπους συλλόγων θεωρείται καθοριστική, στη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, συναντήσεων, όπως «τα Γαβουστήματα» που αναφέρει ο μικρασιατικής καταγωγής Γ.Ι., όπου διατηρούνται ήθη και έθιμα ανθρώπων κοινής καταγωγής αλλά και στη συμμετοχή τους ως μουσικοχορευτικών σωματείων σε εκδηλώσεις που διοργανώνονται στην πόλη των Ιωαννίνων. «Το καλοκαίρι παρακολούθησα παραδοσιακούς χορούς που ήτανε μέσα και πολλά προσφυγικά συγκροτήματα» αναφέρει η Κ.Τ.

Ιδιαίτερα οι ανήκοντες σε συλλόγους αντιλαμβάνονται πως η λειτουργία τους περιλαμβάνει και κοινωνική αποστολή. Αντιμετωπίζονται ως εστία διάσωσης και κοινοποίησης της προσφυγικής πολιτισμικής ταυτότητας Ποντίων και Μικρασιατών, «να υπάρχουν καταγραφές περιγραφών και τραγουδιών και να μεταφερθούν σε νεότερους» δηλώνει ο Κ.Χ., που προσελκύουν ακόμη και άτομα μη προσφυγικής καταγωγής. Τα θετικά αποτελέσματα των δράσεων των συλλόγων είναι εμφανή, σύμφωνα με την Κ.Σ: «...έχουμε πάει και ένα βήμα παρακάτω για την γαστρονομία, για το θέατρο, για το πώς ζούσαν οι γυναίκες στον Πόντο, και άλλα έθιμα που προσπαθούν να αναβιώσουν. Ο κόσμος πλέον μας αναγνωρίζει, έχει μπει στη νοοτροπία να δει τι σημαίνει Πόντιος και τους αρέσει πολύ».

Ωστόσο, υπάρχει και η άλλη όψη του νομίσματος που αφορά την οργάνωση και λειτουργία των συλλόγων. Ο Τ.Μ., παρότι δε διατηρεί καμία επαφή με τέτοιους χώρους, υποστηρίζει ότι εξυπηρετούνταν σκοπιμότητες και συμφέροντα: «νομίζω ότι όπως όλοι οι σύλλογοι δρουνε φιλοτομαριστικά ας το πω έτσι και συμφέροντα προσωπικά». Η Σ.Σ. μιλάει για την ενότητα, που φαίνεται πως έχει εκλείψει μεταξύ των ποντιακών σωματείων, ως το σημαντικότερο στοιχείο: «.... βγαίνοντας προς τα έξω ας πούμε στις Βρυξέλλες που πάνε και διαδηλώνουν συζητάμε την διεθνή αναγνώριση της γενοκτονίας, δεν πρόκειται να μας πάρει κανείς στα σοβαρά. Θα πούνε: αυτοί έχουν 500 ομοσπονδίες, είναι σκοτωμένοι και έρχονται να διεκδικήσουν τι; μεταξύ τους δεν τα βρίσκουνε». Η εμφύσηση της ενότητας αποτελεί ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο για τον αποτελεσματικότερο συντονισμό των ενεργειών που ήδη διεξάγονται με σκοπό τη διεθνή αναγνώριση της

γενοκτονίας των Ποντίων.

5.3 Στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις απέναντι στο σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα

Το τρίτο σκέλος της συνέντευξης που καλύπτει και το τρίτο ερευνητικό ερώτημα αφορά την εξέταση των αντιλήψεων, των απόψεων και των στάσεων σχετικά με την παρουσία πρόσφατα αφιχθέντων προσφύγων και μεταναστών στην περιοχή των Ιωαννίνων και τη διαχείριση του μεταναστευτικού από τους κρατικούς θεσμούς. Εξετάζονται ακόμη πιθανές αλληλεπιδράσεις με μετανάστες σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο, καθώς και πιθανή συσχέτιση της προσφυγικής καταγωγής των συμμετεχόντων με τις ήδη διαμορφωμένες θέσεις τους απέναντί τους.

5.3.1 Απόψεις για το σύγχρονο μεταναστευτικό ζήτημα

Ο Τ.Μ. αντιλαμβάνεται πως το ελληνικό κράτος έχει επωμιστεί περισσότερο βάρος στη διαχείριση του μεταναστευτικού. «...έδειξαν τα πράγματα ότι δεν πολύ ενδιαφέρεται και δε βοηθάει η Ευρωπαϊκή Ένωση, μας θεωρεί ως ένα πολύ καλό φράγμα. Παρόλα αυτά, υποστηρίζει την παρουσία και την ισότιμη συμμετοχή των προσφύγων και των μεταναστών στον δημόσιο βίο: «οι πρόσφυγες θέλουν να ζήσουν εδώ στο κοινωνικό γίγνεσθαι όχι να χάσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα, είναι ευπρόσδεκτοι». Η Κ.Τ. θεωρεί πως πέρα από τη διεθνή συνεργασία που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος, λόγω της μαζικότητας που εκδηλώνεται, χρειάζεται και ευαισθητοποίηση εκ μέρους της κοινωνίας, καθώς «κάποια στιγμή πρέπει να σκεφτούμε ότι και εμείς μπορεί να μπορούμε σε αυτά τα παπούτσια και να χρειαστεί να μεταναστεύσουμε».

Ο Χ.Ν. επικαλείται το προσφυγικό παρελθόν προς τεκμηρίωση της άποψής του, «...αγαπάμε τους πρόσφυγες, γιατί η Ανατολή ξέρει από προσφυγιά», καθώς και ηθικούς λόγους, «είναι άνθρωποι του ίδιου Θεού, όπως θα λέγανε και οι παππούδες», επομένως «θεωρώ ότι είναι καθήκον μας ως λαός που έχουμε περάσει δυσκολίες όχι μόνο οι πρόσφυγες, αλλά και οι γηγενείς, να δεχτούμε

αυτούς τους ανθρώπους παρότι χαρακτηριστικά είναι διαφορετικά, η κουλτούρα διαφορετική, η θρησκεία διαφορετική». Επιπλέον, δε συμμερίζεται απόψεις περί ενδεχόμενης πολιτισμικής αλλοίωσης της ελληνικής κοινωνίας «Τα πράγματα που μας ενώνουν είναι πολλά. Θεωρώ ότι δεν αλλοιώνουν, δε χαλάει η ομοιογένεια μας αυτό που φοβούνται...». Απόψεις για εκδήλωση αλληλεγγύης εκφράζει και ο Κ.Χ.: «Όποιος έχει πόλεμο, χρειάζεται βοήθεια. Νομίζω ότι πρώτα από όλα είμαστε άνθρωποι και πρέπει να βοηθιόμαστε και μετά είναι οι διαφορές των φυλών και των θρησκειών μεταξύ τους».

Η Δ.Ε. διακρίνει μια διαφοροποίηση υπέρ των σύγχρονων μεταναστών σχετικά με τις παροχές που τους προσφέρονται από το ελληνικό κράτος, ως χώρα υποδοχής. Δεν παραλείπει όμως να παραδεχθεί πως «εγώ επειδή το έζησα από πρώτο χέρι ως εργαζόμενη στο προσφυγικό, είδα πάρα πολλά κοινά στοιχεία, δεν παύει να είναι αυτό το συναίσθημα το ίδιο. Ο πόνος που αφήνω το σπίτι μου και τη χώρα μου, με το έτσι θέλω επειδή το θέλει κάποιος άλλος».

«Ο κόσμος δεν έχει σύνορα, είναι φτιαγμένους για όλους... Όντως πρέπει να μεταναστεύσουν, γιατί υπάρχει πρόβλημα στον τόπο τους είτε γιατί τους διώχνουν είτε γιατί τους πολεμάνε και γιατί πρέπει να επιβιώσουν, να ζήσουν, να φάνε, να δουλέψουν. Είμαι πολύ σύμφωνος σε όλα αυτά», υποστηρίζει ο Γ.Ι. Ωστόσο, προχωράει σε διαχωρισμό των προσφυγικών πληθυσμών, «μιλάμε μόνο για το κομμάτι των αθώων ανθρώπων», καθώς αφήνει υπόνοιες για ύπαρξη ιδιοτελών σκοπών και συμφερόντων που παρεισφρέουν στα ζητήματα που αφορούν τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, όμως ζούμε σ' έναν κόσμο που υποκινούνται από άλλους λόγους τα πράγματα».

Την ανάδειξη ειδοποιών διαφορών μεταξύ των σύγχρονων προσφύγων και των προγόνων, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται η προσφυγική ιδιότητα των πρώτων, επιχειρεί να αναδείξει η Κ.Σ. «Όταν μιλάμε για πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία μιλάμε για το ίδιο Έθνος». «Σε ελληνικό έδαφος ήρθαν, δεν ήρθαν ξένοι μετανάστες», χρησιμοποιεί ως επιχείρημα προς την ίδια κατεύθυνση ο Δ.Κ. Η υπερθεμάτιση της κοινής καταγωγής προσφύγων και γηγενών πιθανόν ανάγεται στο αίσθημα της δικαιωματικής και αυτονόητης άφιξής τους στην κοιτίδα του ελληνισμού. Η Κ.Σ. συνεχίζει την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας της με την εξής διατύπωση: «Στη σημερινή εποχή, μιλάμε για πρόσφυγες που φεύγουν από την

πατρίδα τους και πηγαίνουν σε μία άλλη χώρα, με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και άλλο έθνος και είναι μεγάλη διαφορά».

Η Σ.Σ. μέσα από τις περιγραφές διαχωρίζει την προσφυγική ιδιότητα των Ποντίων προσφύγων από τους σημερινούς, χρησιμοποιώντας το αφήγημα «εμάς μας διώξαν, αυτοί θέλουν και φεύγουν από το κράτος τους», ακόμη και αν αποδέχεται την ύπαρξη σοβαρών λόγων που τους οδηγούν στη φυγή από τις πατρίδες του. Μια ακόμη αντιπαραβολή, μομφή για τους σημερινούς μετανάστες και ταυτόχρονα έπαινος για τους Πόντιους πρόσφυγες αποτελεί η άποψη, στην οποία εμπεριέχονται φορτισμένες φράσεις ότι: «... έρχονται εδώ και θέλουν να μεταπηδήσουν στη Γερμανία στη Γαλλία, που έχουν τα περισσότερα επιδόματα, γιατί δεν δουλεύουν, οι δικοί μας ιδρώσανε εδώ. Ίδρωσαν για να χτίσουν και το όνομά τους από την αρχή, πέρα από τα σπίτια μας».

Ο Β.Τ. διατείνεται πως ο υπερθεματισμός της διαφοράς μεταξύ Μικρασιατών και σημερινών προσφύγων και μεταναστών είναι εκ των ουκ άνευ. Οι κακουχίες και οι ταλαιπωρίες που συνόδευαν αμφότερες τις πληθυσμιακές ομάδες του προκαλούν παρόμοια συναισθήματα: «Είναι συγκινητικό, όταν νιώθει κανείς ότι κάνανε την ίδια πορεία που κάνανε οι δικοί μας... όταν βλέπω όμως παιδάκια, μου έρχονται στο μυαλό μου εικόνες του παππού μου, παρόλο που είναι άλλης καταγωγής, η διαδρομή και μόνο ενώνει τους ανθρώπους».

5.3.2 Κρατική Πολιτική για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων, σχετικά με την αποτελεσματική διαχείριση των νεοεισερχόμενων μεταναστευτικών ροών, ακόμη και όσων διέκριναν τους πρόσφυγες από τους οικονομικούς μετανάστες και τους αντιπαρέβαλαν με τους πρόσφυγες και του Πόντου και της Μ. Ασίας, επικεντρώνονται στα ζητήματα της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία και της νομιμοποίησης της παραμονής τους.

Η σημαντικότητα της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας αναφέρθηκε συχνά στη διάρκεια των συνεντεύξεων. Παροχή βασικών αγαθών, στέγαση και μόρφωση, καθώς και εργασιακών ευκαιριών για την καλύτερη διαβίωσή τους και ανάπτυξη της εξωστρέφειάς τους, προτείνει η Κ.Σ.: «... όχι απαραίτητα να απορροφηθούν, πιθανόν να μη θέλουν να μείνουν στην Ελλάδα,

αλλά για να μπορέσουν να κάνουν καλύτερη τη διαβίωσή τους στη χώρα, ώστε να έχουν καλύτερη αλληλεπίδραση με το ντόπιο στοιχείο. Επίσης να απασχολούνται και να ανοιχθούν και αυτοί σαν άνθρωποι». Η παρουσία οργανωμένου και αποτελεσματικού κράτους καθίσταται αναγκαία, σύμφωνα με τον Β.Τ., «ώστε να μην υπάρχουν διχογνωμίες, όλες αυτές οι αντιδράσεις» από την πλευρά τη γηγενών που αντιδρούν στην παρουσία των αλλοδαπών στην Ελλάδα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί βασικό μηχανισμό ενσωμάτωσης των προσφύγων και των μεταναστών στο κοινωνικό γίνεσθαι της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας. Η ενσωμάτωση δεν έχει αρνητική χροιά, όπως υποστηρίζει ο Δ.Κ, καθώς αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και της φοίτησης σε ελληνικά σχολεία. «...βλέπεις ότι ήδη και από τα προηγούμενα χρόνια, πολλά τέτοια παιδιά διαπρέπουν στις σχολές σε δημόσιες υπηρεσίες... βλέπεις τον Αντετοκούμπο, μεγάλωσε εδώ, ελληνικά στοιχεία έχει, νιώθει Έλληνας.»

Ο Χ.Ν. διατυπώνει μια περισσότερο διαπολιτισμική προσέγγιση που θα έπρεπε να εφαρμόζεται στα σχολεία που αφορά την ισότιμη συμμετοχή και τη συνδιαλλαγή πολιτισμικών στοιχείων: «δηλαδή εκδηλώσεις με τις οποίες θα μας παρουσίαζαν και αυτοί κάποια πράγματα, της μουσικής τους, της κουζίνας τους, της ιστορίας τους, ώστε να έρθουμε πιο κοντά». Εντούτοις, αποτυπώθηκαν και σκεπτικισμοί σχετικά τις προοπτικές ενσωμάτωσης και συνύπαρξης. Η Δ.Ε. καταλογίζει ευθύνες στη μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε, καθώς υποστηρίζει ότι «τους εκμεταλλεύονται, το δημιούργησαν όλο αυτό για το καλό της Ευρώπης στην ουσία, φθηνά εργατικά χέρια, να αφήσουν τις χώρες τους να εκμεταλλευτούν τον πλούτο τους...». Ενώ αναγνωρίζει την εκμετάλλευση που υφίστανται, εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με τον προσεταιρισμό προς την κυρίαρχη κουλτούρα: «Είναι πολύ δύσκολο να αφήσουν και τη θρησκεία τους απέξω. Είναι λίγοι αυτοί που τους είδα και εδώ στα Γιάννενα, είναι λίγοι αυτοί που άφησαν λίγο πίσω την κουλτούρα τους και ενσωματώθηκαν στα Γιάννενα. Ας πούμε με το που ήρθανε, ήθελαν να φτιάξουν ένα τζαμί». Η κατασκευή επίσημου μουσουλμανικού τόπου προσευχής αποτελεί κόκκινη γραμμή, καθώς θεωρείται μέσο περιχαράκωσης και διεκδίκησης δυσανάλογων παροχών: «...είσαι φιλοξενούμενος, όταν είμαστε φιλοξενούμενοι πρέπει να σεβόμαστε αυτόν που μας φιλοξενεί, πώς γίνεται να ζητάω αυτό που

θέλω να κάνεις εσύ για μένα;».

Η απαίτηση απόδοσης σεβασμού από τους πρόσφυγες και μετανάστες προς τη χώρα υποδοχής, τους θεσμούς και τους κατοίκους της επαναλαμβάνεται και από τη Σ.Σ, καθώς η ίδια διατυπώνει την άποψη ότι «Εμείς έχουμε φτάσει στο σημείο να είμαστε πολίτες μετά από τους πρόσφυγες». Η συγκεκριμένη φράση αναπαράγει μια ακόμη στερεοτυπική άποψη, στην οποία αντικατοπτρίζεται μια πολλάκις γενικευμένη και διατυπωμένη πεποίθηση περί αδικίας που υφίστανται οι γηγενείς εξαιτίας της ανοχής του ελληνικού κράτους, «να τους έχει ελεγχόμενους, να τους έχει εκεί που έχουν ανάγκες, αλλά χωρίς να καταπατά τα δικά μας δικαιώματα».

Στη ροή του λόγου, ωστόσο, παραδέχεται: «Εντάξει και οι δικοί μας δεν είναι καλύτεροι, που λένε “α δεν πάω σε αυτή τη δουλειά” και παίρνουνε κάποιον άλλον και μετά γκρινιάζουμε». Αυτή η παραδοχή δημιουργεί κάποιους τριγμούς στις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχει ήδη σχηματίσει απέναντι στις επιπτώσεις που προκαλεί στην κοινωνία η παρουσία των μεταναστών.

5.3.3 Σχέσεις με τους σημερινούς πρόσφυγες

Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες ανέφεραν ότι έχουν έρθει σε επαφή με μετανάστες κυρίως για επαγγελματικούς λόγους. Μέσα από τις συναναστροφές μαζί τους παρουσιάζονται απόψεις που σχετίζονται με τη συμπεριφορά και ορισμένες πτυχές του χαρακτήρα τους. Ο Γ.Ι. επεδίωξε να απασχολήσει πρόσφυγα ως εργαζόμενο στην επιχείρησή του, « αλλά δυσκολεύονταν με τα χαρτιά του και δεν μπορούσε να εργαστεί». Η Δ.Ε. έχοντας προσωπική εμπειρία ως εργαζόμενη σε δομή φιλοξενίας προσφύγων δημιούργησε διαπροσωπικές σχέσεις, στις οποίες συνέβαλε η ταύτιση των ταλαιπωριών που είχαν υποστεί οι πρόγονοί της με τους ανθρώπους που ζουν εντός αυτών των δομών: «τους έχω μεταφέρει και εγώ την δική μου ιστορία απ’ τους παππούδες μου, ...σεβάστηκα αυτό τον πόνο που τον έχω ζήσει από τους δικούς μου, να τους βοηθήσω ακόμη περισσότερο... Έχω και καθημερινή επαφή μαζί τους και το βλέπω το πώς κινούνται, αν δουλεύουν αν έχουν βρει τους συγγενείς τους».

Η συνεχής και στενή επαφή στον χώρο εργασίας αποτελεί σημαντικό παράγοντα γνωριμίας, αλλά και κατανόησης της συμπεριφοράς μεταξύ των

εμπλεκόμενων ατόμων. «Είχαμε έναν Πακιστανό και μου έκανε μεγάλη εντύπωση, ήταν πάρα πολύ ευγενικός. του μιλούσες ευγενικά και έλεγε κύριε...» αναφέρει ο Δ.Κ. Η έκπληξη που αισθάνεται φαίνεται πως βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τις προκατειλημμένες αντιλήψεις που έχει ήδη διαμορφώσει για το πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο ανατρέφονται οι μετανάστες: «δεν μπορώ να πω ότι είναι κακοί άνθρωποι. Είναι πώς τους φέρεσαι. Γιατί όταν αυτά τα παιδάκια μεγαλώνουν εκεί πέρα τους έχουν, μονίμως με τη βία, με το ξύλο και όλα αυτά».

Οι επαφές του Χ.Ν. περιορίζονται στον χώρο εργασίας του, στο κομμάτι της εξυπηρέτησης των μεταναστών, χωρίς ωστόσο να έχει αναπτύξει διαπροσωπικές σχέσεις. Φαίνεται ωστόσο ότι μέσα από την παρατήρησή τους αναλογίζεται τον καθημερινό τους αγώνα προσαρμογής στην τοπική κοινωνία «Μπράβο που στέκονται στα πόδια τους και προσπαθούν ενσωματωθούν στην κοινωνία. Οπότε θεωρώ ότι είναι καθήκον μας όσο μπορούμε να βοηθάμε μέσα από τη δουλειά μας ή από απλές δραστηριότητες».

Τις κακουχίες που αντιμετωπίζουν στη ζωή τους αναγνωρίζει και ο Δ.Κ.: «αν αναλογιστούμε πόσα χιλιόμετρα έχουν κάνει, έχουν περπατήσει, τι έχουν περάσει πως τους έχουν εκμεταλλευτεί, έχουν και αυτοί έναν φόβο στο πώς θα εμπιστευτούν εύκολα... ότι πολλοί από αυτούς έχουν χάσει παιδιά, έχουν χάσει περιουσίες έχουν περάσει πολέμους και ακόμα δεν ξέρουν πού θα καταλήξουν».

5.3.4 Η προσφυγική καταγωγή των συμμετεχόντων ως παράγοντας επιρροής των στάσεών τους απέναντι στο μεταναστευτικό

Στην τελευταία ερώτηση της τρίτης θεματικής η συσχέτιση της προσφυγιάς του 1922 με τις σύγχρονες αφίξεις προσφύγων και μεταναστών ποικίλλει μέσα στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στη συνέντευξη. Οι περισσότεροι δείχνουν να υποστηρίζουν αυτή τη σχέση λόγω των αναμνήσεων και των καταβολών που έχουν αποκομίσει από τον κοινωνικό τους περίγυρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η άποψη της Δ.Ε. «...αυτό που σου είπα και πριν ότι μας έμαθαν να έχουμε τον σεβασμό στον συνάνθρωπό μας, την αλληλεγγύη, όσο μπορούμε να είμαστε κοντά, να προσφέρουμε, πέρα και απ' τα βιώματά μας, σ' αυτούς τους ανθρώπους...».

Η Κ.Σ. παρότι έκανε διαχωρισμό ανάμεσα στους πρόσφυγες του τότε και του

σήμερα, παραδέχεται ότι λόγω της καταγωγής επηρεάζεται «σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό, γιατί γυρνάει τις αναμνήσεις μου πίσω και είναι σαν να βλέπεις το πρόσωπό τους, τους προγόνους μου». Οι άνθρωποι προσφυγικής καταγωγής πρέπει να είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένοι: «...το πιο σημαντικό είναι όταν τους βλέπεις στο δρόμο να μην τους βλέπεις σαν εχθρό σου και να τους καλωσορίσεις, να τους φέρεσαι ευγενικά. Εμείς οφείλουμε όλοι να το κάνουμε είναι λίγο παραπάνω επειδή είμαστε απόγονοι προσφύγων», άποψη με την οποία συμβαδίζει η απάντηση του Χ.Ν.: «δεν σημαίνει ότι κάποιος άνθρωπος που δεν είναι προσφυγικής καταγωγής ότι δε θα νιώσει αυτά τα συναισθήματα, αλλά θεωρώ ότι ίσως είναι αναπόφευκτος για έναν προσφυγικής καταγωγής, να έρθει πιο κοντά να πονέσει τους ανθρώπους».

Εκφράζεται και η άποψη πως η εκδήλωση αλληλεγγύης είναι αρχικά ζήτημα που υπερβαίνει φυλετικές και θρησκευτικές διακρίσεις: «...πρώτα είμαστε άνθρωποι και μετά είναι οι θρησκείες, οι καταγωγές. Οπότε δεν με απασχολεί ότι επειδή είμαι Πόντιος, πρέπει να βοηθήσω κάποιον επειδή είναι σε αυτή τη θέση. Πρέπει να τον βοηθήσω επειδή είναι αυτός ο άνθρωπος σαν εμένα» δηλώνει ο Κ.Χ. «Δεν θεωρώ ότι είναι αυτό που επηρεάζει, δηλαδή και να μην ήμουν προσφυγικής καταγωγής, δεν θ άλλαζε στον τρόπο που τους αντιμετωπίζω» υποστηρίζει η Κ.Τ. Είναι πρωτίστως ανθρωπιστικό το ζήτημα, σύμφωνα με τον Γ.Ι., που αναπτύσσει τον συλλογισμό του με το επιχείρημα «...θεωρώ ότι δεν είναι ανάγκη να είναι κάποιος πρόσφυγας διωγμένος από τον τόπο του το να νιώσει αυτή την ανάγκη να γίνει αποδεκτός έναν άλλο τόπο».

Στον αντίποδα η Σ.Σ. επιμένει σε στερεοτυπικές αντιλήψεις απέναντι στους σημερινούς πρόσφυγες, ώστε να υποστηρίξει τον ισχυρισμό της για την παραμικρή σχέση που έχουν με τους προγόνους της, τις ταλαιπωρίες και τα επιτεύγματα των οποίων τονίζει για ακόμα μια φορά, χωρίς κάποιον παραλληλισμό μεταξύ των πρώτων και των δεύτερων: «Δεν μπορώ να συγκρίνω αυτά τα πράγματα, ούτε μπορώ να πω ότι μου θυμίζει κάτι από τους δικούς μας όχι. Οι δικοί μας φύγανε κυνηγημένοι φοβισμένοι βιασμένοι, δεν ξέρανε που θα τους πάνε τους παραμυθιάσανε ότι θα φύγουν και θα ξαναγυρίσουν...

6. Ερμηνεία των ευρημάτων

Την ανάλυση των απαντήσεων των πληροφορητών μέσα από την κωδικοποίηση και την ομαδοποίησή τους γύρω από τους τρεις θεματικούς άξονες της έρευνας ακολούθησε η περαιτέρω ερμηνεία και η απόδοση νοημάτων σε αυτές μέσα από τη σύνδεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

6.1 Προσφυγική ταυτότητα

6.1.1 Απόγονοι προσφύγων

Οι απαντήσεις του συνόλου των συμμετεχόντων, στην προσπάθειά τους να αποδώσουν με έναν ορισμό τον όρο «απόγονος προσφύγων», εμπεριέχουν και συναισθηματική φόρτιση, η οποία κυρίως αντικατοπτρίζεται μέσα από το αίσθημα της περηφάνιας. Σύμφωνα με τον Tajfel, η αποδοχή μιας ταυτότητας που χαρακτηρίζει ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο προκύπτει μέσα από την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ του ατόμου και της ομάδας που υπάγεται. Η υπαγωγή σε μια ομάδα επιτελεί μεταξύ άλλων συναισθηματική και αξιακή λειτουργία, η οποία αποσκοπεί στην καλλιέργεια της υπαγωγής σε μια ομάδα και του τονισμού των σημείων αναφοράς που αποτελούν πεδίο σύγκρισης με άλλες ανταγωνιστικές προς αυτήν ομάδες (Liu, Gallois & Volcic, 2018: 216· Χρυσόχου, 2011:297). Η επίγνωση αυτής της ταυτότητας, που χαρακτηρίζεται συλλήβδην ως ξεχωριστή, επηρεάζεται από το περιβάλλον μέσα στο οποίο γαλουχήθηκαν με τις μνήμες και τα βιώματα είτε των προγόνων του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος είτε του ευρύτερου περιγύρου που ανάγεται σε προσφυγικούς οικισμούς, ιδρυμένους με την άφιξη των προσφύγων.

Αυτή την προσφυγική μνήμη επιδιώκουν να διατηρήσουν όσοι δραστηριοποιούνται σε πολιτιστικούς προσφυγικούς συλλόγους, ενώ υπάρχουν και αναφορές, στις οποίες η διατήρηση ορισμένων στοιχείων, π.χ μουσική, κουζίνα

θεωρείται κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Επιπλέον, η διατήρηση της ταυτότητας μεταφράζεται από ορισμένους ως ευθύνη και χρέος απέναντι στη μνήμη των προγόνων τους και την ιστορία του προσφυγικού στοιχείου. Η Δέλτσου μελετώντας τη σημασία των ποντιακών συλλόγων στη συγκρότηση της σημερινής ποντιακής ταυτότητας τους θεωρεί ως χώρους έκφρασης της ταυτότητάς τους και πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται η μνήμη τους (2004:258). Η κοινωνική μνήμη αποτελεί προϊόν επιλεκτικής κατασκευής του ιστορικού παρελθόντος που αποσκοπεί στη συνοχή στο εσωτερικό μιας κοινωνικής ομάδας, πάνω στην οποία βασίζεται η κατασκευή της ταυτότητας μιας κοινωνικής ομάδας (Μαντόγλου, 2010: 196-198).

6.1.2 Στοιχεία διατήρησης της ταυτότητας και η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου

Η διατήρηση αυτής της ταυτότητας προϋποθέτει τη δημιουργία της μέσα από την ύπαρξη συνεκτικών στοιχείων που προέκυψαν ως αποτέλεσμα της συνύπαρξης με τις προηγούμενες γενιές και γενικά την καταλυτική παρουσία του κοινωνικού περιγύρου. Εντός αυτών των πλαισίων αναδύονται οι αναμνήσεις των πληροφορητών από την παιδική τους ηλικία που σχετίζονται με τις εξιστορήσεις των προγόνων τους γύρω από τα βιώματά της προσφυγιάς, των μετακινήσεων και της οριστικής εγκατάστασης στους σημερινούς προσφυγικούς οικισμούς.

Οι ατομικές μνήμες, σύμφωνα με τον Halbwachs (2013: 56), όπως έχουν διαμορφωθεί, καθώς ανακαλούν αυτές τις αφηγήσεις, δεν μένουν ανεπηρέαστες από το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπαράγονται. Η σύγκλιση των ατομικών αναμνήσεων, ως αποτέλεσμα των ζυμώσεων μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, εφόσον διαθέτει κοινά σημεία επαφής, δημιουργεί ανάγκη ανακατασκευής μιας κοινής μνήμης που λειτουργεί ως συνδετικός αρμός εντός του κοινωνικού συνόλου προς μια κοινή προσέγγιση του παρελθόντος.

Ωστόσο, με το πέρασμα των γενεών η ακραιφνής διατήρηση της συλλογικής μνήμης καθίσταται αδύνατη. Η μεταβλητότητά της αποδίδεται στη βιωμένη εμπειρία των πληροφορητών που ανταποκρίνεται στην εξυπηρέτηση των αναγκών στήριξης της παροντικής πολιτιστικής και κοινωνικής τους ταυτότητας (Εξερτζόγλου,

2020: 111). Εφόσον, στην εκάστοτε γενιά αντανακλούν ομοιότητες στις ατομικές μνήμες εντός των βιωματικών κοινοτήτων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μαντόγλου (2010: 127), δημιουργούνται κοινωνικά γενεαλογικές ταυτότητες.

Το ενδιαφέρον για την ανάδειξη της προσφυγικής ιστορίας είτε μέσα από εξατομικευμένες ή συντονισμένες αναζητήσεις σχετικά με την τοπική ιστορία είτε στη διάδοσή της μέσα από την θεσμοθετημένη εκτεταμένη εισαγωγή και διδασκαλία της στα σχολικά εγχειρίδια διαπιστώνεται μέσα από τις απαντήσεις ορισμένων από τους συμμετέχοντες σε πολιτιστικούς συλλόγους. Η Βεργέτη μέσα στη έρευνά της αναφέρει την τάση της 3ης γενιάς στην προσπάθεια αναζήτησης της γνώσης σχετικά με το ιστορικό παρελθόν ως αντιστάθμισμα στην απώλεια πολιτισμικών στοιχείων, όπως η γλώσσα. Παράλληλα συντελεί στην ισχυροποίηση της ταυτότητας ως στοιχείου αυτοπροσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού εντός της ελληνικής κοινωνίας (1993: 253, 256).

Η πολιτιστική ταυτότητα είναι στενά συνυφασμένη με την συγκέντρωση, την ανάδειξη και τη διατήρηση όλων εκείνων των στοιχείων που διασφαλίζουν αυτή την πολιτισμική ιδιαιτερότητα, καθώς και την κοινοποίηση στον δημόσιο λόγο ιστορικών αφηγήσεων και ακαδημαϊκών μελετών που συνθέτουν την επίσημη ιστορία του ποντιακού ελληνισμού (Δέλτσου, 2005: 266).

Στη συνέχεια κατονομάζονται στοιχεία πολιτιστικής υπόστασης με βασικότερο ενοποιητικό στοιχείο τα παραδοσιακά τραγούδια, μέσα από τα οποία οι συμμετέχοντες έρχονται σε επαφή με το τρίπτυχο μουσική-χορός-γλώσσα. Οι χοροί αποτελούν το πλέον άμεσο στοιχείο αυτοπροσδιορισμού κατά τις κοινωνικές εκδηλώσεις και συναναστροφές, στις οποίες το «συναθροίζεσθαι» γιγαντώνει το αίσθημα του «συνανήκειν» στις προσφυγικές εθνοπολιτισμικές ομάδες. Σε μικρότερη συχνότητα αναφέρονται φαγητά από την ποντιακή και μικρασιατική κουζίνα, καθώς και το ποντιακό θέατρο μέσα από παραστάσεις που ανεβάζει ο τοπικός πολιτιστικός σύλλογος. Όσον αφορά την ποντιακή διάλεκτο, εξάγονται απαντήσεις που αναδεικνύουν μια τάση ενασχόλησης με την εκμάθησής της διαλέκτου. Η προσπάθεια αναζωπύρωσης αυτής της δραστηριότητας εμφανίζεται σε συμμετέχοντες της 4ης γενιάς στα πλαίσια της ενασχόλησής τους με πολιτιστικούς συλλόγους φαίνεται πως μπορεί να αποτελέσει ανασχετικό παράγοντα στη συνεχή μείωση του αριθμού ομιλούντων την ποντιακή διάλεκτο

κατά το πέρασμα των προηγούμενων γενιών.

Ενώ ο πρωταρχικός ρόλος του οικογενειακού περιβάλλοντος είναι κοινά παραδεκτός, εμφανίζεται και η άποψη που θέλει την αποφυγή ανάκλησης στη μνήμη τους μέσα από την εξιστόρηση τέτοιων συμβάντων από τους γονείς και παππούδες λόγω των τραυματικών εμπειριών που βίωσαν. Οι προσφυγικοί οικισμοί, ο διευρυμένος περίγυρος και στη σημερινή εποχή η οργανωμένη ενασχόληση με τους πολιτιστικούς συλλόγους νοσηματοδοτούν την ταυτότητα του απόγονου προσφύγων σε οργανωμένα και στοχευμένα πλαίσια, ώστε να αναδείξουν τις ποικίλες εκφάνσεις της και να διασφαλίσουν τη μεταβίβασή της και στις επόμενες γενιές.

Ο προσφυγικός οικισμός ως τόπος εγκατάστασης, όπως στην περίπτωση της Νεοκαισάρειας, που ανέφερε ο Β.Τ, θεωρείται φορέας διατήρησης της προσφυγικής μνήμης. Το τοπωνύμιο του χωριού, η επιλογή της τοποθεσίας για ανέγερση του οικισμού με κριτήριο την ομοιότητα με τους γενέθλιους τόπους, η προσπάθεια διατήρησης κειμηλίων που μεταφέρθηκαν από την πατρίδα των προσφύγων και αποτελούν ορόσημο για το χωριό, όπως η καμπάνα της τοπικής εκκλησίας, τα μνημεία που έχουν ανεγερθεί στη Νεοκαισάρεια και τη γειτονική Μπάφρα, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα σε αυτούς τους προσφυγικούς οικισμούς εξασφαλίζουν αυτή τη χωροχρονική σύνδεση με το παρόν (Hirschon, 1994: 75-76).

Η διαμόρφωση του χαρακτήρα μέσα τη μεταλαμπάδευση συγκεκριμένων αξιών και τρόπων συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν την ταυτότητα των ανθρώπων προσφυγικής καταγωγής είναι ένα στοιχείο που απαντάται μέσα στις συνεντεύξεις. Οι αναφορές στον χαρακτήρα συνοδεύονται από επιτιμητικούς χαρακτηρισμούς και θεωρούνται πολύτιμο εφόδιο που κληροδοτήθηκε από τους προγόνους και αποβαίνει καθοριστικό στην καθημερινότητά τους.

6.1.3 Διαπροσωπικές σχέσεις με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής

Όλες οι απαντήσεις συγκλίνουν σε γενικές γραμμές στις παροντικές καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις, στις οποίες δεν υπάρχει οποιαδήποτε υπόνοια διακρίσεων ανάμεσα σε γηγενείς κατοίκους της περιοχής των Ιωαννίνων

προσφυγικής και μη καταγωγής λόγω της διαφορετικής προέλευσης των προγόνων τους. Ιδιαίτερα σε διάφορες κοινωνικές περιστάσεις, όπως τα πολιτιστικά δρώμενα, παρατηρείται συνδιαλλαγή πολιτισμικών στοιχείων με θετική ανταπόκριση εκατέρωθεν.

Η εκδήλωση ωστόσο των προκαταλήψεων και των διακρίσεων παραμένει στις μνήμες όσων ανήκουν στην 3η γενιά προσφύγων. Εξιστορούνται προσωπικά βιώματα, όχι μόνο των προγόνων τους, για ρατσιστικές συμπεριφορές που υπέστησαν στον κοινωνικό τους περίγυρο και στον χώρο του σχολείου, που αμφισβητούσαν την ελληνικότητά τους, παρόλο, που σύμφωνα με τον Μαραντζίδη, η κοινή θρησκεία και η συνείδηση της κοινής εθνικότητας θα μπορούσαν να συντελέσουν στην ομαλή διαδικασία επιπολιτισμού των προσφύγων (2001: 89). Η Παναγιωτοπούλου (2004: 210-211) αναφέρει πως παρά τις εκδηλώσεις αλληλεγγύης, οι περισσότερες μαρτυρίες προσφύγων 1ης και 2ης γενιάς εστιάζουν στις διαμάχες με τους ντόπιους στους οικισμούς γύρω από τα Ιωάννινα. Οι πολιτισμικές διαφορές και οι οικονομικές διαμάχες γύρω από τη διανομή της γης (Kontogiorgi, 2006: 170· Παναγιωτοπούλου, 2004: 214) αποτέλεσαν σημείο τριβής στη συμβίωση μεταξύ τους. Από τα σημεία διαφοροποίησης, η ποντιακή διάλεκτος και ιδιαίτερα η γλώσσα των τουρκόφωνων, όπως στο χωριό της Νέας Μπάφρας, όπως αναφέρει ο Δ.Κ., αποτελούσε αφορμή για ακόμη μεγαλύτερες διακρίσεις σε σημείο που να θεωρούνται άτομα μειωμένης εθνικής συνείδησης (Μαραντζίδης, 2001: 91-92).

Οι στερεοτυπικές αντιλήψεις απέναντι στους πρόσφυγες περιορίζονται πλέον σε πιο εύθυμες καταστάσεις κυρίως σε ενδοοικογενειακά πειράγματα ή στην αναφορά σε ανέκδοτα που διακωμωδούν συμπεριφορές των Ποντίων. Η καχυποψία και προκατειλημμένες συμπεριφορές που έχουν βιώσει από την πλευρά των μη προσφυγικής καταγωγής συμπολιτών τους φαίνεται πως διατηρεί την επίδραση σε ορισμένες απόψεις σε κάποιους από τους συμμετέχοντες, που αφορούν καθαρά υποκειμενικές γενικεύσεις ως προς την αντιπαραβολή ανάμεσα στον χαρακτήρα των ποντιακής καταγωγής και των υπολοίπων ανθρώπων που ζουν στον περίγυρό τους. Τέτοιες τοποθετήσεις αποτελούν ένα ακόμη στοιχείο ενίσχυσης τόσο του αυτοπροσδιορισμού της ποντιακής ταυτότητας όσο και

ετεροπροσδιορισμού της απέναντι στην ιδιαίτερη καταγωγή τους σε σχέση με τους έχοντες αυτόχθονα καταγωγή.

6.1.4 Σχέσεις ανάμεσα στην εθνική και την προσφυγική ταυτότητα

Το γεγονός ότι η προσφυγική ταυτότητα περικλείεται στην ευρύτερη εθνική ταυτότητα αποτελεί αδιαπραγμάτευτη θέση για το σύνολο των συμμετεχόντων. Μάλιστα η παράθεση ιστορικών γνώσεων από ορισμένους συμμετέχοντες στηρίζουν την άποψη ότι η μακράιωνη παρουσία Ποντίων και Μικρασιατών στις πατρογονικές εστίες τους αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνισμού. Η απόδειξη της ελληνικότητας γίνεται εμφανής μέσα από πολιτισμικά στοιχεία, όπως τα τραγούδια και σύμβολα. Καθώς η Ελλάδα ανέκαθεν θεωρούνταν ως η «μητέρα πατρίδα», η έλευση των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο θεωρήθηκε από τους ίδιους ως επιστροφή στην κοιτίδα του ελληνισμού. Η αίσθηση της ιδιαίτερης εθνοτοπικής ταυτότητας δε θεωρείται επ' ουδενί ανταγωνιστική ως προς την ελληνική εθνική ταυτότητα, αλλά συμπληρωματικό της στοιχείο.

Στην ιστορική πορεία του ελληνισμού της Μ. Ασίας και του Πόντου δεν τέθηκε ποτέ ζήτημα αμφισβήτησης της ελληνικότητάς τους, λόγω της ύπαρξης συμπαγών κοινοτήτων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες διαφοροποιούνταν πολιτιστικά, θρησκευτικά και γλωσσικά, εκτός από τις περιπτώσεις των τουρκόφωνων, από τις υπόλοιπες αλλοεθνείς πληθυσμιακές ομάδες. Ακόμη και η ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας, τροφοδοτούσε τον συγχρονισμό της παρεχόμενης εκπαίδευσης με το εκπαιδευτικό σύστημα του ελλαδικού χώρου. Η διατήρηση της συλλογικής προσφυγικής ταυτότητας, ακόμη κι αν μετασχηματίζεται από γενιά σε γενιά μέσα από την αλληλεπίδρασή της με τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο έξω από αυτή, ωστόσο διατηρεί την αίσθηση της κοινής καταγωγής μαζί της (Βεργέτη, 1992: 86,88).

Στην περίπτωση της ποντιακής ταυτότητας το γεγονός ότι η 3η γενιά λόγω ιστορικών συγκυριών από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 επιχειρεί μια ανασύσταση της ταυτότητας όχι σε αντιδιαστολή με την εθνική ταυτότητα. Η ενότητα διασφαλίζεται μέσα από την ιδιαιτερότητα, καθώς η ενίσχυση της εθνοτοπικής ταυτότητας αποτελεί εξέλιξη της συλλογικής εθνικής ταυτότητας, ενώ

ταυτόχρονα το δικαίωμα στην ανάδειξη της τοπικής ιδιαιτερότητας ωφελεί το ίδιο το έθνος. (Βεργέτη, 1993:274).

6.1.5 Σύνδεση με άλλες ποντιακές και καππαδόκιμες κοινότητες στην Ελλάδα και το εξωτερικό

Ακόμη και σε μια μεμονωμένη περίπτωση που ένας συμμετέχοντας απάντησε ότι δε νιώθει πως η προσφυγική του καταγωγή αποτελεί αφορμή για ταύτιση με ανθρώπους της ίδιας καταγωγής, εκφράζεται η παραδοχή πως είναι εφικτή η ανάπτυξη δεσμών μεταξύ ανθρώπων που μοιράζονται κοινή καταγωγή λόγω αυτής της ταύτισης. Από τα στοιχεία που απαρτίζουν την προσφυγική ταυτότητα, τα τραγούδια, ο συνδυασμός των ήχων της παραδοσιακής μουσικής και της επιθυμίας για έκφραση μέσα από τον χορό, αποτελούν το πλέον άμεσο ερέθισμα για σύσφιξη σχέσεων και την ενίσχυση του αισθήματος υπερηφάνειας για την προσφυγική καταγωγή τους. Από το άκουσμα του ήχου ενός παραδοσιακού οργάνου, π.χ της λύρας που αποτελεί σήμα κατατεθέν της ποντιακής μουσικής, σε ένα γλέντι, οι οργανωμένες συναθροίσεις καππαδοκικών και ποντιακών σωματείων εντός και εκτός Ελλάδας συνεισφέρουν στο αίσθημα του «ανήκειν» σε ευρύτερες κοινότητες πέρα από τα όρια της περιοχής των Ιωαννίνων.

Σύμφωνα με τον Smith, η καλλιέργεια μύθων που αφορούν την κοινή καταγωγή, η συγκρότηση κοινής παράδοσης, η γλώσσα και η θρησκεία, αποτελούν συνεκτικά στοιχεία δημιουργίας των ταυτοτήτων των εθνοτικών ομάδων των προνεωτερικών κοινωνιών (2000: 40,43). Στην περίπτωση των ελληνικών πληθυσμών της Μ. Ασίας και του Πόντου, η ύπαρξη διακριτών κοινωνικών γνωρισμάτων και γεωγραφικών διαφοροποιήσεων υποχωρούσε προς την παρουσία κοινών πολιτιστικών γνωρισμάτων, της κοινής καταγωγής και ορθόδοξης θρησκευτικής ταυτότητας καθιστώντας τους ξεχωριστή εθνοτική ομάδα (μιλλιέτ) (Hirschon, 1994: 63-65). Παρότι η Βεργέτη έχει χρησιμοποιήσει τον όρο «εθνοπολιτισμική» για τις κοινωνικές ομάδες των προσφύγων με καταγωγή από τον Πόντο και τη Μ. Ασία, λόγω της απουσίας συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου ως σημείου αναφοράς, ύστερα από τη μετακίνησή τους στον ελλαδικό χώρο, οι ομάδες αυτές διατηρούν ως σταθερά τους το συναίσθημα ταύτισης με τα άλλα

μέλη αυτής της ομάδας, έστω και αν το περιεχόμενο της ταυτότητα διαφοροποιείται με το πέρασμα των γενεών, όπως θα συζητηθεί στην επόμενη ενότητα (1993: 57, 67).

Ο κοινωνικός ρόλος των συλλόγων θεωρείται δεδομένος. Αποτελούν χώρο έκφρασης των προσφυγικών ταυτοτήτων και διαμόρφωσης της μνήμης μέσα από τη διενέργεια ποικίλων δραστηριοτήτων, όπως εκδηλώσεις μνήμης, επισκέψεις, ταξίδια εδραιώνοντας τη θέση τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι (Δέλτσου, 2005: 258-59). Λειτουργούν ως βιωματικοί τόποι εντός των αστικών, όπου η δημιουργία κοινών εμπειριών και η σφυρηλάτηση κοινωνικών σχέσεων διαμορφώνουν κοινές πολιτιστικές ταυτότητες (Ράπτης, 2021:23).

Η ενότητα μεταξύ των σωματείων δεν είναι δεδομένη, όπως αναφέρει και η Σ.Σ., ένα διοικητικό μέλος πολιτιστικού συλλόγου. Σε κάθε περίπτωση στο εσωτερικό αυτών των κατασκευασμένων κοινοτήτων, οι οποίες ουσιαστικά ενσαρκώνονται μέσα από τους συλλόγους και τα σωματεία, δεν εκλείπουν περιπτώσεις συγκρούσεων που έχουν στον πυρήνα τους ποικίλες διαφωνίες, οι οποίες δημιουργούν ρήγματα στην ενότητα και τις κοινές επιδιώξεις, όπως στην περίπτωση των ποντιακών σωματείων που προσανατολίζονται στην αναγνώριση της Γενοκτονίας του ποντιακού ελληνισμού σε διεθνές επίπεδο.

Η Δέλτσου (2005: 269) αναφέρουν πως η αναγνώριση και ανάδειξη της Γενοκτονίας απέκτησε προβάδισμα στη διαμόρφωση της ποντιακής ταυτότητας της 3ης γενιάς έναντι της Καταστροφής και της προσφυγιάς που υπέστη η 1η γενιά. Ο Εξερτζόγλου υποστηρίζει η σύνδεση της Καταστροφής με τη γενοκτονία, ενορχηστρώθηκε από ακτιβιστικές δράσεις ποντιακών σωματείων υποστηριζόμενων από πολιτικούς φορείς (2020: 245). Η σύνδεση των δευτεροβάθμιων σωματείων με πολιτικούς φορείς έχει συντελέσει στην εδραίωση μιας ιδιαίτερης ποντιακής ταυτότητας εντός της ελληνικής κοινωνίας και στην ευρεία απήχηση των εκδηλώσεων μνήμης που λαμβάνουν χώρα. Ωστόσο, με δεδομένο το πλέγμα συνδιαλλαγών μεταξύ Δευτεροβάθμιων σωματείων και πολιτικών κομμάτων, η πολιτική επιρροή των πρώτων, όπως της ΠΟΠΣ, έχει εδραιωθεί και στο πεδίο άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Το επίδικο της διεθνούς αναγνώρισης της γενοκτονίας του Ποντιακού Ελληνισμού στιγματίζεται από τις διάφορες διαμάχες στο εσωτερικό αυτών των σωματείων που συναρτάται από την προσπάθεια

απόκτησης ερεισμάτων στην πολιτική σκηνή διαθέτοντας ως διαπραγματευτικό ρόλο τα μέλη των συλλόγων ως κομματική δεξαμενή ψηφοφόρων (Δέλτσου, 2005: 280-283).

6.2 Διαγενεακή μεταβίβαση της ταυτότητας

6.2.1 Ιστορίες από την προσφυγιά

Η εμπειρία από αφηγήσεις γύρω από τα βιώματα της προσφυγιάς, όπως ήταν αναμενόμενο ποικίλλει ως προς το περιεχόμενό τους, όπως τουλάχιστον διαπιστώνεται από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Το περιεχόμενο ορισμένων από αυτές διακρίνονται από μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση, καθώς αναφέρονταν σε τραγικά περιστατικά που αφορούσαν κακουχίες, εξορίες και θανάτους. Δεν παραβλέπονται επίσης αφηγήσεις που αφορούν τις σχέσεις με τους Τούρκους γείτονές τους καθιστώντας έναν σαφή διαχωρισμό μεταξύ της καθημερινότητας των προγόνων στις πατρίδες τους και στα δυσάρεστα συμβάντα της προσφυγιάς που αποδίδονται στις ενέργειες των τουρκικών αρχών.

Εφόσον με την πάροδο των χρόνων οι κάτοχοι της ζωντανής μνήμης σταδιακά μειώνονταν, από τη δεκαετία του 1960 η καταγραφή και διάσωση των προσωπικών μαρτυριών εργαλειοποιήθηκε στην προσπάθεια ανασύνθεσης μιας συλλογικής προσφυγικής μνήμης μέσα από τις ατομικές μνήμες, η οποία κατέστη κοινά αποδεκτή από τις εθνοτοπικές ομάδες των προσφύγων της Μ. Ασίας και του Πόντου στην προσπάθειά τους να ορίσουν τη δική τους ταυτότητα (Μπαρμπουδάκη, 2010: 161-63).

Οι μαρτυρίες, προφορικές και γραπτές, πολλές από τις οποίες αποτυπώνονται στην προσφυγική λογοτεχνία, παρουσιάζουν τις αρμονικές σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων που διαβίωναν από κοινού στις ιδιαίτερες πατρίδες τους (Αγγελάκη, 2022: 9), απόρροια της οποίας αποτέλεσαν περιστατικά κατά τη διάρκεια του βίαιου εκτοπισμού των πρώτων από τις πατρογονικές εστίες τους, στα οποία εκδηλώθηκαν απόπειρες βοήθειας από τους Τούρκους γείτονές τους (Hirschon, 1994: 29-31).

Σε ένα από χαρακτηριστικό βιβλίο της περιόδου, τα «Ματωμένα Χώματα» της Διδώς Σωτηρίου, η συγγραφέας μέσα από τα μάτια του πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος, παραθέτει τις προσωπικές της μαρτυρίες γύρω από τα γεγονότα της προσφυγιάς, αλλά των γεωπολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων που

έλαβαν χώρα στη Μικρά Ασία πριν τον Α΄ ΠΠ. Η ετεροδιήγηση περιλαμβάνει εκτός της μυθοπλασίας, εκτενείς ιστορικές, πολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές αναφορές στην εποχή εισάγοντας τον αναγνώστη στο κλίμα της εποχής. Οι αναφορές στην ειρηνική καθημερινή συμβίωση με τους Τούρκους είναι εμφανείς, οι οποίες ανατρέπονται ύστερα από την εμπλοκή της Τουρκίας στον Α΄ΠΠ, για την οποία ως υπεύθυνοι παρουσιάζονται τα διπλωματικά και εμπορικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων (Μπαρμπουδάκη, 2010: 168-70· Τσάτσου-Νικολούλη, 2022: 7-9).

Οι μνήμες της προσφυγιάς διατηρούνται μέσα από τις αναμνήσεις που αφορούσαν και τις ταλαιπωρίες που υπέστησαν οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς από τον ερχομό τους στον ελλαδικό χώρο, μέχρι την οριστική τους εγκατάσταση στην περιοχή των Ιωαννίνων. Ο κίνδυνος μόλυνσης από μεταδοτικές ασθένειες, η άγונה παραχωρούμενη γη για καλλιέργειες αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα του αγώνα επιβίωσης στις νέες τους πατρίδες.

Ο ερχομός των προσφυγικών ροών σήμανε ανθρωπιστική κρίση. Οι κρατικές υποδομές δεν επαρκούσαν προς την ανακούφιση των εξαθλιωμένων προσφύγων (Αγτζίδης, 2010: 224-25), καθώς η πείνα και οι μεταδοτικές ασθένειες σε συνδυασμό με τις ψυχολογικές επιπτώσεις των βάνανυσων εμπειριών που υπέστησαν παίρνοντας τον δρόμο της προσφυγιάς αποτελούσαν ύψιστη προτεραιότητα για τις υγειονομικές αρχές (Κατσάπης, 2011: 136). Μάλιστα, τα ποσοστά θνησιμότητας αυξήθηκαν κατά την πρώτη περίοδο εγκατάστασης, ιδιαίτερα κατά την καραντίνα στα λοιμοκαθαρτήρια του Πειραιά (Αγτζίδης, 2010: 229-30)

Οι πορείες των εκδιωχθέντων πληθυσμών μέχρι την άφιξή τους στην περιοχή που χτίστηκαν οι οικισμοί της Ανατολής, της Νεοκαισάρειας και της Μπάφρας μπορεί να χαρακτηριστεί δαιδαλώδεις, όπως τις αναφέρει η Παπαδοπούλου, και διαφορετικές μεταξύ τους, λόγω των ποικίλων τρόπων αναχώρησης από την Μ. Ασία και τον Πόντο (2004: 70, 112). Η επιλογή των τοποθεσιών, που αποτελούνταν από ακαλλιέργητους κάμπους και χρησίμευαν σαν βοσκοτόπια, ελήφθη από τους ίδιους τους πρόσφυγες, καθώς οι ίδιοι επιδίωξαν κατοχή γης για καλλιέργεια. Οι ίδιοι επίσης ανέλαβαν την ανέγερση των οικισμών συμβάλλοντας ουσιαστικά με δική τους πρωτοβουλία στην οικοδόμηση των σπιτιών τους. Σε κάθε περίπτωση οι

συνθήκες διαβίωσης τα πρώτα χρόνια μπορούν να χαρακτηριστούν ως άθλιες, καθώς περιελάμβαναν διαμονή σε εγκαταλειμμένα τουρκικά σπίτια, αντίσκηνα και ιδιοκατασκευασμένα σπίτια με ευτελή υλικά, ενώ χαρακτηριστική ήταν και η έλλειψη βασικών υποδομών, όπως της υδροδότησης για πολλές δεκαετίες (Παπαδοπούλου, 2004: 79,83,84,88, 116,137).

Οι τραυματικές εμπειρίες, καθώς δεν αποτελούσαν ευχάριστες αφηγήσεις, αποσιωπήθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αναφέρουν οι Δ.Κ. και Σ.Σ. Δε διατηρούν ιδιαίτερες προσωπικές αναμνήσεις από αφηγήσεις τέτοιων ιστοριών. Αυτή η εσκεμμένη αποσιώπηση προτιμήθηκε με σκοπό τη σταδιακή υπαγωγή αυτών των αναμνήσεων στη λήθη. Η επιλεκτική μνήμη επιτελεί τον κοινωνικό της ρόλο τροποποιώντας ή αποκρύπτοντας βιώματα του παρελθόντος. Προϋπόθεση για την επεξεργασία του περιεχομένου της αποτελεί ο μηχανισμός της κοινωνικής λήθης, στην εκούσια διάστασή της, καθώς επιτελεί τον ρόλο του παραμερισμού των δυσάρεστων εμπειριών των κοινωνικών υποκειμένων έναντι των περισσότερο ευχάριστων, με σκοπό την επούλωση των δυσάρεστων συναισθημάτων που τις συνοδεύουν, τα οποία ενδεχομένως αποτελέσουν τροχοπέδη στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (Μαντόγλου, 2010: 37-40).

Μάλιστα, η ομιλία της ποντιακής μεταξύ των προσφύγων 1ης γενιάς χρησίμευε για την αποφυγή οποιασδήποτε μετάδοσης τέτοιων βιωμάτων στους απογόνους, καθώς οι ίδιοι οι απόγονοί τους δε μάθαιναν ούτε την ποντιακή διάλεκτο. «...δεν θέλανε να βγούμε με τη σφραγίδα του πρόσφυγα, για αυτό φαινότανε ότι μεταξύ τους μιλούσαν ποντιακά, όμως όταν απευθυνόταν σε εμάς μιλούσαν στα ελληνικά» θυμάται η Σ.Σ. Η ποντιακή διάλεκτος, πόσο μάλλον η τουρκική γλώσσα των Μπαφραίων Ποντίων αποτελούν εκείνο το διακριτό πολιτισμικό στοιχείο αμφισβήτησης της ελληνικότητάς τους, το οποίο ενορχηστρώνεται από τον αντιβενιζελικό Τύπο και τα κόμματα της εποχής, αλλά συμπαρασύρει προς την εχθρική αντιμετώπιση απέναντί τους μεγάλο μέρος του ντόπιου πληθυσμού οδηγώντας στην περιθωριοποίησή τους τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1950 (Μαραντζίδης, 2001: 92-95· Μαυρογορδάτος, 2016: 13).

Στην έρευνα της Βεργέτη (1993: 234) παρατηρείται η διάθεση αποφυγής από πρόσφυγες 1^{ης} γενιάς στην εκμάθηση της ποντιακής διαλέκτου, καθώς αυτό το πολιτισμικό χαρακτηριστικό σε σχέση με άλλα καθιστούσε περισσότερο εμφανή την

ποντιακή καταγωγή και ως εκ τούτου δημιουργούσε πιθανότητες για εκδηλώσεις διακρίσεων εις βάρος τους. Το ελληνικό κράτος ιδρυμένο στη βάση της εθνικής ομοιογένειας, κατασκεύασε μια εθνική ταυτότητα βασισμένη στην κοινή θρησκεία, γλώσσα και καταγωγή, πολιτιστικά στοιχεία που προσδίδουν στο έθνος ιδεολογική συνοχή, καθώς και διάρκεια και σταθερότητα στον χρόνο (Λίποβιτς, 2001:40). Η σταθερότητα και η ομοιογένεια του κυρίαρχου κοινωνικού συνόλου της χώρας υποδοχής ενισχύεται από τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του σχολείου μέσα από την εκμάθηση στους μαθητές συγκεκριμένων προσδοκώμενων κοινωνικών ρόλων και αξιών, καθώς απώτερος στόχος αποτελεί η δραστική κάλυψη του «ελλείμματος», των διαφορών των μεταναστών σε σχέση με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα, εξαιτίας των οποίων υπολείπονται σε κοινωνικο-οικονομική πρόοδο (Γκόβαρης, 2004: 47-50). Παρά την ενδοεθνοτική διαφοροποίηση η ανέκαθεν υπαρκτή ελληνική εθνική συνείδηση των Ποντίων σε συνδυασμό με τη φοίτηση στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα ευνόησε τη ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία κατά τη 2η γενιά (Βεργέτη, 1994: 215, 235).

6.2.2 Επιρροές από το οικογενειακό περιβάλλον και τον κοινωνικό περίγυρο

Το οικογενειακό περιβάλλον, καθώς και ο κοινωνικός περίγυρος, δηλαδή οι προσφυγικοί οικισμοί, συνεισφέρουν πολυεπίπεδα στην αποδοχή των ερεθισμάτων που διαθέτουν. Η οικογένεια διαδραματίζει και στις τρεις γενιές σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ταυτότητας (Βεργέτη, 1994:65). Οι αναμνήσεις από την καθημερινότητα των παιδικών χρόνων περιλαμβάνουν συμμετοχή σε οικογενειακά γλέντια και πολιτιστικά δρώμενα, όπου ερχόταν σε επαφή με αντικειμενικά πολιτιστικά στοιχεία που απαρτίζουν την προσφυγική ταυτότητα, όπως οι χοροί, η μουσική, η διάλεκτος, τα εορταστικά έθιμα, καθώς και προϊόντα της ποντιακής και καππαδοκικής κουζίνας.

Η αναφορά σε λαογραφικά στοιχεία τα οποία ενισχύονται από την οικογένεια και τον κοινωνικό περίγυρο είναι εμφανή στη διδακτορική διατριβή της Παπαδοπούλου. Η κουζίνα παρουσίαζε ιδιαίτερη σημειολογία στην προσφυγική ταυτότητα των Ποντίων και Μικρασιατών που κατέληξαν στους προσφυγικούς

οικισμούς της περιοχής των Ιωαννίνων, διότι εκτός από την παρασκευή ιδιαίτερων συνταγών συνδυασμένων με διαφορετικές θρησκευτικές γιορτές και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως γάμοι και πανηγύρια στη διάρκεια του χρόνου, κατά τις οποίες αναβίωναν έθιμα προερχόμενα από τις πατρίδες των προσφύγων, κατείχε περίοπτη θέση κατά κοινωνικές συναναστροφές και συναθροίσεις εντός της κοινότητας (Παπαδοπούλου, 2004: 191-93). Μέσα στην καθημερινότητα και στα παραδοσιακά γλέντια η μουσικοχορευτική παράδοση, ο ξεχωριστός ήχος των μουσικών οργάνων και τα τραγούδια αποτελούσαν μέσο επικοινωνίας και αναβίωσης συλλογικών αναπαραστάσεων ανακαλούμενων μέσα από τις συλλογικές μνήμες, που σχετίζονται με τη νοερή επιστροφή στους γενέθλιους τόπους (Τσιμούρης, 1999: 215-16). Ακόμη, λειτουργούσε ως μέσο δημόσιας έκφρασης και προβολής της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας σε αντιδιαστολή με την παράλληλη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση με τον ντόπιο πληθυσμό (Παπαδοπούλου, 2004: 200-01).

Εντός του οικογενειακού πλαισίου, η απόφια προσφυγική καταγωγή δεν υφίσταται σε κανέναν από τους συμμετέχοντες 4ης γενιάς απογόνων, ενώ και από αυτούς της 3ης γενιάς οι 2 προέρχονται και από τους δυο γονείς πρόσφυγες. Οι επιγαμίες γηγενών και ντόπιων ως αποτέλεσμα κοινωνικών σχέσεων, οικονομικών συναλλαγών και μετακινήσεων των ντόπιων προς εγκατάσταση στους προσφυγικούς οικισμούς εδραιώνεται από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα (Παπαδοπούλου, 2004: 217-18). Εφόσον υπήρχε έντονη ανάγκη διατήρησης του αυτοπροσδιορισμού με βάση την εθνοτοπική ταυτότητα, οι απόγονοι δεύτερης γενιάς αποβλέπουν στην προβολή της απέναντι στους γηγενούς καταγωγής συζύγους τους (Βεργέτη, 1994: 234). Η Παπαδοπούλου αναφέρει πως οι απόγονοι προσφύγων των Ιωαννίνων διατηρούν στο παρόν την ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα, ως αποτέλεσμα της συλλογικής μνήμης που διαμορφώθηκε επιλεκτικά μέσα από τις αφηγήσεις των προγόνων τους, στην προσπάθειά τους να τη διατηρήσουν ζωντανή και διακριτή, προς υπεράσπιση ενδεχόμενης αλλοίωσης της φυσιογνωμίας των τριών προσφυγικών οικισμών (Παπαδοπούλου, 2004: 269-71). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από τον Χ.Ν., αντιπαραβάλλοντας τη διαφορετική καταγωγή των γονέων του, η συγκριτική διάσταση του προσφυγικού πολιτιστικού πλαισίου απέναντι στο ντόπιο ηπειρώτικο, ως αφορμή για την

παρακίνησή του στην ενασχόλησή του με την προσφυγική του καταγωγή.

Το οικογενειακό περιβάλλον έχει επιπλέον διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη εμφύσηση αξιών και θετικών συμπεριφορών, όπως την αλληλεγγύη και τον σεβασμό στον συνάνθρωπο. Επομένως, η διαμόρφωση του χαρακτήρα θεωρείται ένα ακόμη συστατικό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας των απογόνων των προσφύγων, το οποίο επιπλέον, όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως, εργαλειοποιήθηκε από την Κ.Σ., με σκοπό μια γενικευμένη αντιπαραβολή σχετικά με τον χαρακτήρα των Ποντίων και των ντόπιων. Όπως εξηγεί ο Θεοδωρίδης, άτομα που μοιράζονται κοινή συλλογική ταυτότητα, τείνουν να εντοπίζουν και αναδεικνύουν όμοια γνωρίσματα, παραβλέποντας πιθανές διαφορές μεταξύ τους (2001:58). Το αξιακό σύστημα που αναδεικνύεται μέσα από την κατασκευή των ταυτοτήτων, προϋποθέτει την ύπαρξη της ετερότητας, του ξένου που συνοδεύεται από υποτιμητική διάθεση (Γκόγκας, 2021: 215, 218).

Εκτός του κοινωνικού περιγύρου, οι προσφυγικοί οικισμοί χαρακτηρίζονται και ως «τόποι μνήμης», ως ανάμνηση των πατρογονικών εστιών των προγόνων τους. Οι αναμνήσεις από τις αφηγήσεις σχετικά με την καθημερινότητα των προγόνων τους στις πατρίδες τους πριν τον ξεριζωμό, αναζωπυρώνουν ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτηρίζει την ταυτότητα των προσφύγων 3ης γενιάς, την επιθυμία για επίσκεψη στις περιοχές από όπου ξεριζώθηκαν οι πρόγονοί τους, όπως εκφράστηκε από την Κ.Σ και τον Δ.Κ.

Η επιθυμία για πραγματοποίηση ταξιδιού προς τους γενέθλιους τόπους των προσφύγων της 1ης γενιάς εντάσσεται στην αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος από τις επόμενες γενιές με σκοπό την ενίσχυση της συλλογικής μνήμης, η οποία κατά τη διαγενεακή μετάβασή της δεν παρέμεινε αναλλοίωτη (Βεργέτη, 1994: 256). Εφόσον όμως η νοητική αναπαράσταση ενός τοπίου που κατασκευάζεται μέσα από τις παρεμβολές του επικρατούντος πολιτισμικού πλαισίου, χαρακτηρίζεται από συναισθηματικό ύφος, ώστε να αποτυπωθεί στη συλλογική μνήμη μέσα στον ρου της ιστορίας, (Πολυκανδριώτη, 2012: 199), η προδιάθεση των απογόνων πριν το ξεκίνημα του ταξιδιού είναι εμφανής (Παπαδοπούλου, 2004: 248). Επιπλέον, εκτός των προφορικών αφηγήσεων των προγόνων τους, οι προσφυγικοί οικισμοί λόγω της τοπογραφίας διατηρούν στο παρόν μνήμες του παρελθόντος μέσα από τη διατήρηση των τοπωνυμίων των τόπων καταγωγής τους, τα ονόματα αγίων που

αποδίδονται στους ανεγερθέντες ναούς, στους οποίους τοποθετήθηκαν εικόνες και κειμήλια που μεταφέρθηκαν από τις πατρίδες και τα ανεγερθέντα μνημεία. Το σύνολο αυτών των γνωρισμάτων αποτελεί σημείο αναφοράς που δημιουργεί στη συλλογική μνήμη δεσμούς με τους τόπους καταγωγής δίνοντας την αίσθηση της συνέχειας μέσα στον χρόνο (Bruneau, 20: 383· Hirschon, 1994: 76-77).

Η επιρροή του οικογενειακού περιβάλλοντος και του περιγύρου δε βρίσκει παρόμοια ανταπόκριση σε όλους τους συμμετέχοντες. Ορισμένοι εξ αυτών παραδέχονται πως οποιαδήποτε αλληλεπίδραση με τον κοινωνικό τους περίγυρο σχετική με την διατήρηση αυτής της πολιτισμικής ταυτότητας δεν υφίσταται πλέον. Η Βεργέτη αναφέρει πως ενώ η οικογένεια παραμένει σημαντικός παράγοντας μεταβίβασης της ταυτότητας προς την 3η γενιά αυτή δεν επιτυγχάνεται με τα ίδια στοιχεία (1994: 249). Ωστόσο η προσφυγική ταυτότητα μετασχηματίζεται μέσα από την αλληλεπίδρασή της με τον κοινωνικό περίγυρο στις επόμενες γενιές.

Σύμφωνα με τη Βεργέτη, η εσωτερική μετανάστευση από περιοχές με συμπαγείς ποντιακούς πληθυσμούς επιφέρει διαφοροποιήσεις όσον αφορά τον τρόπο αυτοπροσδιορισμού ως προς την ποντιακή ταυτότητα. Ορισμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά δε μεταβιβάζονται, όπως η ποντιακή διάλεκτος, ενώ και η ιστορική μνήμη δεν έχει διατηρηθεί αναλλοίωτη με αποτέλεσμα ένα μέρος απογόνων της 3ης γενιάς να μην ασχολείται με την αναζήτηση του ιστορικού παρελθόντος (Βεργέτη, 1992: 89-90• Βεργέτη, 1994: 249-250). Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική-σχεσιακή θέση οι ταυτότητες αποτελούν κοινωνικό κατασκεύασμα, με μεταβλητά επαναδιαπραγματεύσιμα όρια, αποτέλεσμα κοινωνικών αλληλεπιδράσεων με ιδιαίτερες αξίες και αντιλήψεις, οι οποίες αφενός κληροδοτούνται στις επόμενες γενιές, αφετέρου επανανοηματοδοτούνται και επανακατασκευάζονται (Γούμενος, 2017: 37-40). Η υπαγωγή σε μια κοινωνική ή εθνική ομάδα δεν συνεπάγεται αυτόχρονα ισχυρή ταύτιση του συνόλου των μελών της με το πολιτισμικό της πλαίσιο με συνέπεια ορισμένοι εξ αυτών να μην αποδέχονται τη διατήρηση των εθίμων, των παραδόσεων και του αξιακού συστήματος συμπεριφοράς που πορεύονται από αυτές (Liu, et.al., 2018: 228).

6.2.3 Διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας στην καθημερινότητα

Η πρώτη διαπίστωση μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, που αφορά καθημερινές συνήθειες και ενέργειες με γνώμονα το ενδιαφέρον τους για τη διατήρηση αυτής της ταυτότητας εξάγεται μέσα από τη στενή σύνδεση όσων συμμετέχουν σε πολιτιστικά δρώμενα συστηματικά και οργανωμένα με την ιδιότητα των μελών πολιτιστικών συλλόγων. Οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνεται η προσήλωση προς την προσφυγική πολιτιστική ταυτότητα ποικίλλουν ανάλογα με τη συχνότητά τους, καθώς κάποιες εκδηλώνονται σε καθημερινή βάση, όπως άκουσμα τραγουδιών ή η ανάγνωση βιβλίων που σχετίζεται με την ιστορία του μικρασιατικού και ποντιακού ελληνισμού, άλλες σε εβδομαδιαία βάση, όπως οι συναθροίσεις στους πολιτιστικούς συλλόγους, ενώ εκτός από τα γλέντια, καταγράφονται απαντήσεις που αφορούν εκδηλώσεις σε ετήσια βάση, όπως ανταμώματα, φεστιβάλ χορού, εκδηλώσεις μνήμης για τη γενοκτονία των Ποντίων, ακόμη και προσκύνημα στο μοναστήρι της Παναγία Σουμελά, της σύγχρονης κοιτίδας του ποντιακού ελληνισμού.

Η μέριμνα για τη διατήρηση της ταυτότητας αποτελεί προσωπικό ζήτημα μεν, ωστόσο, μέσα από τους συλλόγους οι συντονισμένες δράσεις αποδεικνύονται πολυποίκιλες και ενισχύουν τους δεσμούς μεταξύ των μελών τους, ενώ η ποντιακή και μικρασιατική ταυτότητα καθίστανται διακριτές μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι γνωστοποιώντας την παρουσία τους και προσελκύοντας καινούργια μέλη στους κόλπους τους. Οι προσφυγικοί πολιτιστικοί σύλλογοι διακρίνονται για την εξωστρέφειά τους μέσα από την προσέγγιση και διεξαγωγή πολιτιστικών εκδηλώσεων από κοινού με τους πολιτιστικούς συλλόγους που χαρακτηρίζονται από τη ντόπια καταγωγή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εξωστρέφειάς τους αποτελεί η βάσει καταστατικού αποδοχή στις εγγραφές και νέων μελών μη προσφυγικής καταγωγής (Παπαδοπούλου, 2003: 240-41). Εκτός από το μουσικοχορευτικό σκέλος, οι σύλλογοι διακρίνονται και για άλλες δράσεις, όπως θεατρικές παραστάσεις, όπως αναφέρει η Κ.Σ. . Ειδικά στην περίπτωση των συμμετεχόντων ποντιακής καταγωγής η ανάδειξη της διαλέκτου μέσα από τραγούδια και θεατρικά κείμενα παρακινεί ορισμένους 4ης γενιάς να προχωρήσουν στη συστηματική εκμάθησή της αντιστρέφοντας την τάση περιθωριοποίησής της στις προηγούμενες γενιές. Όπως προαναφέρθηκε, ενώ η ομιλία της διαλέκτου στην

1η και τη 2η γενιά αποτελούσε αφορμή κοινωνικών διακρίσεων, υποτιμητικών χαρακτηρισμών στα όρια του ρατσισμού και διακριτό πολιτισμικό στοιχείο αποκάλυψης της προσφυγικής ταυτότητας, η διατήρηση της κατέστη εφικτή για διαφόρους λόγους. Η Βεργέτη αναφέρει την επαναποντιοποίηση τη δεκαετία του 1980, το δικαίωμα στην ανάδειξη της ιδιαίτερης ποντιακής ταυτότητας, το μεταναστευτικό ρεύμα Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ και την αλληλεπίδρασή τους με Ποντίους του ελλαδικού χώρου, ενώ η Παραδεισοπούλου (2013: 12-13) αναφέρει την οικιακή χρήση ως αποτέλεσμα της ανατροφής της 3ης από τους παππούδες της 1ης γενιάς, αλλά σε συλλογικό επίπεδο αποτελεί υπόθεση των συλλόγων μέσα από μορφές τέχνης. Οι Τζακώστα & Πετεινάκη διπιστώνουν ότι σε αντίσταση της επικρατούσας αίσθησης περί υποτίμησης των διαλέκτων, αυτές διατηρούνται για διαφόρους λόγους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η επαναφορά στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτισμικής ταυτότητας ενός τόπου (2018: 3).

Οι συλλογικές δράσεις επικεντρώνονται και γύρω από την αναζήτηση και ανάδειξη ιστορικών πηγών ή στοιχείων που σχετίζονται άμεσα με την τοπική ιστορία των προσφύγων της περιοχής. Στην περίπτωση του Β.Τ. το φωτογραφικό υλικό που συγκεντρώνεται και αναρτάται στην ιστοσελίδα της Νεοκαισάρειας στο F.B προσφέρει πολύτιμες μαρτυρίες για την καθημερινότητα των προγόνων τους κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους σε αυτούς τους οικισμούς. Το περιεχόμενο και όχι οι συνθήκες υπό τις οποίες μια φωτογραφία ελήφθη, δεν αναπαριστά αλλά αποτυπώνει μια σκηνή του παρελθόντος, αποτελώντας πολύτιμο ιστορικό και πολιτισμικό υλικό που διαμορφώνει την κοινωνική μνήμη ανθρώπων ανεξάρτητα από το αν υπήρξαν μάρτυρες τη στιγμή της λήψης. Ωστόσο, το ίδιο περιεχόμενο ενδέχεται να προβάλλει εσκεμμένα μια εξιδανικευμένη πλευρά του παρελθόντος, διαστρεβλώνοντας και προβάλλοντας το περιεχόμενό τους επιλεκτικά προκαλώντας ερμηνείες συχνά αντιδιαμετρικές (Παπαηλία, 2007: 5-6, 11).

Τέλος, την επιθυμία για συμμετοχή σε ταξίδι στις πατρίδες των προγόνων τους, όπως προαναφέρθηκε, συνδέεται με ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της προσφυγικής ταυτότητας, κυρίως της ποντιακής, όπως αυτό αναδείχθηκε από την 3η γενιά και έπειτα. Οι συναισθηματικά φορτισμένοι όροι στις περιγραφές - «χαμένες» και «αλησμόνητες» πατρίδες- παρότι δε συνοδεύονται από κάποια

υποψία μύχιων πόθων διεκδίκησης αυτών των περιοχών, αλλά από επιθυμία για ελεύθερη επίσκεψη «χωρίς εμπόδια», όπως αναφέρει ο Δ.Κ. ερμηνεύονται ως αναζήτηση δικαίωσης, η οποία εκφράζεται μέσα από τη διεθνή αναγνώριση του συστηματικού διωγμού των προγόνων τους, ως Γενοκτονία.

Από τις προσφυγικές εθνοτικές ομάδες οι Πόντιοι χαρακτηρίστηκαν από εντονότερη κινητικότητα στο θέμα της αναγνώρισης της γενοκτονίας, χωρίς ωστόσο να παραλείψουν και οι υπόλοιπες, όπως οι Θρακιώτες και οι Μικρασιατές να αναδείξουν μέσα από τα δικά τους μνημεία που αναφέρονται στους διωγμούς των προγόνων τους δημιουργώντας τη δική τους μνήμη σχετικά με τη γενοκτονία (Bruneau: 385). Ωστόσο, στα ποντιακά σωματεία μέσα από τη συστηματική αναζήτηση της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού, το αίτημα για προάσπιση της ιδιαιτερότητας συμβάδισε με τον αγώνα για δικαίωση (Βεργέτη, 1992: 93). Οι ανεγέρσεις δεκάδων μνημείων που εργαλειοποιήθηκαν ως τόποι μνήμης της γενοκτονίας, μαζί με άλλες δράσεις όπως εκδοτικές δραστηριότητες διαμόρφωσαν τη συλλογική μνήμη γύρω από διάσταση της γενοκτονίας (Bruneau, 2006: 377-79).

Ιστορικοί, όπως ο Λιάκος και ο Εξερτζόγλου υποστηρίζουν πως η ανάγνωση του ξεριζωμού των Ελλήνων του Πόντου και της Μ. Ασίας ως γενοκτονίας συμπλέει με το αφήγημα της μετατροπής των «χαμένων» σε «αλησμόνητες» και «αλύτρωτες» πατρίδες που δημιουργήθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, το οποίο εντάσσεται με τη σειρά του σε ένα ευρύτερο πλαίσιο επαναπροσδιορισμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας λόγω των γεωπολιτικών εξελίξεων που επέφερε η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η ανάγκη διαχείρισης της αθρόας έλευσης μεταναστών τόσο από αυτές όσο και από την Αφρική, η παγιωμένη άρνηση εκ μέρους των ελληνικών κυβερνήσεων σχετικά με την αναγνώριση του όρου «Μακεδονία» στην ονοματοδοσία του νεοσύστατου κράτους της ΠΓΔΜ, η όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και η ένταξη της χώρας στην Ε.Ε αποτελούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο το αναπαραγόμενο πολιτισμικό τραύμα της μικρασιατικής καταστροφής ζυμώθηκε μέσα στην έξαρση των εθνικιστικών αντανάκλαστικών στην κοινή γνώμη και τον δημόσιο λόγο. Επομένως, η προάσπιση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σε αυτήν την περίοδο συνδέεται άμεσα με την προάσπιση της προσφυγικής, ιδιαίτερα της ποντιακής εθνοτοπικής και πολιτισμικής ταυτότητας (Εξερτζόγλου, 2020: 237-39, 244-45· Λιάκος, 2011: 11-

13).

Επιπλέον ο όρος «γενοκτονία», ως μεταγενέστερος, καθίσταται προβληματικός ως προς τη συμβατότητά του στην ακριβή περιγραφή των διώξεων που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μ.Ασίας και του Πόντου σε σύγκριση με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων (Λιάκος, 2011: 15-17). Ο Εξερτζόγλου υποστηρίζει πως πίσω από το δικαίωμα στη μνήμη βρίσκεται η πολιτικοποιημένη πτυχή της, που αποσκοπεί τόσο στην εργαλειοποίηση της γενοκτονίας για πολιτικά οφέλη όσο και στην διεθνοποίησή της μέσα από την απόδοση ευθυνών στο τουρκικό κράτος, η οποία συντηρεί μέχρι σήμερα ακόμη και αλυτρωτικές βλέψεις ως προς την εδαφική του υπόσταση (2020: 245). Σε κάθε περίπτωση μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων η επιθυμία για επίσκεψη στα μέρη που γεννήθηκαν οι πρόγονοί τους αναπαρίστανται στην πολιτισμική μνήμη τους ως «αλησμόνητες» πατρίδες και υπέστησαν γενοκτονία, δε συνοδεύεται από αισθήματα εκδίκησης αλλά νοσταλγίας (Λιάκος, 2017: 36).

6.2.4 Μετασχηματισμός της προσφυγικής ταυτότητας

Η ποντιακή και η μικρασιατική ταυτότητα κατά γενική ομολογία των πληροφορητών έχει μετασχηματιστεί σε σχέση με τον τρόπο που προσδιόριζε τους πρόσφυγες της 1ης γενιάς. Η ταυτότητα των προσφύγων της 1ης γενιάς διαμορφώθηκε με την έλευσή τους στον ελλαδικό χώρο μέσα από τον αυτοκαθορισμό και ετεροκαθορισμό τους σε σχέση με τον κοινωνικό τους περίγυρο και τις επικρατούσες συνθήκες, το ιστορικό πλαίσιο και την κυρίαρχη ιδεολογία (Βεργέτη, 1992:88). Όπως αναφέρουν οι Κοταλακίδης και Χαλκιά, οι πρόσφυγες έχοντας ήδη θεμελιωμένη την αίσθηση της ελληνικότητάς τους και παρά τη θεωρητική ύπαρξη στοιχείων σύγκλισης με τον ντόπιο πληθυσμό, εξαιτίας των πολιτικών ένταξής τους εντός της ελληνικής κοινωνίας που χαρακτηρίζονταν από έλλειψη μέριμνας για τη διαφύλαξη της πολιτισμικής και ιστορικής τους ιδιαιτερότητας οδηγήθηκαν στη συνειδητοποίηση της διαφορετικότητάς τους και στον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητάς τους (2003: 155, 164).

Μέσα από τις απαντήσεις που δόθηκαν εξάγεται η άποψη πως η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στον τρόπο που αντιλαμβάνονται αυτήν την προσφυγική

ιδιότητα της ταυτότητά τους σε σχέση με τους προγόνους τους, αφορά τη νοσηματοδότηση του περιεχομένου της προσφυγιάς που οι ίδιοι βίωσαν. Επικρατεί η εντύπωση από ορισμένους πως παρότι διατηρούν αναμνήσεις από τις αφηγήσεις των βιωμάτων της προσφυγιάς και των πολιτισμικών προτύπων που έχουν μεταβιβάσει στις επόμενες γενιές, προτεραιότητα των προγόνων τους με την εγκατάσταση στην περιοχή ήταν πρωτίστως ο αγώνας για την επιβίωσή τους και την επανεκκίνηση της ζωής τους ζώντας παράλληλα αποκομμένοι από τον αστικό ιστό της πόλης, με αποτέλεσμα οι επαφές και οι ζυμώσεις με τον ντόπιο πληθυσμό να πραγματοποιηθούν με αργούς ρυθμούς. Ο Εξερτζόγλου υποστηρίζει πως η επιθυμία των προσφύγων της 1ης γενιάς για ενσωμάτωση στον ελλαδικό χώρο και αφομοίωση πολιτισμικών στοιχείων του κοινωνικού περιγύρου διατηρώντας παράλληλα τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, στην οποία η μνήμη των χαμένων πατρίδων διατηρήθηκε μέσα από το πρίσμα της αποκατάστασης, η οποία συντελέστηκε με την προσωπική εργασία των προσφύγων. Το προφίλ του κατατρεγμένου πρόσφυγα επισκιάστηκε από αυτό του παραγωγικού και εργατικού πρόσφυγα που συνεισέφερε στην οικονομική και δημογραφική ανάκαμψη της χώρας (2020: 240-41).

Η ταυτότητα των πληροφορητών που ανήκουν στην 3η γενιά και την 4η γενιά διαμορφώθηκε μέσα από μια διαδικασία διεκδίκησης του δικαιώματος ανάδειξης της πολιτισμικής και ιστορικής ιδιαιτερότητας του προσφυγικού ελληνισμού. Τους Πόντιους και σε μικρότερο τους Καππαδόκες, ο Bruneau τους διαχωρίζει από τις υπόλοιπες προσφυγικές ομάδες σε ότι αφορά τη στρατηγική στη διατήρηση της προσφυγικής μνήμης (2019: 374). Η «επαναποντιοποίηση», όπως χαρακτηρίστηκε αυτή η προσπάθεια ανακατασκευής της ιστορικής μνήμης και αναζωογόνησης της πολιτισμικής ταυτότητας στην οποία καταλυτικό ρόλο διαδραματίζουν και οι σύλλογοι, οι οποίοι όχι μόνο διεκδικούν ηθική δικαίωση από το ελληνικό κράτος για την έλλειψη υποστήριξης στην ανάδειξη των πραγματικών διαστάσεων του ξεριζωμού και της προσφυγιάς και της καταχώρησής τους στη συλλογική μνήμη ως γενοκτονία. Όπως χαρακτηριστικά ομολογεί η Κ.Σ.: «Εκείνοι δεν το ανέλυαν τόσο πολύ το θέμα της προσφυγιάς. «Εγώ θεωρώ πως είναι εγκλήματα ζωής... η προσφυγιά για μένα συνεπάγεται μία γενοκτονία».

Η ξεκάθαρη ελληνική συνείδηση που ένιωθαν οι πρόσφυγες της 1ης γενιάς

παρά τις προσπάθειες ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινωνία συνάντησε εμπόδια από την αδιαφορία ακόμη την εχθρική διάθεση των γηγενούς πληθυσμού, καθότι η πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα αποτελούσε αφορμή για αμφισβήτηση της ελληνικότητάς τους. Εντούτοις, η κοινωνική απαξίωση και τα αρνητικά στερεότυπα με τους υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς και τα ειρωνικά ανέκδοτα που στρέφονταν σε βάρος των Ποντίων παρόλο που διήρκησαν για δεκαετίες, όπως αναφέρει ο Αγτζίδης (2010: 233-34) σταδιακά αμβλύνθηκαν, αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1940 και τη σύνταξή τους με την ελληνική κοινωνία στα πολεμικά γεγονότα της συγκεκριμένης δεκαετίας (Βεργέτη, 1993: 229). Η στρατηγική της πολιτισμικής προσαρμογής που ακολούθησαν οι πρόσφυγες κατατάσσεται κατά το μοντέλο του Berry στη διαδικασία της ενσωμάτωσης, σύμφωνα με το οποίο διατήρησαν την πολιτισμική τους ταυτότητα παράλληλα με την εκούσια αφομοίωση πολιτιστικών στοιχείων της ευρύτερης κοινωνίας της χώρας υποδοχής (Χρυσοχόου, 2011: 49). Η ξεκάθαρη θέση τους πως η ελληνική εθνική ταυτότητα περικλείει όλες τις επιμέρους τοπικές και εθνοτικές ταυτότητες, τους καθιστά αναπόσπαστο μέρος μιας κοινής συλλογικής υπερκείμενης ταυτότητας, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει τα μέλη των εμπλεκόμενων ομάδων σε μείωση των προκαταλήψεων μεταξύ τους, καθώς ενθαρρύνει τη διατήρηση των ταυτοτήτων μέσα σε μια υπερκείμενη ομάδα (Hewstone & Brown, 2005: 265).

Η κοινωνική τους ανέλιξη μέσα από τη φοίτηση στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, οι συναναστροφές με τους ντόπιους πληθυσμούς μέσα από επιγαμίες, σύναψη συγγενικών δεσμών και οικονομικών συναλλαγών, καθώς και στην περίπτωση της περιοχής των Ιωαννίνων της μετακίνησης ντόπιων προς τους προσφυγικούς οικισμούς συνεισέφεραν στην περαιτέρω προσέγγιση μεταξύ τους (Παπαδοπούλου, 2004: 218-19). Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Κ.Χ. απογόνου 4ης γενιάς: « Υπάρχουν καλώς ή κακώς εκεί ιστορίες περί ρατσισμού, διαχωρισμός στα σχολεία και στο κοινωνικό περιβάλλον των προγόνων μου, από όσο μου έχουν πει. Εγώ δεν έχω αντιμετωπίσει κάτι κάποιο τέτοιο σχόλιο. Πιο πολύ για πλάκα, σαν τα ποντιακά ανέκδοτα που έχουν βγει, έχει χαβαλέ πάντα, όχι με σκοπό να με θίξουν ή με προσβάλλουν».

Μέρος της διάστασης της ταυτότητας μεταξύ των πληροφορητών και των προγόνων τους αποτελεί και η απώλεια μέρους της ταυτότητας της 3ης γενιάς,

καθώς η συλλογική μνήμη ατόνισε με την πάροδο του χρόνου (Βεργέτη, 1992: 90). Σύμφωνα με τον Παραδέλλη (1999: 33-35), η αλλοίωση ή η αλλαγή του περιεχομένου μνήμης συναρτάται επανακατασκευαζόμενο μέσα από τα ατομικά συναισθήματα ή τα ενδιαφέροντα τα οποία διαμορφώνονται από τα γνωστικά πολιτισμικά σχήματα, δηλαδή αναπαραστάσεων σχετικά με τον κόσμο. Η άποψη που διατυπώνει ο Χ.Ν. ότι «...με μεγαλύτερο πόνο αντιμετώπιζαν την προσφυγιά, με μεγαλύτερο πόνο άκουγαν τα τραγούδια, αλλά αυτόν τον πόνο δυστυχώς δεν μπορώ να τον καταλάβω γιατί δεν τον έχουμε ζήσει», τίθεται στη βάση της υπόθεσης που σχετίζεται με τον βαθμό που είναι σε θέση να εξελιχθεί μια πρωτογενής τραυματική εμπειρία σε συλλογικό δράμα, χωρίς την επίδραση των εμπειριών και των συναισθηματικών καταστάσεων στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης των επόμενων γενεών (Εξερτζόγλου, 2020: 151).

6.2.5 Μεταβίβαση της ταυτότητας στις επόμενες γενιές

Οι διαφοροποιημένες απαντήσεις ανάμεσα στους έχοντες και τους μη έχοντες πολιτιστική δραστηριότητα, σχετικά με τα συστατικά στοιχεία της ταυτότητας του απογόνου προσφύγων, καθώς και τη σημαντικότητά της στην καθημερινότητά τους, αντικατοπτρίζεται και στη συγκεκριμένη ερώτηση. Στις απαντήσεις που συγκαταλέγονται στην πρώτη κατηγορία των συμμετεχόντων, συμπεραίνεται το ενδιαφέρον τους να μεταβιβάσουν αυτά τα στοιχεία που διαμορφώνουν τη δική τους αντιλαμβανόμενη ταυτότητα. Η μουσικοχορευτική παράδοση, η ιστορία και η διάλεκτος αναδεικνύονται ως οι πυλώνες διατήρησης αυτής της ταυτότητας στο μέλλον. Καθώς όμως κρίνεται δεδομένη η δυσκολία αυτού του εγχειρήματος, το μέσο που οφείλει να επιφορτιστεί με αυτή την αποστολή είναι και πάλι οι πολιτιστικοί σύλλογοι. Χαρακτηριστικά ο Δ.Κ. αντιλαμβανόμενος το χρέος του συλλόγου που είναι ενεργό μέλος, διατυπώνει την αναγκαιότητα παροχής κινήτρων στα μικρότερα ηλικιακά μέλη του συλλόγου, ώστε μέσα από την αποδοχή αυτής της ταυτότητας να δημιουργηθούν σε αυτούς θετικά συναισθήματα.

Είναι εμφανής η σύγκλιση μεταξύ εκείνων που δραστηριοποιούνται σε συλλόγους σχετικά με τη μέριμνα που πρέπει να δείξουν απέναντι στη διατήρηση των εθνοτοπικών ταυτοτήτων και στην προσπάθεια διασφάλισης τόσο της

συνέχισής της στο μέλλον, καθώς και τη συνοχή μεταξύ των μελών στο εσωτερικό των ομάδων των πολιτιστικών συλλόγων. Σύμφωνα με τον Tajfel η ταυτότητα υποδηλώνει την επίγνωση της σχέσης του ατόμου με την κοινωνική ομάδα στην οποία εντάσσεται προσδίδοντας σε αυτή τη σχέση αξιακό και συναισθηματικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα οι συμπεριφορές του κάθε υποκειμένου να ευθυγραμμίζονται με τα άλλα μέλη της ομάδας στα πλαίσια της κατανόησης του κόσμου γύρω τους μέσω της κατηγοριοποίησης και της σύγκρισης. Αυτές οι γνωστικές διαδικασίες αποσκοπούν στην καλλιέργεια ή τη διατήρηση μιας θετικής αυτοεικόνας της ομάδας που ανήκουν, σε σχέση με τις ομάδες έξω από αυτή, καθώς και την ενίσχυση των κοινών πεποιθήσεων στο εσωτερικό της (Χρυσόχοου, 2011:296-98).

6.2.6 Η συμβολή της επίσημης κρατικής πολιτικής και των προσφυγικών σωματείων στην ανάδειξη της προσφυγικής ταυτότητας

Σχετικά με την αρωγή της επίσημης πολιτείας στην ανάδειξη της ιστορίας και του πολιτισμού του μικρασιατικού και του ποντιακού ελληνισμού καταγράφηκαν διαφορετικές διατυπώσεις. Αρχικά αναγνωρίζεται η ποικιλότροπη ανάδειξη της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου και της Μ. Ασίας από το ελληνικό κράτος τις τελευταίες δεκαετίες. Διοργανώνονται εκδηλώσεις μνήμης, αποστέλλονται εγκύκλιοι στα σχολεία έχουν αναγερθεί μνημεία στους προσφυγικούς οικισμούς στη μνήμη όσων χάθηκαν κατά τον ξεριζωμό. Όπως αναφέρει ο Αγτζίδης (2010: 264), η ομόφωνη αναγνώριση της γενοκτονίας των Ποντίων από τη βουλή των Ελλήνων αποτελεί το μεγαλύτερο πολιτικό επίτευγμα των προσφύγων δίνοντας έναυσμα στα μικρασιατικά σωματεία να διεκδικήσουν και να πετύχουν την αναγνώριση της επετείου της πυρπόλησης της Σμύρνης ως Ημέρα Μνήμης.

Εντούτοις, συντηρείται η αίσθηση ότι το επίσημο κράτος δεν έχει εντάξει την ιστορία και τον πολιτισμό του μικρασιατικού ελληνισμού σε βαθμό που να γίνουν ευρέως γνωστοί στο εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ και οι ενέργειες της εξωτερικής πολιτικής για διεθνοποίηση του ζητήματος της γενοκτονίας, κατά τα πρότυπα του Ολοκαυτώματος των Εβραίων, θεωρούνται από τις ομοσπονδίες ποντιακών σωματείων εξίσου επιδερμικές. Μάλιστα, παρά την ψήφιση του νόμου από την

ολομέλεια της Βουλής η ενεργοποίησή του μέσα από το Προεδρικό Διάταγμα δεν περιείχε τη λέξη «γενοκτονία». Σύμφωνα με τον Αγτζίδη έχει δημιουργηθεί μια ισχυρή αντιπαράθεση με επιστημονικές και πολιτικές προεκτάσεις σχετικά με τη συμβατότητα του συγκεκριμένου όρου για την περιγραφή των πολεμικών γεγονότων της περιόδου που οδήγησαν στην καταστροφή του μικρασιατικού και ποντιακού ελληνισμού. Ως αποτέλεσμα της πολιτικοποίησης εμφανίζεται η δημόσια αμφισβήτηση της γενοκτονίας από συγκεκριμένους ιδεολογικούς χώρους προκαλώντας διαμαρτυρίες από την πλευρά των ποντιακών σωματείων (2010: 274-78).

Η παρουσία των προσφυγικών πολιτιστικών συλλόγων έχει αποκτήσει θετικό πρόσημο λόγω της εξωστρέφειας των πολιτιστικών τους δράσεων προς την τοπική κοινωνία, τις οποίες διοργανώνουν ή συμμετέχουν. Αντιμετωπίζονται ως εστίες διαφύλαξης της μνήμης και διαμόρφωσης της ιδιαίτερης εθνοτοπικής ταυτότητας των απογόνων προσφύγων. Η εδραίωση της πολυδιάστατης παρουσίας τους καθιστά πλέον τα πολιτισμικά στοιχεία ευρέως γνωστά στην τοπική κοινωνία προκαλώντας ενδιαφέρον για ένταξη στους κόλπους τους και άτομα μη προσφυγικής καταγωγής.

Στην κατεύθυνση της κατασκευής της συλλογικής προσφυγικής μνήμης οι σύλλογοι ακολουθούν μια ενιαία γραμμή δημιουργώντας ένα επίσημο αφήγημα γύρω από το ζήτημα αναγνώρισης της γενοκτονίας, όπως αυτό κοινοποιείται κατά τις εκδηλώσεις μνήμης (Δέλτσου, 2005: 271-72), ενώ ταυτόχρονα λαμβάνουν χώρα και διεθνείς ακτιβιστικές δράσεις, όπως εκδηλώσεις στο μουσείο του Ολοκαυτώματος στο Βερολίνο (Αγτζίδης, 2010: 278) και υπομνήματα προς τον ΟΗΕ. Ωστόσο, στον αντίποδα των απαντήσεων εμφανίζεται και η κριτική στάση από 2 συμμετέχοντες που διακρίνουν ιδιοτελείς σκοπούς από την πλευρά των δευτεροβάθμιων σωματείων. Ο αμοιβαίος προσεταιρισμός με πολιτικούς ανεξαρτήτως κομμάτων εξυπηρετεί εκατέρωθεν συμφέροντα, τα οποία βασίζονται στις πελατειακές σχέσεις. Καθώς η γενική παραδοχή της μετατροπής των σωματείων σε δεξαμενή ψηφοφόρων για ψηφοθηρικούς λόγους, την οποία σπεύδουν να εκμεταλλευτούν ποικιλοτρόπως πολιτικά πρόσωπα, εξασφαλίζει στους προέδρους των σωματείων πρόσβαση και επιρροή σε πολιτικούς φορείς. Ο ρόλος του πολιτικού διαμεσολαβητή παράλληλα με τα οικονομικά συμφέροντα που

διακυβεύονται αποτελούν το μήλο της Έριδος μεταξύ των σωματείων αλλά και αφορμή για προσωπικές διενέξεις στο εσωτερικό τους (Δέλτσου, 2005: 277-82).

6.3 Στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις για το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα

Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μια αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Η Ελλάδα ως χώρας υποδοχής έχει αναλάβει την φιλοξενία των αιτούντων άσυλο είτε σε προσωρινούς καταυλισμούς (hotspot), τα οποία έχουν δημιουργηθεί σε όλη την επικράτεια, μεταξύ αυτών και στην περιοχή των Ιωαννίνων (Κατσικάς) είτε σε μόνιμες κατοικίες εντός των αστικών κέντρων.

Σε αυτή την υποενότητα εξετάζονται οι απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την κρατική πολιτική που ασκείται στη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος, τη στάση τους απέναντι στην παρουσία των μεταναστών στην περιοχή, οι πιθανές προσωπικές εμπειρίες διαπροσωπικής ή επαγγελματικής σχέσης με μετανάστες και πρόσφυγες της περιοχής, ενώ μέσα από τις συζήτηση εξετάζεται και το ενδεχόμενο επίδρασης της προσφυγικής καταγωγής τους στη διαμόρφωση αυτών των στάσεων και αντιλήψεων.

6.3.1 Γνώμες για το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα

Σε αυτή τη γενικευμένη ερώτηση οι συμμετέχοντες διατύπωσαν ελεύθερα τις απόψεις τους, οι οποίες ουσιαστικά περιστρέφονται γύρω από τη στάση τους απέναντι στην παρουσία των μεταναστών στη χώρα μας. Οι έχοντες αναπτυγμένη την εθνοτοπική τους ταυτότητα την προέβαλλαν ποικιλοτρόπως ως προς τις τοποθετήσεις τους. Οι κακουχίες και οι ταλαιπωρίες που έχουν υποστεί οι σημερινοί πρόσφυγες καθιστά περισσότερο ευαισθητοποιημένους λόγω της προσφυγικής τους καταγωγής ορισμένους από τους συμμετέχοντες. Επιπλέον, οι εικόνες που προβάλλονται από στην τηλεόραση τροφοδοτούν τις αναπαραστάσεις του ξεριζωμού και της προσφυγιάς που έχουν αποκρυσταλλωθεί στη συλλογική μνήμη των απογόνων των προσφύγων. Ενδεικτική είναι η απάντηση του Β.Τ.: «...όταν βλέπω όμως παιδάκια, μου έρχονται στο μυαλό μου εικόνες του παππού μου, παρόλο που είναι άλλης καταγωγής, η διαδρομή και μόνο ενώνει τους ανθρώπους» και της Δ.Ε «εγώ επειδή το έζησα από πρώτο χέρι ως εργαζόμενη στο

προσφυγικό, είδα πάρα πολλά κοινά στοιχεία, δεν παύει να είναι αυτό το συναίσθημα το ίδιο. Ο πόνος που αφήνω το σπίτι μου και τη χώρα μου, με το έτσι θέλω, επειδή το θέλει κάποιος άλλος». Επιπλέον, η απάντηση του Χ.Ν.: «αγαπάμε τους πρόσφυγες, γιατί η Ανατολή ξέρει από προσφυγιά» αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την επιχειρηματολογία περί στήριξης των προσφύγων στον δημόσιο λόγο λόγω της προσφυγικής καταγωγής μεγάλου ποσοστού του σημερινού γηγενούς πληθυσμού.

Οι Dinas & Fouka (2018: 3-4) μέσα από την έρευνά τους σχετικά με την επιρροή των ιστοριών του οικογενειακού περιβάλλοντος στη δημιουργία προκαταλήψεων υποστηρίζουν πως η δημιουργία μιας υπερκείμενης προσφυγικής ταυτότητας, ενδέχεται να οδηγήσει στη μείωσή τους λόγω της ανάδειξης των ομοιοτήτων των τραυματικών εμπειριών σχετικά με τις κακουχίες του παρελθόντος που υπέστησαν τόσο οι πρόσφυγες του 1922 όσο και οι σύγχρονοι πρόσφυγες. Το οικογενειακό περιβάλλον κατά τη διαμόρφωση της ταυτότητας των μελών του δύναται να εμφυσήσει την ενσυναίσθηση και την ικανότητα εισχώρησης στην οπτική γωνία του άλλου, που ανήκει μεν στην εξω-ομάδα, ωστόσο γίνονται διακριτά εκείνα τα χαρακτηριστικά που τον εντάσσουν στην κατηγορία του πρόσφυγα.

Σε μια δεύτερη κατηγορία απαντήσεων η υποστήριξη υπέρ των προσφύγων δεν εκφράζεται υπό το πρίσμα της προσφυγικής καταγωγής των πληροφορητών. Οι ανθρωπιστικοί λόγοι είναι αρκετοί για να εκφραστεί θετική στάση υπέρ της παρουσίας των προσφύγων και της παροχής βοήθειας σε αυτούς, ωστόσο σε μια περίπτωση, αυτή του Γ.Ι διατυπώθηκαν προϋποθέσεις ως προς την παροχή δικαιωμάτων, εκφράζοντας σαφή διαχωρισμό μεταξύ πραγματικών και μη προσφύγων, εκφέροντας μάλιστα και μια γενικευμένη προσωπική άποψη, με την οποία καταλογίζει ως υπεύθυνους για αυτή την κατάσταση την ύπαρξη οικονομικών συμφερόντων που προωθούνται μέσα από την εκμετάλλευση των μεταναστών.

Σε δυο ακόμη περιπτώσεις η Κ.Σ. και ο Δ.Κ. δίνουν απαντήσεις με τις οποίες επιχειρούν να αναδείξουν την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στους σημερινούς πρόσφυγες και τους πρόσφυγες προγόνους τους. Χωρίς να υποβαθμίζουν την προσφυγική ιδιότητα των πρώτων διατυπώνουν το επιχείρημα: «Όταν μιλάμε για πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία μιλάμε για το ίδιο Έθνος. Στη σημερινή εποχή, μιλάμε για πρόσφυγες που φεύγουν από την πατρίδα τους και πηγαίνουν σε μία άλλη χώρα, με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και άλλο έθνος και είναι μεγάλη

διαφορά». Οι πρόσφυγες του '22 ήταν Έλληνες χριστιανοί ορθόδοξοι, μιλούσαν την ίδια γλώσσα στις περισσότερες περιπτώσεις, επομένως ως αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνισμού επέστρεψαν στην μητέρα πατρίδα τους με την προοπτική να εγκατασταθούν μόνιμα προσφέροντας πολλαπλά στην ελληνική κοινωνία και το ελληνικό κράτος. Οι μετανάστες και πρόσφυγες έρχονται σε ξένη χώρα, για να αναζητήσουν καλύτερη ζωή, χωρίς ωστόσο να θεωρείται δεδομένη η οριστική παραμονή τους.

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στις δυο ομάδες προσφύγων είναι το γεγονός πως η πρώτη, όπως και απόγονοί της υπάγονται στην ελληνική εθνική ταυτότητα. Επομένως, οι σημερινοί απόγονοι αλληλοαναγνωρίζονται με τους γηγενείς, σύμφωνα με τον Gellner, ως κομμάτι του ελληνικού έθνους, καθώς μοιράζονται τα ίδια πολιτισμικά γνωρίσματα και πολιτικά δικαιώματα (1992: 23-24). Ωστόσο, τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο η υποδοχή από την πλευρά της ελληνικής κοινωνίας και μερίδας της πολιτικής σκηνής διακατέχονταν από αντιπροσφυγικές διαθέσεις, που έφταναν στα όρια του ρατσισμού και αμφισβήτησης της ελληνικής τους συνείδησης (Αγτζίδης, 2010: 226-236• Λιάκος, 2011: 11). Ταυτόχρονα, η διατήρηση προσδοκιών από τους ίδιους τους πρόσφυγες για ενδεχόμενη επιστροφή στις πατρίδες τους αποτελούσε τροχοπέδη στις προσπάθειες ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Η συνειδητοποίηση της οριστικής παραμονής τους στο ελληνικό κράτος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Βεργέτη, αποτέλεσε το έναυσμα κατασκευής της προσφυγικής τους ταυτότητας (1993: 59, 191-92).

Προς την ίδια κατεύθυνση στην επιχειρηματολογία της Σ.Σ. διακρίνονται εντονότερα οι αντιλήψεις σχετικά με την προσφυγική ιδιότητα μέσα από την αντιπαραβολή των αιτιών άφιξής τους και των πεπραγμένων κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα. Η παραδοχή της περί ύπαρξης ουσιαστικών λόγων που οδηγούν ανθρώπους να πάρουν τον δρόμο της προσφυγιάς δεν ανταποκρίνεται στον τρόπο ζωής τους στην Ελλάδα συγκριτικά με τις κακουχίες που βίωσαν οι πρόσφυγες του '22. Ουσιαστικά ο σκωπτικός της λόγος τονίζει τα επιτεύγματα των Ελλήνων προσφύγων: «...έρχονται εδώ και θέλουν να μεταπηδήσουν στη Γερμανία στη Γαλλία, που έχουν τα περισσότερα επιδόματα, γιατί δεν δουλεύουν, οι δικοί μας ιδρώσανε εδώ. Ίδρωσαν για να χτίσουν και το όνομά τους από την αρχή, πέρα από

τα σπίτια μας».

Αυτή η απάντηση συνδέεται με την παγιωμένη αναπαραγωγή της ιστοριογραφίας μέχρι τις αρχές του 1980, όπου υπερθεματίζεται το στερεότυπο της συμβολής της εργατικότητας και του επιχειρηματικού πνεύματος των προσφύγων στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας (Kritikos, 2020: 4278). Αντιθέτως απέναντι στους σημερινούς πρόσφυγες και μετανάστες αναπαράγεται μεταξύ άλλων η προκατάληψη που κατατάσσει ως κοστοβόρα την παρουσία τους, καθώς νέμονται κοινωνικών παροχών από το κράτος, οι οποίες θα μπορούσαν να διατεθούν σε όφελος άλλων ευπαθών κοινωνικών ομάδων (Keating & Janmaat, 2020: 1216).

Τέτοιοι στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί αποτελούν γενικευμένες απλουστευμένες κατηγοριοποιήσεις που αποδίδονται από τα μέλη μιας ενδο-ομάδας στα μέλη μιας ή πολλών εξω-ομάδων που περιλαμβάνουν αξιολογικές κρίσεις εκ διαμέτρου αντίθετες, συχνά θετικές στο εσωτερικό της ομάδας και παράλληλα αρνητικές στους «άλλους» παραβλέποντας την ποικιλοότητα και τη διαφοροποίηση μεταξύ των μελών αυτών των ομάδων. Δημιουργούνται κοινωνικές αναπαραστάσεις, στις οποίες αντανakλώνται δεδομένες ιδεολογίες και αξίες οργανωμένες βάσει της κοινωνικής πραγματικότητας που βιώνουν τα μέλη της (Αζίζι – Καλατζή, Ζώνιου – Σιδέρη & Βλάχου, 1996: 21-24· Δραγώνα, Σκούρτου & Φραγκουδάκη, 2001:35).

Τα εσφαλμένα αρνητικά συναισθήματα απέναντι σε μετανάστες και η εκδήλωση μεροληπτικών συμπεριφορών σε βάρος τους λόγω της απόδοσης γενικευμένων χαρακτηριστικών προς όλα τα μέλη αυτής της κοινωνικής ομάδας, οφείλονται στην κατηγοριοποιητική σκέψη των μελών της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας, θέση που στηρίζει τόσο ο Allport όσο και ο Tajfel. Σύμφωνα με τον Tajfel ο αυτοπροσδιορισμός αποτελεί έμφυτη τάση των ανθρώπων με σκοπό τη νοηματοδότηση της υπαγωγής τους ως μέλη των ομάδων με τις οποίες ταυτίζονται. Οι κατηγοριοποιήσεις ωστόσο αναπόφευκτα συνεπάγονται στρεβλώσεις, λόγω υποκειμενικών κρίσεων που ενισχύουν ταυτόχρονα τόσο την ενδο-ομαδική ομοιογένεια όσο και την διο-ομαδική ετερογένεια. Η εμφάνιση ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας και εθνοκεντρισμού από τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας προς τις μειονοτικές πολιτισμικές ομάδες καθορίζει τις διομαδικές μεταξύ τους σχέσεις, οι οποίες συχνά χαρακτηρίζονται από προκατειλημμένες συμπεριφορές, οι οποίες

ενδέχεται να οδηγούν σε εκδήλωση διακρίσεων, όπως ρατσιστικές συμπεριφορές (Dickerson, 2021: 353,356• Χρυσόχου, 2005: 119, 122-23).

6.3.2 Κρατική Πολιτική για τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος

Η κρατική μέριμνα όσον αφορά την αποτελεσματική διαχείριση της παρουσίας των μεταναστών στη χώρα σχετίζεται με τα ζητήματα ένταξής τους στην κοινωνία και νομιμοποίησης της παραμονής τους. Καθώς οι απαντήσεις διαφέρουν μεταξύ τους θίγουν επιμέρους ζητήματα γύρω από αυτούς τους δύο πυλώνες. Σε κάθε περίπτωση η παρουσία οργανωμένου και αποτελεσματικού κράτους καθίσταται αναγκαία, για την αποτελεσματική μεταναστευτική πολιτική σύμφωνα με τον Β.Τ., «ώστε να μην υπάρχουν διχογνωμίες, όλες αυτές οι αντιδράσεις» από την πλευρά των γηγενών απέναντι στην παρουσία των αλλοδαπών στην Ελλάδα. Δεν είναι μικρά τα ποσοστά ξενοφοβικών τάσεων στην Ελλάδα, επομένως επαφίεται στην πολιτεία η ανάληψη ενεργειών που θα κάμψουν τον σκεπτικισμό και τις ενστάσεις αυτής της μερίδας των πολιτών.

Για την ελληνική πολιτεία η ένταξη των μεταναστών εδράζεται στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και της ενσωμάτωσής τους μέσα από την προσαρμογή τους στις επιταγές του εθνικού κράτους. Ωστόσο, η διαχείριση των συνεχών μεταναστευτικών ροών αποτελεί πεδίο πολιτικών, ιδεολογικών και κοινωνικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των φορέων και κομμάτων που σχετίζεται με την αυστηροποίηση και τη θέσπιση περιοριστικών μέτρων στην παραμονή και την ενταξιακή τους πορεία εντός του κοινωνικού ιστού. (Παρθένης, 2020 :44-45).

Ο σκεπτικισμός της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι σε αυτή τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών μετατράπηκε σε απογοήτευση που βρήκε πρόσφορο έδαφος λόγω των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων από το 2010 που συσχετίζονταν τόσο με την εντεινόμενη οικονομική κρίση –φτωχοποίηση, ανεργία, έλλειψη κοινωνικών παροχών- που μαστίζει την Ελλάδα όσο και με την αποδοχή πολιτισμικών αξιών των μεταναστών και των προσφύγων, των οποίων η παρουσία δοκιμάζει τις αντοχές του κοινωνικού κράτους και αποτελεί απειλή για την πολιτισμική συνοχή της ελληνικής κοινωνίας (Αφουξενίδης, κ.α, 2021: 78-80• Πέτρου, 2023: 37,41). Το γενικευμένο κλίμα ισλαμοφοβίας ανά την Ευρώπη, που

δεν αφήνει ανεπηρέαστη ούτε την ελληνική κοινωνία, ενώ ο κύριος όγκος προέλευσης των μεταναστευτικών ροών εντοπίζεται πλέον στην Ασία και την Αφρική, λειτουργούν ως εφελκυστήρια διαστρεβλωμένων αντιλήψεων και διαχωρισμών σε πραγματικούς πρόσφυγες, θύματα πολέμου, -Σύριοι- και «ψευδοπρόσφυγες» ή «λαθρομετανάστες», (Στεργίου & Σιμόπουλος, 2019: 32-35, 38).

Η Ελλάδα, ως μέλος της Ε.Ε., ανέλαβε την υλοποίηση δυο συντεταγμένων στρατηγικών ενταξιακής πολιτικής μετά το 2013, με απώτερο στόχο την ένταξη βάσει της εναρμόνισης, διατήρησης και της ανάδειξης των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους, σύμφωνα με το μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (Μπράιλας, 2019: 448) απορρίπτοντας την προοπτική της αφομοιωτικής ενσωμάτωσης (Λεοντίσης κ.α, 2020: 43). Οι δράσεις της ενταξιακής πολιτικής μπορούν να συνοψιστούν στους παρακάτω άξονες, σύμφωνα με τους Entzinger & Biezeveld σε: α) κοινωνικο-οικονομικό πεδίο, β) σε πολιτισμικό και γ) σε νομικο-πολιτικό (2003: 32-37).

Το ζήτημα της εκπαίδευσης που θίγεται από τους περισσότερους από τους πληροφορητές, όπως και της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, αποτελούν τα βασικά εργαλεία της επαφής των προσφύγων και των μεταναστών με την τοπική κοινωνία. Το σχολείο δύναται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο, με ποικίλες προσεγγίσεις, όπως τον δρόμο της ενσωμάτωσης χρησιμοποιώντας ιστορικά παραδείγματα «...πολλά τέτοια παιδιά διαπρέπουν στις σχολές σε δημόσιες υπηρεσίες... βλέπεις τον Αντετοκούμπο, μεγάλωσε εδώ, ελληνικά στοιχεία έχει, νιώθει Έλληνας».

Σύμφωνα με την Χρυσόχοου η διαδικασία επιπολιτισμοποίησης αφορά αμφότερες τις κυρίαρχες και τις μειονοτικές πολιτισμικές ομάδες. Η αποτελεσματικότητα αυτής της διαδικασίας συναρτάται τόσο από την επιθυμία των δεύτερων για αποδοχή των αξιών, των πεποιθήσεων και των τρόπων συμπεριφοράς των πρώτων όσο και από την επαλήθευση των προσδοκιών που οι πρώτες, βάσει των στάσεων και των ιδεολογιών τους, θέτουν σχετικά με την προσαρμογή των δεύτερων στα νέα τους πολιτισμικά περιβάλλοντα (2005: 52-53). Επομένως, η περίπτωση της ενσωμάτωσης, όπως αναφέρει ο Μάγος (2022: 28-29) συνεπάγεται περιορισμένο ορίζοντα αποδοχής των εθνοπολιτισμικών μειονοτικών ομάδων,

καθώς η ένταξή τους συναρτάται από το αξιακό και πολιτισμικό υπόβαθρο της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας.

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα παρόλο που η ανάγκη χάραξης μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που θα λάμβανε υπόψη τις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, μορφωτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες των μαθητών τους, όπως αναφέρονταν στον Ν. 2413/1996 για τη «διαπολιτισμική εκπαίδευση», οδήγησε στην ίδρυση ξεχωριστών σχολικών μονάδων (Μάγος, 2019: 55-56), η αφομοιωτική πολιτική κυριαρχεί, καθώς ουδέποτε εφαρμόστηκε στην πράξη η τροποποίηση του επίσημου ΑΠΣ και η προσαρμογή του στις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών, ενώ και η εφαρμογή της διδασκαλίας στη μητρική γλώσσα παραμένει μέχρι σήμερα κενό γράμμα (Τrouki, 2012: 226).

Η αφομοίωση των προκαθορισμένων κοινωνικών ρόλων και αξιών, των εθνικών και θρησκευτικών ιδεωδών από τους μετανάστες μαθητές με σκοπό τόσο την προάσπιση της σταθερότητας και της ομοιογένειας της ελληνικής κοινωνίας, προς την οποία το σχολείο επιτελεί κοινωνικοποιητικό ρόλο όσο και την κάλυψη του κοινωνικοοικονομικού «ελλείμματος» των μεταναστών μαθητών σε σχέση με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα αποτελούν προτεραιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος (Γκόβαρης, 2004: 47-50). Αναπόφευκτα, η ένταξη στο κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο αποτελεί μονόδρομο για μαθησιακή και επαγγελματική επιτυχία (Γιαβρίμης, 2022: 11).

Παράλληλα, διατυπώθηκαν θέσεις περί διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης, «δηλαδή εκδηλώσεις με τις οποίες θα μας παρουσίαζαν και αυτοί κάποια πράγματα, της μουσικής τους, της κουζίνας τους, της ιστορίας τους, ώστε να έρθουμε πιο κοντά», όπως αναφέρει ο Χ.Ν. Στη διαπολιτισμική εκπαίδευση η εφαρμογή ποικίλων διδακτικών τεχνικών εντός του σχολικού περιβάλλοντος με γνώμονα τη μεταφορά και την αποδοχή του πολιτισμικού κεφαλαίου των μεταναστών και προσφύγων μαθητών, ώστε να επιτευχθεί η κοινωνικοποίηση και η σύσφιξη σχέσεων μεταξύ αυτών και των ντόπιων μέσα από την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία, καθώς και η εξωστρέφεια μέσα από καλέσματα στις τοπικές κοινωνίες για συμμετοχή σε δράσεις της σχολικής ζωής αποφέρει πολλαπλά οφέλη, που αφορούν την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης και του αλληλοσεβασμού και κατ' επέκταση την αποδόμηση δεδομένων κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων που

αναπαράγουν δεδομένους ρόλους, στερεότυπα, προκαταλήψεις και ανισότητες υπό το πρίσμα του εθνοκεντρισμού (Γκόβαρης, 2004: 178-89· Tsaliki, 2016: 367-69).

Εντούτοις, εκφράζονται και σκεπτικισμοί σχετικά με την μακρυπρόθεσμη προοπτική ένταξής τους στην τοπική κοινωνία. Η Δ.Ε ενώ ενστερνίζεται την άποψη της εκμετάλλευσης των μεταναστών εξαιτίας της πολιτικής της Ε.Ε, εκφράζει αμφιβολίες λόγω προσωπικής εμπειρίας σχετικά με την πλήρη ένταξη των προσφύγων και των μεταναστών στην τοπική κοινωνία, καθώς η θρησκεία τους αποτελεί πρωταρχικό σημείο τριβής μεταξύ αυτών και των ντόπιων. «...είναι λίγοι αυτοί που άφησαν λίγο πίσω την κουλτούρα τους και ενσωματώθηκαν στα Γιάννενα. Ας πούμε με το που ήρθανε, ήθελαν να φτιάξουν ένα τζαμί», αναφέρει η Δ.Ε διακρίνοντας σε αυτό περιχαράκωση και εμπόδιο στην αφομοίωσή τους στην κυρίαρχη πολιτισμική κουλτούρα.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, εφόσον η επιπολιτισμοποίηση αποτελεί προϊόν σύμπλευσης των προσδοκιών και επιθυμιών της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας της κοινωνίας υποδοχής και των μεταναστών αντίστοιχα, παρατηρείται σύμφωνα με το μοντέλο του Berry, διάσταση ανάμεσα στις στρατηγικές επιπολιτισμού, όπου οι μεν προσδοκούν αντικατάσταση και αποδοχή της ταυτότητας της κυρίαρχης κουλτούρας (αφομοίωση), ενώ οι δε επιλέγουν τη διατήρηση της ταυτότητας του πολιτισμού καταγωγής (διαχωρισμός) (Χρυσόχοου, 2005: 51-53).

Επομένως, η δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής λατρείας από την πλευρά των μεταναστών, αποτελεί μεν στοιχείο ετερότητας απέναντι στην ομοιογενή εθνική ταυτότητα σε θέματα γλώσσας, θρησκείας και καταγωγής της ελληνικής κοινωνίας (Κοταλακίδης & Χαλκιά, 2003: 150), η δε αρνητική στάση, όπως διατυπώθηκε σχετικά με την ανέγερση ενός μουσουλμανικού λατρευτικού χώρου, εδράζεται στην έξαρση του κύματος ισλαμοφοβίας που εντάθηκε μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001 με αποτέλεσμα η μουσουλμανική κουλτούρα και θρησκεία να αντιμετωπίζονται ως απειλή για την κοινωνική συνοχή λόγω της αδυναμίας ένταξής τους στις χώρες υποδοχής εξαιτίας της μη συμβατότητάς τους με τις αξίες της χριστιανικής ταυτότητας της Ελλάδας και κατ' επέκταση της Ευρώπης, καθώς και τον δυτικό τρόπο ζωής (Κοτρώγιαννος, 2018: 81• Πέτρου, 2023: 41). Η δε άρνηση συμμόρφωσης προς την αφομοίωση από την πλευρά των μειονοτικών

ομάδων πυροδοτεί την εκδήλωση προκατειλημμένων απόψεων σε βάρος τους με απώτερο σκοπό την περιθωριοποίησή τους (Χρυσόχου, 2005:166).

Ξενοφοβικές τάσεις αναδεικνύονται από τις απόψεις της Σ.Σ. υποστηρίζοντας πως η κρατική μέριμνα απέναντι στους μετανάστες δημιουργεί αδικίες σε βάρος των Ελλήνων: «να τους έχει ελεγχόμενους, να τους έχει εκεί που έχουν ανάγκες, αλλά χωρίς να καταπατά τα δικά μας δικαιώματα». Τέτοιες απόψεις αυτές είναι αντιπροσωπευτικές του ξενοφοβικού δημόσιου λόγου για τα προβλήματα που δημιουργεί η παρουσία των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία διαταράσσοντας το υπάρχον *status quo*, καθώς αμφισβητούνται δεδομένα δικαιώματα των αυτοχθόνων. Σε περιόδους κρίσης εντείνεται η ξενοφοβική ρητορική, καθώς οι μετανάστες παρουσιάζονται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι, υπεύθυνοι για την έκρηξη κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο μέσα στη ροή του λόγου εμφανίζεται η παραδοχή πως η αύξηση της ανεργίας δε συνδέεται με την παρουσία των μεταναστών: «Εντάξει και οι δικοί μας δεν είναι καλύτεροι, που λένε “α δεν πάω σε αυτή τη δουλειά” και παίρνουνε κάποιον άλλον και μετά γκρινιάζουμε». Τέτοιες γενικευμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις που μεταδίδονται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση βρίσκουν απήχηση σε συγκεκριμένες ομάδες, ενδέχεται κατά την αναπαραγωγή τους να αντικρούουν σε προσωπικές πεποιθήσεις που διαμορφώνονται βάσει προσωπικών βιωμάτων (Soubiale, 2009: 181-82). Ωστόσο, τα στερεότυπα απέναντι στους μετανάστες παρόλο που αποτελούν προϊόν συλλογικών διαδικασιών, ώστε να αποκτήσουν φυσική και αντικειμενική υπόσταση μεταξύ των μελών μιας ενδο-ομάδας στη διαμόρφωση των διο-ομαδικών σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από πεποιθήσεις που αφορούν την ύπαρξη πολιτισμικών διαφορών μεταξύ τους διαβαθμίζοντάς τους παράλληλα σε ανώτερους και κατώτερους (Χρυσόχου, 2005: 135-36). Ωστόσο σε έρευνα των Fiske & Taylor (1991), καθώς τα στερεότυπα δεν επιβεβαιώνονται πάντα, υπόκεινται σε διαδικασία επανακατηγοριοποιήσεων, οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν σε επιλεκτική χρήση ατομικών χαρακτηριστικών (Dickerson, 2020: 371).

6.3.3 Σχέσεις με τους σημερινούς πρόσφυγες

Οι απαντήσεις αφορούν προσωπικές εμπειρίες που αφορούν τις επαφές με

πρόσφυγες και μετανάστες είτε σε διαπροσωπικό είτε σε επαγγελματικό επίπεδο. Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των επαφών, συστηματικών και μη, αποτελεί η διάθεση παροχής βοήθειας ακόμη κι όταν δεν είναι υλική, όπως στην περίπτωση του Γ.Ι που επεδίωξε να απασχολήσει πρόσφυγα ως εργαζόμενο στην επιχείρησή του, « αλλά δυσκολεύονταν με τα χαρτιά του και δεν μπορούσε να εργαστεί» και της Κ.Τ.: «... χρόνια τώρα, έχω δυο-τρεις ανθρώπους στο μυαλό μου μπορώ να πω που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στην πόλη, είναι πρόσφυγες, υπάρχει αλληλεπίδραση», εκδηλώνεται με συμβολικούς τρόπους, όπως αναφέρει η Δ.Ε. « Έχω και καθημερινή επαφή μαζί τους και το βλέπω το πώς κινούνται, αν δουλεύουν αν έχουν βρει τους συγγενείς τους».

Η ανθρωπιστική διάσταση συνοδεύεται από επιτιμητικά σχόλια για τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα τους: «Είχαμε έναν Πακιστανό και μου έκανε μεγάλη εντύπωση, ήταν πάρα πολύ ευγενικός», θυμάται ο Δ.Κ. «Μπράβο που στέκονται στα πόδια τους και προσπαθούν ενσωματωθούν στην κοινωνία», δηλώνει ο Χ.Ν. παρατηρώντας τον καθημερινό τους αγώνα να χτίσουν μια νέα ζωή και συμπληρώνει : «είναι καθήκον μας όσο μπορούμε να βοηθάμε. μέσα από τη δουλειά μας ή από απλές δραστηριότητες».

Σε έρευνα της Συμεωνάκη (2006: 127-36) η πλειοψηφία των δείγματος των ερωτηθέντων που αποτελείται από εκπροσώπους φορέων αναφέρει πως οι σχέσεις των ντόπιων με τους μετανάστες θεωρούνται από καλές ως άριστες με περαιτέρω περιθώρια βελτίωσης, ενώ διατηρούν και διαπροσωπικές σχέσεις εκτός εργασιακού χώρου ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Επομένως, η άμβλυνση πιθανών προκαταλήψεων που εκδηλώνονται μέσα από ξενοφοβικές στάσεις, όπως εκφράζονται από τα μέλη της κυρίαρχης κουλτούρας απέναντι στη μετανάστευση μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τις διαπροσωπικές επαφές που θα μειώσουν το διομαδικό άγχος αυξάνοντας παράλληλα συναισθήματα, όπως την κατανόηση των συναισθημάτων του άλλου, την ενσυναίσθηση και την αυτοαποκάλυψη (Brown& Hewstone, 2005: 286).

Η ενημέρωση που έχει για τους πρόσφυγες η Σ.Σ. που διαμένουν στην περιοχή από προσωπική είναι σχεδόν μηδενική, παραδέχεται ωστόσο ότι «άνθρωποι όσοι ήρθανε φαινόταν ευγενικοί και δε... δε φαινόταν άνθρωποι προβληματισμένοι». Η αμέσως επόμενη αναφορά επαναλαμβάνεται υπό το πρίσμα της σύγκρισης του

καθημερινού αγώνα επιβίωσης των προσφύγων με την πορεία ένταξης των προσφύγων από τον Πόντο «δεν ξέρω τις συνθήκες που ζούνε αλλά, λίγο-πολύ ξέρουμε ότι σε αυτή τη ζωή το φτιάχνουμε και λίγο, γι' αυτό το παράδειγμα το δικό μας πώς ήρθανε και πώς εξελιχθήκανε και πώς πιάσανε το χώμα και να το κάνανε χωράφια, σοδειές και τέτοια». Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πρώτοι δεν αναφέρονται, είτε από πιθανή έλλειψη ενημέρωσης είτε εσκεμμένα στην προσπάθεια υπερθεματισμού του μόχθου και των επιτευγμάτων των δεύτερων αφήνοντας αιχμές για την εργασιακή προθυμία των μεταναστών και των προσφύγων.

Επομένως, μέσα στον λόγο διακρίνεται μια άδηλη προσπάθεια εκδήλωσης προκατειλημμένων στάσεων που παίρνουν τη μορφή αποποίησης, δηλαδή μέσα από μια φαινομενική προσπάθεια απόρριψής τους, αποκρύπτονται οι πραγματικές πεποιθήσεις του ομιλητή (Dickerson, 2020: 373). Εντούτοις, όσα αρνητικά συναισθήματα παραμένουν, που συνοψίζονται ως αποστροφή και όχι εκδήλωση απροκάλυπτου μίσους εκδηλώνονται και υποστηρίζονται χωρίς την απαραίτητη συνοδεία ρατσιστικών όρων (Χρυσόχου, 2005: 141), αλλά εμπεριέχουν αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες συχνά συνοδεύονται με επίρριψη ευθυνών στους «άλλους», με στόχο τη διάκριση εναντίον όσων κοινωνικών ομάδων θεωρούνται υποδεέστερες ή πηγή ανταγωνισμού και απειλών προς την ενδο-ομάδα (Αζίζι- Καλατζή, κ.α.: 28-30• Μάγος, 2022: 93-94). Η σύγκριση των δύο ομάδων προσφύγων ως προς το θέμα της εργατικότητας αποσκοπεί στην απόδοση ενδο-ομαδικής εύνοιας στην ομάδα που ανήκει η Σ.Σ. ώστε υπερθεματιστούν τα επιτεύγματά της.

6.3.4 Η προσφυγική καταγωγή των συμμετεχόντων ως παράγοντας επιρροής των στάσεων τους απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα

Η τελευταία ερώτηση αποτελεί σύνοψη της συγκεκριμένης υποενότητας σχετικά με την εξέταση ενδεχόμενης σύνδεσης της προσφυγικής καταγωγής των με τις θέσεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος και την παρουσία των μεταναστών στην περιοχή των Ιωαννίνων. Η ενεργή ενασχόληση με τις δράσεις των πολιτιστικών συλλόγων που, όπως αναδείχθηκε στην προηγούμενη υποενότητα, επιδρά καταλυτικά στη διατήρηση και

διαμόρφωση της εθνοτοπικής ταυτότητας του απογόνου προσφύγων από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία, συνδέεται και με τη διαμόρφωση ανθρωπιστικών στάσεων της πλειοψηφίας αυτών απέναντι στην παρουσία των προσφύγων και των μεταναστών. Η Δ.Ε. ταυτίζει τις δοκιμασίες των σημερινών προσφύγων με τις αναμνήσεις που διατηρεί από τις αφηγήσεις των βιωμάτων των προγόνων της. «Άσχετα με τη θρησκεία τους, με το πώς σκέφτονται σαν άνθρωποι εγώ σεβάστηκα αυτό τον πόνο που τον έχω ζήσει από τους δικούς μου, να τους βοηθήσω ακόμη περισσότερο». Στο ίδιο μήκος κύματος η Κ.Σ. και ο Β.Τ δηλώνουν αντίστοιχα.: «όταν βλέπεις μανάδες με παιδιά και ανθρώπους που είναι σε βάρκες και θαλασσοπνίγονται ή έρχονται στο πουθενά,..., εμένα με συγκλονίζει, γιατί γυρνάει τις αναμνήσεις μου πίσω και είναι σαν να βλέπεις το πρόσωπό τους, τους προγόνους μου», «...βλέπω τα μονοπάτια του Έβρου εκεί με πιάνει ακόμη μεγαλύτερη ευαισθησία, εκεί θυμάμαι την καταγωγή μου».

Η διαγενεακή μεταβίβαση τραυματικών εμπειριών από επιζήσαντες του ξεριζωμού στις επόμενες γενιές συνοδεύεται και από τα αντίστοιχα συναισθήματα π.χ πόνος, θυμός, που απορρέουν μέσα από την ανάκληση και αναπαράσταση τέτοιων γεγονότων από τις επόμενες γενιές αποτελεί επιλογή αποδοχής από τους ίδιους τους απόγονους, καθότι αναδεικνύεται σε βασικό συστατικό διαμόρφωσης της συλλογικής τους ταυτότητας (Chaitin & Steinberg, 2013: 34). Επομένως, η Μικρασιατική Καταστροφή νοηματοδοτήθηκε ως πολιτισμικό τραύμα, καθώς αποτέλεσε προϊόν κοινωνικής κατασκευής μέσα από διαπραγμάτευση με εμπλεκόμενους αρμόδιους φορείς, αποδεχτή από την ελληνική κοινωνία συμβάλλοντας καθοριστικά στη δημιουργία της κοινωνικής μνήμης και της συλλογικής ταυτότητας (Δεμερτζής & Ρουδομέτωφ, 2011:7, 12-13).

Ωστόσο, η συλλογική προσφυγική μνήμη δεν αποτελεί για όλους συντελεστή εκδήλωσης περισσότερης ευαισθησίας, ανεξάρτητα από τη διατήρηση της εθνοτοπικής τους ταυτότητας. Ενδεικτικές είναι οι δηλώσεις του Κ.Χ, απογόνου 4ης γενιάς, ο οποίος διαφοροποιείται από αυτή τη συνάρτηση: «.. δεν με απασχολεί ότι επειδή είμαι Πόντιος, πρέπει να τον βοηθήσω επειδή είναι αυτός ο άνθρωπος σαν εμένα» και της Κ.Τ, 3ης γενιάς.: «...και να μην ήμουν προσφυγικής καταγωγής, δεν θα άλλαζε στον τρόπο που τους αντιμετωπίζω».

Οι προκατελημμένες αντιλήψεις απέναντι στην παρουσία των προσφύγων,

που διατυπώθηκαν στις προηγούμενες ερωτήσεις, εξακολουθούν να υφίστανται μέσα από τη συνέχιση επίδειξης ενδο-ομαδικής ευνοιοκρατίας από τη Σ.Σ. που προβάλλει τα δεινά των δικών της προγόνων παραβλέποντας παράλληλα όσα έχουν υποστεί οι σημερινοί πρόσφυγες και μετανάστες «...ούτε μπορώ να πω ότι μου θυμίζει κάτι από τους δικούς μας όχι. Οι δικοί μας φύγανε κυνηγημένοι, φοβισμένοι, βιασμένοι, δεν ξέραν που θα τους πάνε τους, παραμυθιάσανε ότι θα φύγουν και θα ξαναγυρίσουν...». Η προσπάθεια υπερθεμάτισης της θετικής αυτοεικόνας της ομάδας που ταυτίζεται ως μέλος σε συνδυασμό με τις επαναλαμβανόμενες προκατειλημμένες δηλώσεις απορρέουν σε αυτήν την περίπτωση από την αίσθηση απειλής από την παρουσία τους (Καρακίτσου& Χουντουμάδη, 2010: 178).

7. Συμπεράσματα- Επίλογος

Από τις απαντήσεις των πληροφορητών η διατήρηση στο παρόν των αντικειμενικών συστατικών της ταυτότητας και η ενασχόληση με αυτά είτε σε καθημερινή συχνότητα είτε ανά τακτές χρονικές περιόδους αποτελεί χαρακτηριστικό όσων από τους πρόσφυγες 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς συμμετέχουν σε πολιτιστικούς συλλόγους της περιοχής ως ενεργά μέλη, λαμβάνοντας μέρος στις δράσεις τους είτε τακτική συχνότητα πχ εβδομαδιαίες συναντήσεις είτε σε επετειακές εκδηλώσεις, όπως έθιμα ή ανταμώματα, τα καππαδοκικά «γαβουστήματα».

Μέσα από τους συλλόγους τα ενεργά μέλη ασχολούνται συστηματικά με την εκμάθηση και την αναπαραγωγή των αντικειμενικών στοιχείων της ταυτότητας, το μουσικοχορευτικό σκέλος, το οποίο περιλαμβάνει επιπλέον μέσα από τα τραγούδια, την αφορμή για την εκμάθηση της γλώσσας, της ποντιακής διαλέκτου, στην προκειμένη περίπτωση, δραστηριότητα που αναλαμβάνουν νεαρά μέλη του συλλόγου, όπως έχουν αναφέρει.

Καθώς οι απαντήσεις ποικίλλουν, αναφέρονται επιπλέον στοιχεία, που αφορούν τη διατήρηση της συλλογικής προσφυγικής μνήμης. Η μελέτη και η ανάδειξη της ιστορίας του μικρασιατικού ελληνισμού είτε από το επίσημο κράτος μέσα από την εκτενέστερη διδασκαλία της στα σχολικά εγχειρίδια είτε η ανάληψη πρωτοβουλιών μέσα από συντονισμένες δράσεις των ίδιων των μελών που αφορά τη μελέτη βιβλίων, τη συλλογή αρχειακού και φωτογραφικού υλικού συμβάλλει στην ενίσχυση της εθνοτοπικής αυτής ταυτότητας των συμμετεχόντων, η οποία θεωρείται οργανικό κομμάτι της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Επικρατεί η ομόφωνη άποψη περί ταυτοσημίας της προσφυγικής και της εθνικής ταυτότητας.

Επιπλέον, εκτός άλλων πολιτισμικών στοιχείων που αναφέρονται λιγότερο συχνά, όπως η ενασχόληση με το ποντιακό θέατρο και τα φαγητά της προσφυγικής κουζίνας, τα οποία περισσότερο παρασκευάζονται κατά τις μεγάλες γιορτές, αποκτώντας χαρακτήρα εθίμου, τα ταξίδια προς τις πατρογονικές εστίες και οι προσκυνηματικοί προορισμοί αναφέρονται ως επιθυμία επίσκεψης στους τόπους τους οποίους έχουν γνωρίσει μέσα από τις προφορικές ιστορίες και έχουν αποκρυσταλλωθεί στη συλλογική μνήμη ως «χαμένες» και «αλησμόνητες»

πατρίδες. Το θρησκευτικό αίσθημα, παρότι αποτελούσε ισχυρό συνεκτικό στοιχείο στην ταυτότητα των προσφύγων της 1^{ης} γενιάς, φαίνεται πως δεν απασχολεί ιδιαίτερα τους πληροφορητές, καθώς αναφέρθηκε σε μια μόνο περίπτωση η επίσκεψη σε «τόπους μνήμης», τα μοναστήρια της Β. Ελλάδας, με σημαντικότερο αυτό της Παναγίας Σουμελά που ανεγέρθηκαν ως ανάμνηση των ιστορικών μοναστηριών του Πόντου.

Σε κάθε περίπτωση οι τόποι και τα μνημεία συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ποντιακής ταυτότητας και κατασκευάζουν την προσφυγική μνήμη μέσα από την επιλεκτική προσέγγιση του παρελθόντος, ώστε, όπως αναφέρει η Μπενβενίστε, το παρόν να προβάλλει στο παρελθόν, με σκοπό την διεκδίκηση αιτημάτων προς όφελος της ίδιας της κοινωνικής ομάδας των προσφύγων (Δέλτσου, 2005: 256-57). Επομένως, η επιθυμία ορισμένων εξ αυτών για επίσκεψη στις πατρίδες των προγόνων τους συνδέεται με τις διατυπώσεις τους που αφορούν το αίτημα για δικαίωση και αποκατάσταση στη συλλογική μνήμη όσων χάθηκαν και ξεριζώθηκαν μέσα από την διεκδίκηση της διεθνούς αναγνώρισης της γενοκτονίας που υπέστησαν. Ο όρος γενοκτονία, που αναδείχθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 και την ακτιβιστική δράση των ποντιακών για αναγνώριση του δικαιώματος στην ιστορική μνήμη και την πολιτισμική ιδιαιτερότητα, πλέον αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της παροντικής ποντιακής ταυτότητας. Αξίζει να τονιστεί ωστόσο πως επουδενί κανένας/καμία συμμετέχων στην έρευνα δεν άφησε υπαινιγμούς για αλυτρωτικές διαθέσεις απέναντι στις «πατρίδες» σε αντίθεση με βιβλιογραφικές αναφορές που αναφέρονται σε ουτοπικές επιδιώξεις σε βάρος της σημερινής Τουρκίας (Εξερτζόγλου, 2020: 245).

Στα στοιχεία αυτής της ταυτότητας συγκαταλέγονται αξίες και ιδιότητες του χαρακτήρα, που μεταλαμπαδεύτηκαν μέσα από τα ήθη και τα έθιμα. Μάλιστα οι ιδιότητες που απαρτίζουν τον χαρακτήρα ενός Πόντιου, όπως αναφέρθηκε σε μία περίπτωση, κατηγοριοποιούνται και τίθενται σε σύγκριση μέσα από το «εμείς» και οι «άλλοι», οι Πόντιοι και οι ντόπιοι, ώστε να αναδειχθεί η υποκειμενική αίσθηση της ηθικής ανωτερότητας των πρώτων έναντι των δεύτερων.

Ωστόσο, οι σχέσεις μεταξύ των ντόπιων και των προσφύγων έχουν μετέλθει ανεπιστρεπτί στο στάδιο της ενσωμάτωσης. Η διακριτή πολιτισμική ταυτότητα δεν αποτελεί στοιχείο διακρίσεων στις σχέσεις τους με τον ντόπιο πληθυσμό, καθώς,

όπως αναφέρει η Παπαδοπούλου (2003: 269), αλληλεπιδρά μέσα από την ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων και την πολυδιάστατη ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Εφόσον η παροντική διατήρηση στη συλλογική μνήμη των «προγονικών πατρίδων» ενισχύεται στις «νέες» τους πατρίδες, επομένως η προσφυγική υπόσταση συνυπάρχει με την αίσθηση εντοπιότητας. Παρότι οι πληροφορητές 3^{ης} γενιάς διηγούνται περιστατικά υποτιμητικών σχολίων από την παιδική και εφηβική τους ηλικία λόγω της καταγωγής τους, πλέον έχουν μετατραπεί σε είδος αστεϊσμού και πειράγματος. Εξάλλου οι πολιτιστικοί των προσφύγων συμμετέχουν σε κοινές πολιτιστικές δράσεις με ηπειρωτικούς συλλόγους, ενώ αποδέχονται στις τάξεις τους και άτομα μη προσφυγικής καταγωγής που επιθυμούν να μετέχουν στην ποντιακή και μικρασιατική μουσικοχορευτική παράδοση.

Με δεδομένο το γεγονός ότι οι σύλλογοι εγκολπώνουν ουσιαστικά την ύπαρξη της ίδιας της προσφυγικής ταυτότητας, το ζήτημα της μεταβίβασής της στις επόμενες γενιές αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιθετικών διαστάσεων μεταξύ των απαντήσεων αυτών δραστηριοποιούνται σε αυτούς και στους λοιπούς απογόνους που δεν ασχολούνται με την ενίσχυση της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Αμφότερα τα «αντικειμενικά» και «υποκειμενικά» στοιχεία, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένως, αποτελούν τα εχέγγυα για τα μέλη των συλλόγων στην κατεύθυνση της μεταλαμπάδευσης της προσφυγικής ταυτότητας. Αντίθετα, οι υπόλοιποι δε φαίνεται να συμμερίζονται αυτή την ανάγκη, ενστερνιζόμενοι τη άποψη περί μεταβλητότητας της ταυτότητας, καθώς ήδη από την 3η γενιά, όπως αναφέρει η Βεργέτη (1992: 89-90), ένα μέρος της έχει απολέσει την ιστορική της μνήμη και την πολιτισμική της ταυτότητα διατηρώντας στη μνήμη, λόγω της κρατικής αμεριμνησίας μόνο επιγραμματικά κάποιες σκόρπιες πληροφορίες για την προσφυγική καταγωγή των προγόνων της.

Σε αυτή την κατεύθυνση εμφανίζεται και η απόδοση ευθυνών στο κράτος λόγω της ασκούμενης πολιτικής στο ζήτημα της προβολής της ιστορίας του μικρασιατικού και ποντιακού ελληνισμού, όπως και της ετεροχρονισμένης ενίσχυσης της δράσης των προσφυγικών σωματείων κυρίως των ποντιακών γύρω από το αφήγημα της διεκδίκησης της ανάδειξης του δικαιώματος της πραγματικής διάστασης του ξεριζωμού, της γενοκτονίας που υπέστησαν οι ελληνικοί χριστιανικοί πληθυσμοί της Μ. Ασίας.

Παρότι αναγνωρίζεται η κρατική αρωγή με ποικίλους τρόπους, όπως τη χρηματοδότηση μνημείων αφιερωμένων στη γενοκτονία, μέσα από τις τοποθετήσεις που διατυπώθηκαν συμπεραίνεται πως από το ελληνικό κράτος ζητείται ενίσχυση των διαβημάτων των σωματείων στην κατεύθυνση της διεθνούς αναγνώρισης της γενοκτονίας, καθώς και στην αναβάθμιση της ιστορίας του μικρασιατικού ελληνισμού με εκτενέστερες αναφορές στο Αναλυτικό Πρόγραμμα των σχολικών εγχειριδίων. Δεν παραλείπονται παρόλα αυτά τα δηκτικά σχόλια απέναντι τόσο στις τακτικές των πολιτικών αλλά και τους χειρισμούς των ίδιων των ομοσπονδιών των σωματείων, καθώς έχουν εδραιωθεί μεταξύ δίκτυα πολιτικών συναλλαγών, λόγω της πολιτικοποιημένης υπόστασης του ζητήματος (Εξερτζόγλου, 2011: 196).

Σχετικά με την παρουσία και την εγκατάσταση των σύγχρονων προσφύγων στα Ιωάννινα, η θετική στάση σχεδόν του συνόλου των πληροφορητών δεν επηρεάζεται απαραίτητα από την προσφυγική τους καταγωγή, αλλά αντιμετωπίζεται ως ευρύτερο ανθρωπιστικό ζήτημα που χρήζει αλληλεγγύης και παροχής κρατικής μέριμνας σχετικά με την ένταξή τους στην τοπική κοινωνία, χωρίς να λείπουν από ορισμένους προσωπικές διευκρινίσεις που εμπεριέχουν κατηγοριοποιήσεις σχετικά με την υπόσταση όσων δικαιούνται περίθαλψη και ενίσχυση.

Ακόμη και μέσα στην υποκατηγορία των συμμετεχόντων που προβάλλουν την προσφυγική τους ταυτότητα, διατυπώνονται ποικίλες απαντήσεις. Εκτός από μια περίπτωση στην οποία οι προκατειλημμένες στάσεις ενάντια στην παρουσία των μεταναστών και των προσφύγων και οι ξενοφοβικές αντιλήψεις παρέμεναν εμφανείς σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης πάνω στην 3^η θεματική ενότητα, οι υπόλοιποι σε γενικές γραμμές επηρεάζονται συναισθηματικά τις κακουχίες τους και να κατανοούν την ανάγκη τους να αναζητήσουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στα Ιωάννινα. Μάλιστα αυτή η θέση ενισχύεται και από διαπροσωπικές και επαγγελματικές σχέσεις, σποραδικές ή τακτικές, με μετανάστες.

Οι εικόνες των σημερινών προσφύγων οπωσδήποτε ενισχύουν το πολιτισμικό τραύμα του ξεριζωμού της μικρασιατικής καταστροφής που έχει μεταβιβαστεί στη συλλογική μνήμη και αυτός είναι ο λόγος που ορισμένοι εξ αυτών συμερίζονται τη θέση για εκδήλωση μεγαλύτερης ενσυναίσθησης από ανθρώπους προσφυγικής καταγωγής. Ωστόσο, η κοινή θρησκεία και καταγωγή που μοιράζονταν οι

πρόσφυγες του '22 με τους γηγενείς και σε συνδυασμό με τον δρόμο της αφομοίωσης εντός της ελληνικής κοινωνίας, αναφέρονται αντίστοιχα σε κάποιες απαντήσεις ως στοιχείο διαφοροποίησης από τους αλλόθρησκους και αλλοεθνείς πρόσφυγες που προέρχονται κυρίως από την Αφρική και την Ασία όσο και προαπαιτούμενα για παρόμοια στρατηγικής ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Το στοιχείο της διαπολιτισμικότητας, μέσα από την πολιτισμική διάδραση ντόπιων και μεταναστών εκφράζεται σε μια μόνο περίπτωση.

Σε αυτήν την εργασία εξετάστηκαν τα στοιχεία και οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες συντηρούνται και εκδηλώνονται οι προσφυγικές πολιτισμικές ταυτότητες, προσφύγων 3^{ης} και 4^{ης} γενιάς, κατοίκων σε μια περιοχή, όπου δεν υφίστανται συμπαγείς προσφυγικοί πληθυσμοί, με συνέπεια οι επιρροές του κοινωνικού περιγύρου να περιστρέφονται γύρω από τους προσφυγικούς συλλόγους της περιοχής. Οι συνεχείς και συστηματικές δράσεις διοχετεύουν συστηματικά τα στοιχεία που διαμορφώνουν την ταυτότητα των ενεργών μελών τους σε αντίθεση με εκείνους τους απογόνους προσφύγων που η αναφορά της καταγωγής τους δε συνεπάγεται ενίσχυση την ταυτότητα τους. Καθώς οι συλλογικές ταυτότητες μεταβάλλονται, λόγω της εύπλαστης σύστασης της συλλογικής μνήμης, οι δυο αυτές υποομάδες αποτέλεσαν ευκαιρία για συγκριτική μελέτη κατά την εξαγωγή των αποτελεσμάτων.

Η διεξαγωγή της έρευνας αντιμετώπισε ορισμένους περιορισμούς που αφορούν την τεχνική επιλογή του δείγματος, τον αριθμό των συμμετεχόντων καθώς και τη διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Ο μικρός αριθμός του δείγματος της εργασίας παρότι ενδείκνυται στην ποιοτική έρευνα για μεγαλύτερη εμβάθυνση στην ανάλυση και ερμηνεία των ανθρώπινων συμπεριφορών στα πλαίσια της κατανόησης και αλληλεπίδρασής τους με τον κοινωνικό τους περίγυρο και ανάδειξη ιδιαίτερων εμπειριών, στην ουσία δε συνίσταται για εξαγωγή για γενικευμένων συμπερασμάτων. Η αλυσιδωτή δειγματοληψία παρότι εξασφάλιζε άτομα προσφυγικής καταγωγής στον ερευνητή, ορισμένα εξ αυτών δεν ήταν εν τέλει διαθέσιμα, οπότε απαιτήθηκε περαιτέρω χρόνος για τη διεξαγωγή τόσο των συνεντεύξεων όσο και των επόμενων σταδίων της έρευνας (Cohen, et. al., 2008:173).

Σε κάθε περίπτωση κατά την ανάλυση και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων η

προσπάθεια διατήρησης του ύφους του εξωτερικού παρατηρητή, καθώς υπεισέρχεται το στοιχείο της αναστοχαστικότητας που λόγω της αλληλεπίδρασης με τους συμμετέχοντες προσπαθεί να κατανοήσει το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η διαμόρφωση των προσφυγικών ταυτοτήτων, διαμορφώνει και τις στάσεις τους απέναντι στους αλλοεθνείς πρόσφυγες, καθίσταται προβληματική. Η ερμηνεία ορισμένων εξ'αυτών με βάση τη δική τους οπτική σε ορισμένες περιπτώσεις συνοδεύτηκε από προσωπικούς σχολιασμούς του ερευνητή λόγω ιδίων στάσεων και πεποιθήσεων (Cohen et. Al., 2008: 238-39).

Η έρευνα της συγκεκριμένης δύναται να συγκαταλεχθεί σε εθνογραφικές έρευνες που ενδέχεται να περιλαμβάνουν και άλλες τοπικές ομάδες της Ηπείρου μελετώντας την ιστορική εξέλιξη των δικών τους ιδιαίτερων συλλογικών ταυτοτήτων, καθώς και μελέτες περίπτωσης που αφορούν τις σχέσεις που έχουν διαμορφωθεί στο παρόν συγκεκριμένων τοπικών ομάδων, οικονομικών μεταναστών της δεκαετίας του 1990 και σημερινών προσφύγων.

Βιβλιογραφία

Αγγελάκη Ρ.-Τ. (2022). Λογοτεχνικές εικόνες Μικρασιατών στην προσφυγική πεζογραφία για παιδιά και νέους. Συμβολισμοί και ανατροπές. *ΚΕΙΜΕΝΑ για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας*, 37, 1-18.

<https://journals.lib.uth.gr/index.php/keimena/article/view/1269>

Αγτζίδης, Β. (2010). Μνήμη, Ταυτότητα και Ιδεολογία στον Ποντιακό Ελληνισμό. Στο Γ. Κόκκινος, Ε. Λεμονίδου και Β. Αγτζίδης (Επιμ.), *Το τραύμα και οι πολιτικές μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη* (σσ. 191-329). Ταξιδευτής.

Αζίζι-Καλατζή, Α. Ζώνιου-Σιδέρη, Α & Βλάχου, Α (1996). *Προκαταλήψεις και στερεότυπα – Δημιουργία και αντιμετώπιση*. Γ.Γ.Λ.Δ.

Αλβανός Ρ. (2015). Πολιτικές επιπτώσεις της αγροτικής μεταρρύθμισης και ο νέος ρόλος του κράτους στον Μεσοπόλεμο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 191–213.

<https://doi.org/10.12681/deltiokms.326>

Άντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες* (Π. Χαντζαρούλα, Μετ.). Νεφέλη.

Αφουξενίδης, Α., Πετρίδης, Π., Πέτρου, Μ., & Καβουλάκος, Κ. (2021). *Ακροδεξιά κοινωνικά δίκτυα. Διερεύνηση του πολιτικού και πολιτισμικού ακτιβισμού*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2008). Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το "παιδομάζωμα" και η επεξεργασία του παρελθόντος. Στο Ρ.Βαν Μπούσχοτεν, Ε.Βουτυρά, Τ.Βερβενιώτη, Β.Δαλκαβούκης, & Κ.Μπάδα (Επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου* (σσ 131-147). Επίκεντρο.

Βεργέτη, Μ.Κ. (1992). Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 79-96. <http://dx.doi.org/10.12681/deltiokms.131>

Βεργέτη Μ. Κ. (1994). *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Brailas, A. (2019). Δυνητική Κουλτούρα, Εκπαίδευση και Επιπολιτισμός: Μαθαίνοντας σε διαδικτυακές κοινότητες. *Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία. 4^ο Πανελλήνιο Συνέδριο. Κοινωνικές Ταυτότητες Και Κοινωνική Συνοχή: Προκλήσεις Και Προοπτικές*. <https://doi.org/10.35542/osf.io/2yzfq>

Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An Integrative Theory of Intergroup Contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 37, 255-343. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(05\)37005-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(05)37005-5)

Bruneau, M. (2019). *Από τη Μικρά Ασία στην Τουρκία*. Εκδόσεις Κυριακίδη

Chaitin, J., & Steinberg, S. (2014). “I can almost remember it now”: Between personal and collective memories of massive social trauma. *Journal of Adult Development*, 21(1), 30–42. <https://doi.org/10.1007/s10804-013-9176-4>

Cheliotis, L. K. (2017). Punitive inclusion: The political economy of irregular migration in the margins of Europe. *European Journal of Criminology*, 14(1), 78–99. <https://doi.org/10.1177/1477370816640137>

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθάρα & Μ. Φιλοπούλου, Μετ.). Μεταίχμιο.

Γιαβρίμης, Π., & Δημητριάδου, Σ. (2023). Εννοιολογήσεις εκπαιδευτικών για την μεταναστευτική εκπαιδευτική πολιτική για την ένταξη μεταναστών και προσφύγων μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα. *Education Sciences*, 2023(2), 7-22.

Γκόβαρης, Χ. (2004). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Ατραπός.

Γκόγκας, Θ. (2022). *Διαπολιτισμική Επικοινωνία*. Gutenberg.

Γκότοβος, Ε. Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Μεταίχμιο.

Γούμενος, Θ. (2017). Εθνοτικές και εθνικές ταυτότητες: κονστρουκτιβισμός, σχεσιακή θέαση και αναλυτικά ζητήματα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 38, 33-50.

Δαμανάκης, Μ. (2005). *Η εκπαίδευση των παλιννοστώντων και των αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα*. Gutenberg.

Δέλτσου, Ε. (2004). Ποντιακές μνήμες, σύλλογοι και πολιτική: Η δημόσια διαμόρφωση και η σημασία της μνήμης των ποντίων προσφύγων του 1922 στη Θεσσαλονίκη του 2000. Στο Β. Γούναρης & Ι. Μιχαηλίδης (Επιμ.), *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια, μνήμη και ενσωμάτωση*. Πατάκης.

Δεμερτζής, Ν., & Ρουδομέτωφ, Β. (2011). Cultural trauma: A problematic of cultural sociology. *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 28, 1-19.

Dinas, E. & Fouka. E., Family history and attitudes toward outgroups: Evidence from the Syrian refugee crisis, January 31 2018. <https://ec.europa.eu/migrant-integration/?action=main.go&uuiid=C8910C03-0BED-A20D-E632AC1CA069694B>

Δραγώνα, Θ. Φραγκουδάκη, Ά. & Σκούρτου, Ε. (2001). *Εκπαίδευση: πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Παρατηρήσεις του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες επί του Νόμου 4375/2016, Αθήνα 8-4-2016. <https://www.gcr.gr/el/ekdoseis-media/reports/item/551-oi-paratiriseis-tou-esp-epi-tou-nomou-4375-2016>

Entzinger, H., & Biezeveld, R. (2003). Benchmarking in immigration integration. *European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, Erasmus University of Rotterdam*.

Εξερτζόγλου Χ. (2011). Η ιστορία της προσφυγικής μνήμης. Στο Α. Λιάκος (Επιμ.), *Το 1992 και οι πρόσφυγες: μια νέα ματιά* (σσ. 191-201). Νεφέλη.

Εξερτζόγλου, Χ. (2020). *Η δημόσια ιστορία: μια εισαγωγή*. Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Flick, U. (2017). *Εισαγωγή στην ποιοτική έρευνα*. Προπομπός.

Gellner, E. (1992). *Έθνη και Εθνικισμός* (Δ. Λαφαζάνη, Μετ.). Αλεξάνδρεια.

Gemenetzi, G., & Papageorgiou, M. (2017). Spatial and social aspects of the housing policies for refugees and immigrants in Greece: a critical overview. *The Greek Review of Social Research*, 148, 39–74. <https://doi.org/10.12681/grsr.14709>

Θεοδωρίδης, Π. (2001). Προσωπική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, 55-82. <https://doi.org/10.12681/sas.544>

Haas, V. & Jodelet, D. (2009). Η μνήμη, οι κοινωνικές και οι συλλογικές όψεις της. Στο Ν. Roussiau (Επιμ.), *Κοινωνική ψυχολογία* (Μ. Μαλαθράκη, Μετ.). (σσ. 147-162). Ελληνικά γράμματα.

Παρατηρήσεις επί της εφαρμογής του Ν.4636/2019 "Περί διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις" στο "Hotspot" της Λέσβου. (2020, Μάιος). Scribd. <https://bit.ly/2zSBywB>

Hirschon, R.(1994). *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής καταστροφής: η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά* (Κ. Κουρεμένος Μετ.). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/5826>

Καρακίτσου, Χ., & Χουντουμάδη, Α. (2010). Ενδοομαδική εύνοια και εξωομαδική προκατάληψη Ελλήνων και Αλβανών μαθητών δημοτικού σχολείου: Μετρήσεις και μεθοδολογικές διαπιστώσεις. *Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(2), 176-194.

Keating, A., & Janmaat, J. G. (2020). Immigrants, inclusion, and the role of hard work: Exploring anti-immigrant attitudes among young people in Britain. *The Sociological Review*, 68(6), 1212–1228. <https://doi.org/10.1177/0038026120915160>

Κατσάπης, Κ. (2011). Το προσφυγικό ζήτημα στο Α. Λιάκος (Επιμ.). *Το 1992 και οι πρόσφυγες: μια νέα ματιά* (σσ 118-169). Νεφέλη.

Καφετζής, Τ. (2009). (2009). «Το “ταυτό” και το “μη ταυτό” στην Ελλάδα της μετανάστευσης. Ιδιογραφικές διαστάσεις ερευνητικών δεδομένων για το ρατσισμό και την ξενοφοβία». Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.). *Μετανάστες και μειονότητες* (σσ 333-352). Βιβλιοχώρα.

Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική Ψυχολογία. Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.

Kontogiorgi, E. (2006), *Population exchange in Greek Macedonia: the rural settlement of refugees 1922-1930*. Clarendon.

Κοταλακίδης, Γ. & Χαλκιά, Α. (2003). Εμείς και οι άλλοι: ελληνική εθνική ταυτότητα και η διαμόρφωση της ταυτότητας των Ποντίων μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. *Ουτοπία*, 45, 149-168.

Κοτρόγιαννος, Δ., Τζαγκαράκης, Ι. Σ., Καμέκης, Α., Δημάρη, Γ. & Μαυροζαχαράκης, Ε. (2020). *Διαστάσεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης των προσφύγων και των μεταναστών στην Ελλάδα*. Ι. Σιδέρης.

Κουλούρη, Χ. (2017). Στο αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση. Στο Α. Αναγνωστόπουλος & Ν. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Το παρελθόν στο παρόν: Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, (σσ 45-64). Καστανιώτης.

Κουλούρη, Χ. (2020). *Φουστανέλλες και χλαμύδες*. Αλεξάνδρεια.

Κουραχάνης, Ν. (2019). *Πολιτικές στέγασης προσφύγων. Προς την κοινωνική ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση; Τόπος*.

Kritikos, G. (2021) Silencing inconvenient memories: refugees from Asia Minor in Greek historiography. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47:18, 4269-4284. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1812282>

Κυραμαργιού, Ε. (2019), *Δραπετσώνα, 1922-1967: Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών.

Λιάκος, Α. (2011). Το «1922» κι εμείς. Στο Α. Λιάκος & Ε. Γαζή (Επιμ.), *Το 1922 και οι πρόσφυγες μια νέα ματιά* (σσ 11-20). Νεφέλη.

Λίποβιτς Θ. (2015). Εθνικισμός και θρησκεία στη νεωτερικότητα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, 39–54. <https://doi.org/10.12681/sas.543>

Liu, S., Gallois, S., & Volcic Z. (2018). *Εισαγωγή στην διαπολιτισμική κοινωνία. Παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια*. Gutenberg.

Leontitsis, V., Tsagkroni, V., Vosinakis, G., Gerodimos, R., Dimopoulou, D., Karyotis, G. & Skleparis, D. (2020). *Συγκριτική Ανάλυση Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα*. Διανέοσις. <https://hdl.handle.net/1887/139206>

Μάγος, Κ. (2022). *Το πέταγμα του Ερόλ: κριτική διαπολιτισμική εκπαίδευση στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία*. Gutenberg.

Μαντόγλου, Ά. (2010). *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη : έκδηλες και λανθασμένες μορφές κοινωνικής σκέψης*. Πεδίο.

Μαντόγλου, Ά. (2012). *Μνήμες: ατομικές-κοινωνικές-ιστορικές*. Παπαζήση.

Μαντόγλου, Α. (2020). Μια δικέφαλη κοινωνική μνήμη: μνημοσύνη και λησμοσύνη. Στο Ε. Γεωργοπούλου & Γ. Πάγκαλος (Επιμ.), *Μνήμη και Αφήγηση. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σσ. 33-48). Κυριακίδη.

Μαραντζίδης, Ν. (2001). *Γιασασίν Μιλλέτ Ζήτω το έθνος. Προσφυγιά, κατοχή και εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του δυτικού κόσμου*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Mason, J. (2011). *Διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Πεδίο.

Μαυρογορδάτος, Γ (2016, Δεκέμβριος 1). Μύθοι και αλήθειες για τους πρόσφυγες του 1922. *LiFo*. Δημοσιεύτηκε στις 1.12.2016, 9-19.

Μιχαηλίδης, Ι. (1997). «Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες: Πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης». Στο Β. Γούναρης, Ι. Μιχαηλίδης και Γ. Αγγελόπουλος (Επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία* (σσ 123-141). Παπαζήσης.

Μουζάλα, Ε., Πετρουλάκη, Ι. (2022). *Δίκτυο ένταξης νέων προσφύγων στην περιοχή των προσφυγικών της Νίκαιας*. [Διπλωματική εργασία, ΕΜΠ].
<http://dx.doi.org/10.26240/heal.ntua.23457>

Μπαρμπουδάκη, Ε. (2010). Η αφήγηση του χώρου. Στο Ε. Γεωργοπούλου & Ι. Πάγκαλος (Επιμ.), *Μνήμη και αφήγηση*. (σσ 159-177). Κυριακίδης ΙΚΕ.

Μπενβενίστε, Ρ. (1999). Μνήμη και ιστοριογραφία. Στο Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα κοινωνικής ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995* (σσ 11-24). Αλεξάνδρεια.

Μπουρούτης, Α. (2022). Μετανάστευση και στρατηγικές για την ένταξη στην Ελλάδα. Η εμπειρία των ετών 2015-2022. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 47, 57-84.

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/31862>

N.4375/2016

Παναγιωτοπούλου, Ε. (2004). *Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων*, [Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων].

Papadopoulos, Y. (2019) Collective trauma, transgenerational identity, shared memory: Public TV series dealing with the Ottoman Empire and Anatolian refugees

in Greece, *In book: Memory and Postcolonial Studies Synergies and New Directions*, (pp.469-491). [DOI: 10.3726/b14024](https://doi.org/10.3726/b14024)

Παπαηλία, Π. (2007). *Αφηγήσεις μέσα από το φωτογραφικό άλμπουμ: Πόζες, μνήμες, βλέμματα, Βιβλιογραφική έκθεση/ ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ «Έμφυλες διαστάσεις της μετανάστευσης στη νοτιοανατολική Ευρώπη: Εργασία, Ένταξη και Διαπολιτισμική Επικοινωνία».*

Παπαταξιάρχης, Ε. (Επιμ.). (2006). *Οι περιπέτειες της ετερότητας (β' εκδ.).* Αλεξάνδρεια.

Παλαιολόγου, Ν. Μιχαήλ, Δ. & Τομπουλίδης, Γ. (2020), *Η εκπαίδευση των προσφύγων και των νέων αιτούντων άσυλο στην Ευρώπη: Η ελληνική περίπτωση.* Στο Δ. Μιχαήλ, Α. Σακελλαρίου & Ν. Γογωνάς (Επιμ.), *Πρόσφυγες & Εκπαίδευση: μελέτες πεδίου και θεωρητικά ζητήματα* (σσ. 17-32). Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ.

Παπαγεωργίου, Ι. (2013). Ο Εξευρωπαϊσμός των Πολιτικών Μετανάστευσης και Ασύλου: Από την κοινοτικοποίηση στη συλλογική επίβλεψη. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 40, 70-94. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14559>

Παπαγεωργίου, Ι. (2020). Η ευρωπαϊκή και η ελληνική πολιτική για το άσυλο μετά την προσφυγική κρίση του 2015. Στο Ε. Βασιλακάκης, Σ.Βρέλλης, & Π. Γέσιου-Φαλτσή (Επιμ.), *Το αλλοδαπό στοιχείο στις εθνικές έννομες τάξεις* (σσ. 345-359). Σάκκουλας.

Παπαδοπούλου, Δ. (2009). Η επίδραση της νόμιμης διαμονής στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. *Social Cohesion and Development*, 4(1), 45-62.

Παπαδοπούλου, Δ. (2013). Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές διαπιστώσεις. Στο Α. Μωυσίδης & Δ. Παπαδοπούλου (Επιμ.), *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα* (σσ.19-50). Κριτική.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στην Ελλάδα*. Αλεξάνδρεια.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2014), Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της 'φιλοξενίας' την εποχή της κρίσης. *Σύγχρονα Θέματα*, 127, 46-62.

Παραδέλλης, Θ. (1999). Ανθρωπολογία της μνήμης. Στο Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις: Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα κοινωνικής ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Φεβρουάριος 1995 (σσ. 27-48). Αλεξάνδρεια.

Παρθένης, Χ. (2020). Η κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους για την ετερότητα: ο ρόλος του Κέντρου Διαπολιτισμικής Αγωγής. Στο Χ. Παρθένης (Επιμ.), *Πολιτική και Πρακτική της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης: Η αναγκαιότητα νέων παιδαγωγικών και θεσμικών προσεγγίσεων στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες* (σσ. 41-52). Gutenberg.

Παρσανόγλου, Δ. (2009). «Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του "ξαφνιάσματος" της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση». Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες* (σσ. 287-304). Βιβλιόραμα.

Passerini, L. (2003). Memories between silence and oblivion. In K. Hodgkin & S. Radstone (Eds.), *The politics of memory* (pp 238-254). Routledge studies in Memory & Narrative.

Πελαγίδης Σ. (1987). Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928). *Μακεδονικά*, 26, 63–97.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1075>

Πελαγίδης, Ε. (1994). *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία : 1923-1930*. Αφοί Κυριακίδη.

Πετρονιώτη, Μ. (1998). *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης*. Πλέθρον.

Petrou, M. (2023). Exploring the relationship between far-right online cultural and political activism with physical space. Examples from an island of the North-eastern Aegean. *The Greek Review of Social Research*, 161, 35–72.
<https://doi.org/10.12681/grsr.35004>

Πιζάνιας, Π. (1993). *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*. Θεμέλιο.

Πολυκανδριώτη, Ο., Γαραντούδης, Ε., & Πάτσιου, Β. (2019). Η ποιητική του τοπίου. Πρακτικά του Ε' Συνεδρίου της ΕΕΓΣΓ σε συνεργασία με τον Τομέα Νεοελληνικών Ερευνών–ΙΙΕ/ΕΙΕ.

Ποτηρόπουλος, Π. (2003). *Νέα Μηχανιώνα: Από τις "Χαμένες πατρίδες" στην πατρίδα του "Σήμερα"*. University Studio Press.

Potter, J. (2005). Στάσεις, κοινωνικές αναπαραστάσεις και η δια /του λόγου ψυχολογία. Στο Μ. Wetherell (Επιμ.), (2005) *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα* (σσ 254-334). Μεταίχμιο.

Ράπτης, Β. (2021). *Πολιτιστικοί σύλλογοι και φορείς των Ιωαννίνων: διαχείριση του παρελθόντος, εθνοτοπικές και πολιτισμικές ταυτότητες (από τον 20ο αιώνα μέχρι σήμερα)*. [Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων].

RSA, (2023, Μάρτιος). *Πρόσβαση των δικαιούχων διεθνούς προστασίας σε δικαιολογητικά έγγραφα και κοινωνικά δικαιώματα*.
<https://rsaegean.org/en/report-bip-2023/>

Smith, P, B. & Bond, M,H. (2008). *Διαπολιτισμική κοινωνική ψυχολογία*. Gutenberg.

Smith, A. (2000), *Εθνική ταυτότητα*. Οδυσσέας.

Soubiale, N. (2009). Προκαταλήψεις και στερεότυπα στις διομαδικές σχέσεις. Στο Ν. Roussiau (Επιμ.), *Κοινωνική Ψυχολογία* (σσ 177-88). Ελληνικά γράμματα.

Σπυράτου, Ν. (2020). *Πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο 2021-2027: μια ευκαιρία για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών, των προσφύγων και των αιτούντων*

<https://www.antigone.gr/wp-content/uploads/library/selected-publications-on-migration-and-asylum/eu/6dc8cb481d20bb108233981c22245899.pdf>

Στεργίου, Λ. & Σιμόπουλος, Γ. (2019). *Μετά το κοντέινερ. Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Gutenberg.

Μ. Συμεωνάκη, Οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών. *Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, 29, 127-136.

http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/MELETH_291.pdf

Τζακόστα, Μ., & Βετινάκι, Ε. (2018). «Κουλαντρίζοντας τις διαλέκτους στο σχολείο»: Η κρητική διάλεκτος ως εργαλείο γλωσσικής διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. *Ελληνικό βλέμμα*, 4, 1-14.

Τσαούσης, Δ. (1983). Ελληνισμός και ελληνικότητα. Στο Δ. Τσαούσης (Επιμ.), *Ελληνισμός-ελληνικότητα: ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας* (σσ 15-25). Εστία.

Τσάτσου-Νικολούλη, Σ. (2022). «Τα ματωμένα χρώματα» της Δ. Σωτηρίου μέσα από την οπτική της Αισθητικής Ανταπόκρισης του W. Iser και της Δημιουργικής Γραφής. *ΚΕΙΜΕΝΑ για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, 36, 1-18. <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2022.986>

Trouki, E. (2012). The Challenge of Cultural Diversity in Greece: Reflections on 'Intercultural Education Schools' (IES) Strategy for Creating Inclusive Learning Environments. *Power and Education*, 4(2), 219–229. <https://doi.org/10.2304/power.2012.4.2.219>

Tsaliki, E. (2016). Presentation of the intercultural schools in Greece: Promoting intercultural and citizenship issues. *Journal Plus Education*, 15(1), 357-374.

Τσιμούρης, Γ. (1999). Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: η περίπτωση των Ρεϊντεριανών μικρασιατικών προσφύγων. Στο Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και*

ανθρωπολογικές προσεγγίσεις: Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα κοινωνικής ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995 (σσ 211-235). Αλεξάνδρεια.

Τσίγκανου Ι., Χαλκιά Α., & Λεμπέση Μ. (2021). Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και διαδρομές ένταξης. *Κοινωνική Πολιτική*, 12, 5–22.
<https://doi.org/10.12681/sp.29020>

Χρυσοχόου, Ξ. (2011). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Πεδίο.

Wetherell, M. (2005). Ομαδική σύγκρουση και η κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού στο M. Wetherell (Επιμ.), *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα* (σσ 253-334). Μεταίχμιο.

Παράρτημα

Α. Κατάλογος συμμετεχόντων

Πίνακας συμμετεχόντων

Όνομα	Ηλικία
Γ.Ι	42
Τ.Μ.	63
Κ.Τ	48
Β.Τ.	50
Δ.Ε	38
Κ.Χ.	20
Δ.Κ.	40
Χ.Ν.	27
Κ.Σ	35
Σ.Σ.	58

B. Αποσπάσματα συνεντεύξεων

Γ.Ι.

ΕΡ. Τι σημαίνει για εσάς, να είστε απόγονος Μικρασιατών ;

Γ.Ι. Ως γνωστόν η ιστορία έχει γραφτεί με μελανά, εεεε ήταν μελανά τα σημεία που είχαν γραφτεί για τους πρόσφυγες τους Πόντιους και τους Μικρασιάτες, ο διωγμός των προσφύγων και το ολοκαύτωμα των Ποντίων ήταν κάτι που έμεινε στην ιστορία. Εγώ από τους παππούδες, και μεγαλωμένος ένα μικρασιατικό χωριό, έχω μέσα μου ας πούμε τον πόνο του ξεριζωμού, το να σε διώχνουν από τον τόπο σου, να μη σε θεωρούνε Έλληνα στην Ελλάδα, και να μη σε θεωρούν δικό τους άνθρωπο, εεε τις δυσκολίες που έζησαν αυτοί οι άνθρωποι, ούτως ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν και να ζήσουν πραγματικά, όχι μόνο να φύγουν από τον τόπο τους, και να τους υποδεχθούν Σε έναν άλλο τόπο. εγώ νιώθω υπερήφανος για για αυτή την καταγωγή, για τις ρίζες. Νομίζω αυτός είναι ο τίτλος, “περηφάνια”.

ΕΡ. Ποια είναι η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου στο να διαμορφώσετε αυτή την ταυτότητα;

Γ.Ι. Η συμβουλή για να διατηρήσω αυτή την ταυτότητα είναι σίγουρα, όπως σας είπα είμαι μεγαλωμένος σε ένα μικρασιατικό χωριό, τα ήθη, τα έθιμα, οι παραδόσεις μας, οι χοροί μας, τα φαγητά μας, ο τρόπος ομιλίας μας, επειδή προερχόμαστε από έναν τόπο που ήταν μπασταρδεμένος με την Τουρκία, είμαι μεγαλωμένος με ακούσματα τούρκικων λέξεων...

Ε.Ρ Η προσφυγική σας ταυτότητα έχει επηρεάσει τις σχέσεις σας με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής;

Γ.Ι. Κοιτάξτε να δείτε, δεν έλεγα ότι μου έχει δημιουργήσει πρόβλημα στη δική μου γενιά τουλάχιστον γιατί είναι τρίτης γενιάς ανθρώπων που προέρχονται από Μικρασιάτες, από αυτή την ταυτότητα εν πάσει περιπτώσει... Πλέον αυτά έχουν λίγο ξεπεραστεί, είναι λίγο πιο αχνά, αλλά θυμάμαι παλαιότερα να ακούγεται ο όρος “τουρκόσποροι”, διάφορα τέτοια πράγματα και θα ξανά λέω όμως, χωρίς όμως να έχω κάποιο πρόβλημα στην καθημερινότητα μου, πολλές φορές μπορεί να ήταν ενδιαφέρον και κάποιους.

ΕΡ. Να γνωρίσουν τη δική σας ταυτότητα;

Γ.Ι. Ναι ναι

ΕΡ. Πώς αντιλαμβάνεστε αυτή την καταγωγή σας και την εθνική ταυτότητα;

Γ.Ι. Όχι όχι δεν θα το έλεγα, νιώθω Έλληνας, νιώθω το ίδιο, δεν υπάρχει κάτι το οποίο μου βάζεις σε κάποια ζυγαριά ούτε κάτι περισσότερο ούτε κάτι λιγότερο.

ΕΡ. Με αφορμή την σχετική δραστηριότητα έχετε αναλογιστεί ποτέ αν νιώθετε μέρος μιας ευρύτερης μικρασιατικής ταυτότητας πανελλαδικής εμβέλειας;

Γ.Ι. Κοιτάξτε να δείτε, επειδή έχω υπάρξει σε μικρή ηλικία βέβαια, σε ποντιακούς και μικρασιατικούς συλλόγους με χορούς και διάφορα, ξέρω ότι γινόντουσαν ενέργειες, ώστε να γίνονται ενώσεις με διάφορους άλλους τρόπους που ζούσαν υπάρχουν πρόσφυγες Μικρασιάτες, ή Πόντιοι, ναι αυτό έχει συμβεί, συμβαίνει προσπαθούμε να ενωθούμε με ανθρώπους που βρίσκονται σε άλλες περιοχές, που ίσως προέρχονται από τις ίδιες περιοχές που κάποτε διωχθήκανε. Ναι αυτό.

ΕΡ. Ποιες αναμνήσεις διατηρείται από τις ιστορίες παππούδων γύρω από τα βιώματα της προσφυγιάς;

Γ.Ι. Οι αναμνήσεις είναι το κομμάτι το δύσκολο, το κομμάτι του διωγμού, το ότι προερχόντουσαν από έναν άλλον τόπο και ότι εκεί ήτανε αλλιώς τα πράγματα, αλλιώς τα σπίτια τους, οι περιοχές τους, όλα αυτά.

ΕΡ. Διατηρείτε κάποιες ιστορίες από τότε που ήρθαν εδώ από την ενσωμάτωσή τους;

Γ.Ι. Εδώ σίγουρα δυσκολευτήκαν, γιατί από παππούδες που μιλούσανε για αυτή την εποχή, ήταν πάρα πολύ δύσκολα και είναι αυτό που σας έλεγα, πραγματικά όταν ήρθαν από τον τόπο τους εδώ, κατά κάποιο τρόπο δεν τους θέλανε, γιατί εδώ δεν τους θεωρούσαν Έλληνες, οπότε ήταν ένα καραβάνι στους δρόμους και σε διάφορα σημεία στο πέρασμά τους προσπαθούσαν να βρουν ένα τόπο να μείνουν και όπως εγώ προέρχομαι από το χωριό της Νεοκαισάρειας, αρχικά τους δώσανε ένα σημείο κάτω στον κάμπο, ο οποίος δεν ήταν εύφορος τόπος, ώστε να μπορέσει κάποιος να μείνει. Ήτανε δύσκολο το σημείο, το οποίο τους επέτρεψαν να μείνουν, να αναπτύξουν τις σκηνές τους, βέβαια γνωρίζω πως από την ιστορία που έχω διαβάσει, οι Μικρασιάτες αλλά και οι Πόντιοι πρόσφυγες, ήταν άνθρωποι που είχανε μέσα τους ανεπτυγμένο το σημείο αυτό του πολιτισμού θα έλεγα και πάντα θέλανε έναν τόπο όμορφο, να ζούνε ευπρεπώς, θέλανε σπίτια, τα φαγητά τους, τα οποία δεν ήτανε απλά... οπότε καταφέρανε αναπτύχθηκαν και φτιάξανε τις περιοχές αυτές και πλέον διαμένουν εδώ, στα Ιωάννινα.

ΕΡ. Με ποιους τρόπους θεωρείται ότι επηρεαστήκαμε από το συγγενικό σας περιβάλλον;

Γ.Ι. Εεεε, νομίζω πως επειδή είχα την τύχη να μεγαλώσω ανθρώπους οι οποίοι ήταν όλοι οι μικρασιάτες και δε δυσκολεύτηκα να ξεχωρίσω όσον αφορά την ταυτότητά μου, με εξαίρεση το σχολείο και μετά τις φιλίες, πέρα από την κοινότητά μας, νομίζω ότι λόγω του ότι ήταν όλοι γύρω μας Μικρασιάτες.

ΕΡ. Εσείς διατηρείτε με κάποιο τρόπο ζωντανή την ταυτότητα στην καθημερινότητα;

Γ.Ι. Θα έλεγα ότι τώρα τα πράγματα έχουν ξεθυμάνει. κάποτε γινόταν λίγο πιο έντονα ναι, κρατούσαμε. τώρα έχουνε ξεθυμάνει και νομίζω ότι με τα φαγητά θυμόμαστε λίγο περισσότερο την καταγωγή μας, και ιδιαίτερα στις γιορτές

T.M.

EP -Τη σχέση σας πώς την αντιλαμβάνεστε ανάμεσα στην προσφυγική και την εθνική ταυτότητα;

T.M -Τώρα είναι μία ιδιαίτερη περίπτωση η περίπτωση η δική μου, ας πούμε των απογόνων των Ποντίων, γιατί θέλουμε να περιαυτολογούμε, λέμε ότι είμαστε, λεγαν τουλάχιστον οι παππούδες μας, να μας αφήσουν αυτό ότι είμαστε απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, είμαστε Έλληνες οι οποίοι πήγαν εκεί, εμείς είμαστε καθαροί Έλληνες και να μην ακούμε αυτά που μας λένε ότι είμαστε ξένοι πρόσφυγες και τα λοιπά, Και έτσι δεν είχα ποτέ αρνητικά συναισθήματα και στάσεις.

-Οπότε βγήκε και φυσικά αυτή η ταύτιση μέσα από τον περίγυρο και μέσα από την εκπαίδευση.

T.M. Ακριβώς.

EP -Με αφορμή την ταύτιση με την προσφυγική ταυτότητα θεωρείται ότι μπορείτε να αυτοπροσδιορίζεστε ως μέρος μιας ευρύτερης προσφυγικής ομάδας σε όλη την Ελλάδα ή και έξω από αυτήν;

T.M. -Ναι ναι νομίζω ότι αν όχι ταυτίζομαι, συμβαδίζω. τους καταλαβαίνω.

E.P -Τι θα ήταν αυτό που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία ανάπτυξη συνεκτικών δεσμών;

T.M -Προφανώς στο παρελθόν από τη στιγμή που τουλάχιστον εγώ δεν είχα μπλεχτεί με πολιτιστικούς συλλόγους Ποντίων ή Κωνσταντινουπολιτών, μόνο η μητέρα μου, μόνο το παρελθόν και ιστορίες των παππούδων.

EP. -Εσείς ποιες αναμνήσεις διατηρείται από τους προγόνους σας γύρω από το βίωμα της προσφυγιάς;

T.M -Επειδή ο πατέρας του πατέρα μου ήταν πόντιος διατηρώ αυτά που διατηρούν όλοι οι απόγονοι Ποντίων, δηλαδή την καταστροφή τα προβλήματα, τα οποία βέβαια υπήρχαν και από τις δύο πλευρές, αλλά αυτό ήταν έντονο σε μας δηλαδή, η καταστροφή και ο διωγμός ήταν έντονο στοιχείο.

EP -Δύο πλευρές; τι εννοείτε;

T.M. -Εννοώ ότι πάντα σε δύσκολες καταστάσεις, όταν αντιμάχονται οι δύο πλευρές και η μία και η άλλη ανάλογα με τις περιπτώσεις δεν φέρεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Βέβαια αυτό που έγινε με την καταστροφή ήταν εξοντωτικό δεν το συζητάμε και με τους Αρμένιους και με τους Έλληνες. Τέτοια βιώματα, όχι βιώματα, ιστορίες έχω από τον παππού μου και της μητέρας του παππού μου της προγιαγιάς μου, που γνώρισα δηλαδή.

EP -Εσείς θεωρείτε ότι επηρεάστηκατε από το περιβάλλον σας στη διαμόρφωση της ταυτότητάς σας;

T.M -Δεν θα έλεγα ότι έχω ισχυρή προσφυγική ταυτότητα, μπορεί να έχω την οικογένειά μου και από τους παππούδες, προσαρμόστηκε πολύ γρήγορα και αυτό το μετέδωσαν στα παιδιά τους και αυτή σε μας και έτσι δεν αισθάνθηκα την προσφυγιά όπως ίσως οι πρώτης γενιάς, γιατί περνούσαν δύσκολα, έτσι;

EP -Εσείς έχετε ίσως την ανάγκη να διατηρείτε αυτή την ταυτότητά σας ζωντανή στη διάρκεια του χρόνου ή στην καθημερινότητά σας;

T.M -Όχι σε καμία περίπτωση.

EP -Διαπιστώνεται διαφορές στο πώς έβλεπαν οι γονείς ή παππούδες σας την προσφυγιά σε σχέση με τις δικές σας αντιλήψεις;

Τ.Μ -Τώρα οι δικοί μου ήταν πρόσφυγες, Επομένως, νομίζω αυτοί συμπονούσαν ας το πούμε έτσι πρόσφυγες άλλου τύπου και ίσως αυτό επηρέασε και εμάς δηλαδή την τρίτη γενιά και δεν είναι έχουμε ας πούμε κάποια αρνητική άποψη για τους πρόσφυγες τη σημερινή εποχή, δηλαδή σου καταλαβαίνουμε πλήρως πλήρως.

ΕΡ- Οπότε δηλαδή τα βιώματα που πήρατε...

Τ.Μ. - Βοήθησαν βοήθησαν να προφανώς, γιατί δεν ήταν μόνο τα βιώματα των γονιών αλλά και το μέρος όπου μεγάλωσα, ήταν καθαρά προσφυγικό, σχεδόν όλοι πρόσφυγες.

ΕΡ -Οπότε Ποια στοιχεία της τωρινής προσφυγικής ταυτότητας θεωρείτε ότι θα είναι εκείνα, πού θα μεταβιβάσουν την ταυτότητα και στις επόμενες γενιές;

Τ.Μ -Δεν ξέρω γιατί νομίζω ότι είναι διαφορετικές καταστάσεις, γιατί εμείς ήμασταν πρόσφυγες Έλληνες που ήρθαν στη μητέρα Ελλάδα, ας στο πούμε, και ήρθαμε να μετεγκατασταθούμε εδώ, μας έφεραν εδώ, δεν είμαστε περαστικοί, γιατί νομίζω οι σημερινοί πρόσφυγες θέλουν να θεωρούνται περαστικοί για να πανε σε καλύτερα από την Ελλάδα μέρη, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τώρα όσοι μένουν, υπάρχει και μικρή εμπειρία από μένα, νομίζω ότι προσαρμόστηκαν λίγο-πολύ αισθάνονται τα ίδια μας.

Κ.Τ.

ΕΡ. Εσείς με ποιους άλλους τρόπους θεωρείτε ότι επηρεαστήκατε από το οικογενειακό σας περιβάλλον στη διαμόρφωση αυτής της ταυτότητας πέρα από αυτές τις ιστορίες;

Κ.Τ. Εεε... επειδή έτυχε και εγώ να πάω να σπουδάσω μετά τη δεκαετία του 90 στη Θεσσαλονίκη, εεε στο δέσιμο. Εγώ ήμουν δίπλα σε αυτά τα αδέρφια του πατέρα μου στους θείους της θείας μου, ήταν όλοι μαζεμένοι, ο,τι πρόβλημα είχα... Καταρχήν έμενα κοντά τους, θα έτρωγα εκεί εμένα εκεί παρότι είχα τα χρήματα για να πω ότι θα φάω με συμφοιτητές. Υπήρχε μεγάλο δέσιμο. Αυτό είναι που εγώ έβλεπα σε αυτή την οικογένεια, το οποίο δεν μπορώ να σου κρύψω μετά ότι πηγαίνοντας και οι κόρες μου, που τώρα είμαι εγώ η τρίτη γενιά, τα κορίτσια μου που έχουν, πόσο; το ¼ αυτής της καταγωγής, τώρα που είναι στη Θεσσαλονίκη βγαίνουν και αυτές το ίδιο δέσιμο με τα ξαδέρφια τους, που όποτε χρειάζονται κάτι θα απευθυνθούν εκεί.

ΕΡ. Εσείς με ποιους τρόπους φροντίζετε στην καθημερινότητά σας να διατηρείτε αυτή την ταυτότητά σας; έτσι αν έχετε κάποιους τρόπους, Όχι απαραίτητα καθημερινούς, αλλά στη διάρκεια του χρόνου;

Κ.Τ. Ναι δεν θα 'λεγα ότι έχω κάποιο συγκεκριμένο τρόπο στην καθημερινότητά μου, Πέρα από το ότι θα παρακολουθήσω πολύ πιο έντονα ένα ντοκιμαντέρ ξέρω γω για τη γενοκτονία, ή θα κάνω ένα Post στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης. αυτό τίποτα παραπέρα δεν έχω επαφές στα Γιάννενα με ανθρώπους που έχουν κοινή καταγωγή με μένα δεν βγαίνει.

ΕΡ. Ποιες διαφορές διαπιστώνετε στο πώς έβλεπαν την προσφυγιά οι γονείς και παππούδες σε σχέση με το πώς το αντιλαμβάνεστε εσείς;

Κ.Τ. Νομίζω ότι έχει αλλάξει πάρα πολύ, επειδή εγώ τους συγκεκριμένους παππούδες τους πρόσφυγες τους έχω χάσει από μικρή ρε παιδί μου, και από ότι θυμάμαι όταν μου εξιστορούσε ιστορίες ο παππούς, θυμάμαι ότι συγκινούνταν και έκλαιγε. αλλά θεωρώ ότι αν ζούσε τώρα ο παππούς μου και... έχουν αλλάξει οι εποχές, έχει εξελιχθεί κάπως αυτό δεν ξέρω πώς θα αισθανόταν ο ίδιος βλέποντας μία ανάλογη προσφυγιά από αλλού άλλης εθνικότητας. Αν έβλεπε παραδείγματος χάρη πρόσφυγες από τη Συρία ή απ' το Αφγανιστάν, Δεν ξέρω να σου απαντήσω.

ΕΡ. Δηλαδή για σας τι θα μπορούσε κυρίως να είναι; ιστορίες ανάμνηση;

Κ.Τ. Ναι ναι.

ΕΡ. Ποια στοιχεία της προσφυγικής ταυτότητας θεωρείται ότι είναι πολύ σημαντικά στο να διατηρηθεί και να μεταβιβαστεί στις επόμενες γενιές;

Κ.Τ. Το βλέπω πολύ δύσκολο αυτό να γίνει, μόνο μέσα από συναισθηματικούς δεσμούς μπορεί να γίνει όπως αυτό που σου ανέφερα ότι τα παιδιά μου έχουν γνωρίσει, έχουν μία επαφή με τα ξαδέρφια τους στη Θεσσαλονίκη και μπορεί και που να συζητάμε για την κοινή τους καταγωγή. Μόνο αυτό δεν βλέπω κάτι άλλο δηλαδή.

ΕΡ. Εφόσον με βάση αυτή την ανάγκη τους ανοιχτούν σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο;

Κ.Τ. Εγώ δεν μπορώ να μιλήσω για όλη την οικογένεια αλλά βλέποντας λίγο πολύ τις κόρες μου, που είναι ενήλικες 20 και 21 ετών βλέπω ότι είναι αρκετά ευαισθητοποιημένες, όχι για τη δικιά τους καταγωγή ένα γενικώς για το προσφυγικό πρόβλημα. Δηλαδή δεν θα κάτσουν να αναρωτηθούν αν αυτός είναι οικονομικός μετανάστης ή πρόσφυγες και τα λοιπά, το ζούνε θεωρούν ότι όλοι είναι πρόσφυγες και όλοι έχουν ανάγκη.

ΕΡ. Ποια θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά του Κράτους δηλαδή της πολιτείας και των οργανωμένων Σωματείων, ώστε να διατηρηθεί αυτή η ταυτότητα;

Κ.Τ. Ιδέα δεν έχω να σου πω την αλήθεια (γέλια). Εντάξει θα σου μιλήσω και τη δικιά μου άποψη θεωρώ ότι γίνονται εκδηλώσεις, Δεν ξέρω είναι από το κράτος για κάποιον Δήμο. Να σου πω εδώ πέρα πού μένω στα Γιάννενα το καλοκαίρι παρακολούθησα χορούς παραδείγματος χάρη από συγκροτήματα, παραδοσιακούς χορούς που ήτανε μέσα και πολλά προσφυγικά συγκροτήματα και όχι μόνο Πόντιους και Αρμένιους... αυτό θεωρώ ότι είναι κάτι. γίνονται τέτοια δηλαδή.

ΕΡ. Ποια είναι η γνώμη σας για το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα στη χώρα μας;

Κ.Τ. Είναι ένα τεράστιο θέμα, ώστε να το απαντήσω αυτή τη στιγμή. ένα τεράστιο θέμα κοινωνικό και δεν θεωρώ ότι θα πρέπει να μείνει τι πρέπει να κάνουμε εμείς ως Έλληνες σαν Ελλάδα, είναι τεράστιο θέμα πρέπει να το δει η Ευρώπη ολόκληρη, ο κόσμος ολόκληρος.

ΕΡ. Είναι ένα διεθνές ζήτημα με λίγα λόγια.

Κ.Τ. Ακριβώς, και να βρεθεί κάποια λύση χθες, γρήγορη και οικονομική αλλά να είναι ούτε ο ένας να βγάζει την ουρά του απέξω, μία χώρα παραδείγματος χάρη, η άλλη να προσπαθεί παραπάνω και τέλος πάντων κάποια στιγμή πρέπει να σκεφτούμε ότι και εμείς μπορεί να μπούμε σε αυτά τα παπούτσια και να χρειαστεί να μεταναστεύσουμε.

ΕΡ. Άρα μιλώντας για την τοπική κοινωνία και σε επίπεδο επικράτειας Ποια μέτρα θα πρέπει να πάρει Πολιτεία για την καλύτερη διαχείριση του ζητήματος αυτού;

Κ.Τ. Θεωρώ ότι μέσω της εκπαίδευσης, γιατί πρέπει να έχουμε πολυπολιτισμικά σχολεία, η εκπαίδευση για μένα είναι το παν, η Παιδεία, δηλαδή όλα αυτά τα παιδιά που έρχονται με τους γονείς τους, κάθε πρόσφυγας να έχει κατευθείαν μία δομή, ουσιαστική δομή, και να εκπαιδεύεται και να αισθάνεται σίγουρος και να έχει φαγητό στο πιάτο του και να μπορεί να εξελιχθεί και να σπουδάσει και να δουλέψει.

ΕΡ. Έχετε προσωπικές κοινωνικές σχέσεις επαγγελματικές σχέσεις με μετανάστες;

Κ.Τ. Ναι.

ΕΡ. Και αν σας απασχολούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν;

Κ.Τ. Με δικούς μου ανθρώπους με ανθρώπους που χρειάζομαι καμιά φορά τη βοήθειά τους, έχουμε σχέση επαγγελματική δηλαδή, αλλά χρόνια τώρα, δηλαδή έχω δυο-τρεις ανθρώπους στο μυαλό μου μπορώ να πω που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στην πόλη, είναι πρόσφυγες, είναι οικογενειάρχες, δουλεύουνε βγάλουν το ψωμί τους όταν χρειάζεται κάτι και εγώ μπορώ να χρειαστώ κάτι να με βοηθήσουν, υπάρχει αλληλεπίδραση, αλλά θεωρώ ότι και πρόσφυγες να μην ήτανε, το ίδιο θα γινότανε δηλαδή και μετσοβίτες να ήτανε.. αυτό δεν το ξεχωρίζω δηλαδή.

B.T

ΕΡ. Πώς αντιλαμβάνεσαι τη σχέση της προσωπικής ταυτότητας με την εθνική ταυτότητα;

Β.Τ. Βασικά ήταν ένα μεγάλο θέμα εθνικό αυτό. Οι πρόσφυγες ερχόμενοι εδώ πέρα, δέχτηκαν αντιδράσεις ρατσισμό, τουρκόφωνους τους λέγανε. Εγώ εδώ στην Ήπειρο, το βίωσα σε μικρότερο βαθμό γιατί ήμουν τρίτης γενιάς, κατάλαβα όμως πόσο άσχημο ήταν και με ενοχλούσε. Θεωρώ όμως ότι ακούγοντας τα βιώματα των άλλων και διαβάζοντας και την Ελληνική ιστορία έχει άμεση σχέση με την Ελλάδα. Πολλοί μου έχουν πει που δεν είναι Μικρασιάτες, καθηγητές που είχαν συνάντηση και άλλοι άνθρωποι επαγγελματικά, ότι «εσείς οι Μικρασιάτες είστε πολύ περισσότερο Έλληνες και πολύ πιο κοντά στο Ελληνικό στοιχείο σε σχέση με άτομα από άλλες καταγωγές». Αυτό ήταν μία δικαίωση, γιατί στο παρελθόν είχα δεχθεί υποτιμητικά σχόλια ειδικά εδώ στην Ήπειρο μας λέγανε ότι «εσείς δεν έχετε σχέση με την Ελλάδα». Υπήρχε η αμφιβολία το ξένο, οπότε διαβάζοντας ότι οι Μικρασιάτες έχουν άμεση σχέση με την Ελλάδα με έκανε ακόμη πιο περήφανοι για την καταγωγή μου.

ΕΡ. Αυτοπροσδιορίζεσαι ως μέλος μιας ευρύτερης μικρασιατικής ταυτότητας σε όλη την Ελλάδα ή και έξω από αυτήν;

Β.Τ Στο εξωτερικό δεν Έχω συναντήσει συλλόγους που να έχουν σχέση με το μικρασιατικό κίνημα. οτιδήποτε έχει σχέση με τη Μικρά Ασία είναι εντός συνόρων. υπάρχουν σε διάφορα σημεία της Ηπείρου Μικρασιάτες και τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες, έχουμε συναντήσεις από κοινού, αλλά όχι μόνο στην Ήπειρο. Συγκεκριμένα στη Νεοκαισάρεια έγινε το λεγόμενο Γαβούστημα, συνάντηση των Καππαδόκων. Γίνονται ξεχωριστές συναντήσεις μεταξύ Καππαδόκων -Μικρασιατών, οπότε έχουμε τέτοιες αλληλεπιδράσεις. Κάθε χρονιά αυτό το αντάμωμα γίνεται σε διάφορες περιοχές.

ΕΡ. Αλλά βιώματα που να πλαισιώνουν αυτές τις ιστορίες;

Β.Τ. Έχω ακούσει από άλλους μεγαλύτερους το χωριό, για το πως ενώ τα είχαν καλά με τους Τούρκους υπήρχε αυτή η Τουρκική εξουσία και καταπίεση, υπήρχαν επιδρομές και ληστείες, λεηλασίες συγκρούσεις, δολοφονίες που είχαν γίνει εκατέρωθεν. έχω ακούσει Ιστορία για κάποιον Έλληνα που προσπάθησε να προστατέψει μία γυναίκα για αυτό σκότωσε κάποιον Τούρκο Μπέη. για το πώς καλλιεργούν τα χωράφια τους, το ότι γνώριζαν πολλά πράγματα είχαν τεχνογνωσία και τη μετέφεραν εδώ πέρα. γενικά ο πολιτισμός έχω ακούσει να το λένε ότι φέρανε πολύ πολιτισμό.

ΕΡ. Εσείς με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό προσπαθείτε να διατηρείται ζωντανή την ταυτότητα μέσα στην καθημερινότητά σας;

Β.Τ. Εμείς κρατάμε κάποιες παραδόσεις όπως είναι τα παραδοσιακά φαγητά, πρωτοχρονιάτικα που τα φτιάχνει η μητέρα μου, γενικά το χωριό διοργανώνει διάφορες παραδοσιακές τελετές που γινόνταν παλιότερα και τώρα τα μαθαίνω εγώ. Μετά επειδή και εμείς έχουμε μία έμμεση σχέση με το χωριό του Αϊ-Βασίλη όπως λέμε τα κάλαντα, παλιότερα θυμάμαι την Νεοκαισάρεια την πρόβαλαν στα κανάλια ως το χωριό του Άη

Βασίλη, τώρα έχει σταματήσει αυτό. Έχουμε την εκκλησία μας όπου γίνονται κάποιες εκδηλώσεις και έχουν ασχοληθεί από το πανεπιστήμιο άτομα, Δεν θυμάμαι κάποιος καθηγητής Όποιος είναι Μικρασιάτης χημικός και έρχεται. έχουμε την ποδοσφαιρική ομάδα που λέγεται Αθλητική Ένωση Μικρασιατών. τώρα τελευταία Ο σύλλογος βγάζει ημερολόγια και μας δίνει, έχει παλιές φωτογραφίες και πληροφορίες, από τους γάμους πώς γινόταν. έχουμε και μία ομάδα στο Facebook της Νεοκαισάρειας ο καθένας ανεβάζει παλιές φωτογραφίες από την οικογένεια και έτσι έχουμε τη δυνατότητα να βλέπουμε φωτογραφίες που δεν θα βλέπαμε. όπως την πρώτη μέρα που ήρθαν στην καισαρική και πως τα στήσαμε και βλέπαμε δικά μας άτομα. Είναι συγκινητικό αυτό.

ΕΡ. Ποιες διαφορές εσείς διαπιστώνεται ότι υπάρχουν στο πώς αντιλαμβάνεστε Εσείς την προσφυγική σου ταυτότητα σε σχέση με το πως την αντιλαμβάνονται οι πρόγονοί σας;

Β.Τ Οι πρόγονοί μας όταν ήρθαν ήταν σε πιο στενό κύκλο κάναν παρέα μόνο μεταξύ τους. Και για αυτό με το διπλανό χωριό υπήρχε η τάση να τους τοποθετήσουν κοντά, οι γάμοι γινόταν μόνο μεταξύ Μικρασιατών, από την πόλη των Ιωαννίνων είχαμε απόσταση 10 χιλιομέτρων. το ότι ήταν μεγάλη υπόθεση, ουσιαστικά δεν είχαν επαφή με τον τοπικό κοινωνικό ιστό και έτσι περνούσαν τα χρόνια έχοντας αλληλεπιδράσεις μόνο μεταξύ τους. τα τελευταία 20 30 χρόνια πλέον οι μισοί κάτοικοι έχουν έρθει από άλλες περιοχές και έχουν χτίσει σπίτι. Πολλοί έχουν παντρευτεί με ντόπιους. Είμαστε πιο ανοιχτή κοινωνία, να βάζουμε τοίχους μεταξύ μας. για αυτούς είναι βίωμα για μας είναι κάτι σαν ανάμνηση. Ακόμη θυμάμαι μιλούσαν τα τούρκικα και τα διατηρούσαν για πολύ καιρό, όταν δεν συναλλάσσεται με τους υπόλοιπους συνηθίζεις να μιλάς στη διάλεκτο σου, τώρα έχει χαθεί εντελώς. Αυτά έχουν αλλάξει και κρατάμε μόνο την Ιστορία.

ΕΡ. Ας προχωρήσουμε τώρα σε ένα επίκαιρο επίσης ζήτημα. Ποια είναι η γνώμη σας για το σύγχρονο μεταναστευτικό προσφυγικό ρεύμα;

Β.Τ Καταρχάς είναι συγκινητικό όταν νιώθει κανείς ότι κάνανε την ίδια πορεία που κάνανε οι δικοί μας. Εντάξει υπάρχει ένα μεγάλο θέμα, έχω προσέξει ότι πολλοί πρόσφυγες Μικρασιάτες, δεν θέλω να κουνηθώ για πρόσφυγες γιατί φοβούνται ότι γίνεται σύγχυση των προσφύγων Ελλήνων, με πρόσφυγες μετά από 100 χρόνια που είναι οικονομικοί πρόσφυγες. Υπάρχουν αντιδράσεις άλλοι είναι υπέρ τους άλλοι είναι κατά τους. Πάντως υπάρχει αυτό, μη μας βάζετε στο ίδιο τσουβάλι, μην τους λέτε πρόσφυγες επειδή εμείς ήμασταν οι πρόσφυγες. πιστεύω είναι διαφορετικό το ένα με το άλλο δεν υπάρχει φόβος, να υπάρχουν παρερμηνείες, ξέρουμε ότι ήταν Έλληνες πρόσφυγες λόγω του πολέμου, ενώ τώρα Ξέρουμε ότι είναι οικονομικοί μετανάστες και πρόσφυγες, λόγω του πολέμου αλλά και για άλλους λόγους. όταν βλέπω όμως παιδάκια μου έρχονται στο μυαλό μου εικόνες του παππού μου, παρόλο που είναι άλλης καταγωγής, η διαδρομή και μόνο ενώνει τους ανθρώπους.

Δ.Ε

ΕΡ. Σε αυτή την κατεύθυνση, πώς θα συμβάλλει το κράτος πρώτα και στη συνέχεια οι σύλλογοι;

Δ.Ε. Το κράτος Δεν νομίζω ότι συμβαίνει (γέλια). Θα μπορούσε να συμβάλει με το να εντάξει στα σχολεία την ιστορία, στις 19 Μαΐου να ενημερώνονται άπαντες για το τι είναι αυτή η μέρα

ΕΡ. Με εγκυκλίους στα σχολεία και με εκδηλώσεις ας πούμε...

Δ.Ε. Εννοείται, ημερίδες μπορούμε να δημιουργήσουμε και έξω από τα σχολεία θέματα να ενημερώνονται τα παιδιά, επισκέψεις στα μουσεία, στην τηλεόραση τις εκπομπές. Οι σύλλογοι υπάρχουν και θα υπάρχουν από και πέρα χρειάζεται μία στήριξη, πέρα από το οικονομικό κομμάτι είναι και το ηθικό μέρος της υπόθεσης ότι πρέπει το κράτος να λέει ότι είμαστε εδώ να σας στηρίξουμε. Όχι όχι απλά επειδή εμείς στην Ανατολή το αγαπάμε αυτό και το προχωράμε. Αύριο μεθαύριο θα θέλουν περισσότερη βοήθεια τα παιδιά, γιατί δεν θα υπάρχουν αυτοί που “Κι απ’ την τσέπη μας να βοηθήσουμε”.

ΕΡ. Ποια είναι η γνώμη σας για το σύγχρονο μεταναστευτικό και προσφυγικό ρεύμα;

Δ.Ε. Εγώ, επειδή το έζησα από πρώτο χέρι ως εργαζόμενη στο προσφυγικό, είδα πάρα πολλά κοινά στοιχεία, όσον αφορά τις εικόνες και όλη αυτή τη διαδρομή που οι άνθρωποι ταλαιπωρούνται ξεσηκώνονται από τα σπίτια τους από τις χώρες τους αναγκάζονται να φύγουν για οικονομικές διαφορές άλλων. Εεεε είναι λίγο σε καλύτερη μέρα το σημερινό προσφυγικό γιατί υπάρχει βοήθεια από το κράτος, τους παρέχουν και τα σπιτάκια τους και τη διατροφή τους, αλλά δεν παύει να είναι αυτό το συναίσθημα το ίδιο. Ο πόνος που αφήνω το σπίτι μου και τη χώρα μου, με το έτσι θέλω επειδή το θέλει κάποιος άλλος.

ΕΡ. Η πολιτεία σε αυτή την κατεύθυνση ποια μέτρα θα μπορούσε να πάρει προκειμένου να βοηθήσει στην καλύτερη αποκατάσταση και στη διαχείριση του όλου ζητήματος;

Δ.Ε. Η πολιτεία η δική μας δεν μπορεί να βοηθήσει, σαν Ελλάδα, γιατί δεν μπορεί να βοηθήσει ακόμα τους Έλληνες. Σαν Ευρώπη μπορούν να βοηθήσουν, σαν θεσμοί, βοηθάνε εν μέρει, αλλά τους εκμεταλλεύονται, το δημιούργησαν όλο αυτό για το καλό της Ευρώπης στην ουσία, φθηνά εργατικά χέρια, να αφήσουν τις χώρες τους να εκμεταλλευτούν τον πλούτο τους... τώρα το πώς θα εξελιχθεί μετέπειτα, εγώ πιστεύω θα είναι πάρα πολύ δύσκολο και αυτοί οι άνθρωποι να προσαρμοστούν στην κουλτούρα της Ευρώπης, θα έχουμε πολλές αντιφάσεις... Το θέμα είναι ότι για το πώς θα το διαχειριστούν για το καλό των πολιτών στην Ευρώπη. Ναι μεν σαν χώρες μπορεί να έχουν φθηνά εργατικά χέρια για να τους βοηθήσουμε, αλλά ο πολίτης που θα μένει με αυτόν που δεν έχουν την ίδια κουλτούρα, πώς θα το διαχειριστούν; Είναι πολύ δύσκολο να αφήσουν και τη θρησκεία τους απέξω. Είναι λίγοι αυτοί που τους είδα και εδώ στα Γιάννενα, είναι λίγοι αυτή που άφησαν λίγο πίσω την κουλτούρα τους και ενσωματώθηκαν στα Γιάννενα. Ας πούμε με το που ήρθανε, ήθελα να φτιάξουν ένα τζαμί. Δεν είναι τόσο εύκολο να φτιάξεις ένα τζαμί, επειδή σε 500 άτομα μέσα σε ένα camp. Πρέπει να δεις πως θα πάει η ζωή σου να δεις πού θα πας και εκεί που θα πας, απαίτησέ το. είσαι φιλοξενούμενος, όταν είμαστε

φιλοξενούμενοι πρέπει να σεβόμαστε αυτόν που μας φιλοξενεί, πώς είναι ζητάω αυτό που θέλω να κάνεις εσύ για μένα.

ΕΡ. Επαφές επαγγελματικό ή κοινωνικό επίπεδο; με τους πρόσφυγες;

Δ.Ε. Είχα πάρα πολύ καλές σχέσεις, Ακόμη και σήμερα διατηρώ σχέσεις, τους έχω μεταφέρει και εγώ την δική μου ιστορία απ' τους παππούδες μου, εεε εγώ συμπαθούσα πάρα πολύ γιατί άσχετα με τη θρησκεία τους, με το πώς σκέφτονται σαν άνθρωποι εγώ σεβάστηκα αυτό τον πόνο που τον έχω ζήσει από τους δικούς μου, να τους βοηθήσω ακόμη περισσότερο.

ΕΡ. Οπότε σας απασχολούν τα προβλήματά τους, Έπειτα πώς έχετε βιώσει σε προσωπικό επίπεδο...

Δ.Ε. Εννοείται Εννοείται, Έχω και καθημερινή επαφή μαζί τους και το βλέπω το πώς κινούνται, αν δουλεύουν αν έχουν βρει τους συγγενείς τους.

ΕΡ. Συνοψίζοντας θεωρείτε ότι επηρεάζει και πώς επηρεάζει η προσωπική σας καταγωγή στο πώς αντιλαμβάνεστε το μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα;

Δ.Ε Εμένα με επηρέασε θετικά, δηλαδή αυτό που σου είπα και πριν, ότι μας έμαθαν να έχουμε το σεβασμό στο συνάνθρωπό μας την αλληλεγγύη, όσο μπορούμε να είμαστε κοντά, να προσφέρουμε, πέρα και απ' τα βιώματά μας, αυτούς τους ανθρώπους, λες και με έβαλε ο Θεός ας πούμε, έπρεπε να τους βοηθήσω στο 100%. η δουλειά μου μπορεί να ήταν το 10% αλλά εγώ έδινα το κάτι παραπάνω γιατί ήταν το συναισθηματικό δέσιμο.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ και τη συνέντευξη Να είστε καλά.

Κ.Χ

ΕΡ. Με ποιους τρόπους θεωρείς ότι επηρεάστηκες από το κοινωνικό σου περιβάλλον για να διαμορφώσεις την ταυτότητα που έχεις αυτή τη στιγμή;

Κ.Χ. Σίγουρα με επηρέασε στον τομέα, διότι ασχολούμαι με τη μουσική είμαι λυράρης, στο πώς πρέπει να ακούω τη μουσική και να παρουσιάζω τα ποντιακά σε θέμα της μουσικής. Τα ποντιακά πάνω σε ένα γλέντι θα έχουν μία συγκεκριμένη ροή των πραγμάτων. Δεν θα παίξουμε από ότι θέλουμε όποτε θέλουμε και όπως το θέλουμε εμείς, θα πρέπει να έχουν μία συγκεκριμένη ροή, την οποία προφανώς την είχανε συνηθίσει, την είχανε μάθει παλαιότεροι και μου την παρουσίασαν με σκοπό να την αντιληφθώ και εγώ και να την ακολουθήσω σε κάποια παράσταση ή κάποια δεξίωση.

ΕΡ. Κάποια άλλα στοιχεία πέρα από τη μουσική, τα οποία θεωρείς ότι και αυτά είναι συνεκτικά σε αυτή την κατάσταση;

Κ.Χ. Σίγουρα έχει να κάνει το θέμα περί χορευτικών και εκδηλώσεων, περί παραδοσιακών φαγητών περί εθίμων τα Χριστούγεννα και το Πάσχα. Είναι πολύ κλάδοι που μας ενώνουν με άτομα που άλλες περιοχές που έχουν την ίδια καταγωγή με μας.

ΕΡ. Εσύ με ποιους τρόπους φροντίζει να διατηρείς ζωντανή την ταυτότητά σου στην καθημερινότητα και στη διάρκεια του έτους σε γιορτές αργίες;

Κ.Χ. Προσπαθώ γενικότερα, διότι ασχολούμαι και σπουδάζω πάνω στο θέμα της λύρας στο ότι να δημοσιεύω τα έργα μου αυτά που παίζω να τα ηχογραφώ και μετά δημοσιεύω στον κόσμο, το να μιλάω με άλλα άτομα τριγύρω μου για τις μουσικές του Πόντου, γιατί υπάρχει αγάπη και από ανθρώπους με άλλες καταγωγές για το θέμα της μουσικής του Πόντου και γενικότερα να προβάλλω αυτή την κουλτούρα.

ΕΡ. Κουλτούρα, την οποία νιώθεις δικιά σου με λίγα λόγια.

ΕΡ. Διαπιστώνεις διαφορές στο πώς βλέπουν οι παππούδες σου την προσφυγιά και στο πώς εσύ βλέπεις το θέμα της προσφυγιάς;

Κ.Χ. Σίγουρα διότι εγώ δεν έχω βιώσει τον ρατσισμό που βίωσαν οι παλαιότεροι μου, διότι υπάρχουν καλώς ή κακώς εκεί ιστορίες περί ρατσισμού, διαχωρισμός στα σχολεία και στο κοινωνικό περιβάλλον των προγόνων μου, από όσο μου έχουν θυμηθεί. Εγώ τους αντιμετωπίζω αυτό πλέον σε σχολεία και πανεπιστήμια και στην καθημερινότητά μου γενικότερα. Δηλαδή μου έχουν πει ότι παλαιότερα πήγαιναν σχολείο και τους αποκαλούσαν τα «αουτάκια», «αούτον το παιδί». Εγώ δεν έχω αντιμετωπίσει κάτι κάποιο τέτοιο σχόλιο. Πιο πολύ για πλάκα, σαν τα ποντιακά ανέκδοτα που έχουν βγει, έχει χαβαλέ πάντα, όχι με σκοπό να με θίξουν ή με προσβάλλουν.

ΕΡ. Ποια από αυτά τα στοιχεία θεωρείς ότι είναι τα πιο σημαντικά στο να διατηρηθεί αυτή ταυτότητα και να προχωρήσει στις επόμενες γενιές;

Κ.Χ. Σίγουρα θα πρέπει η γενιά μας πρώτα από όλα το βασικότερο να γνωρίζει τις παραδόσεις της και γενικότερα την κουλτούρα των προγόνων της και σε συνέχεια να το μεταδίδει στις επόμενες γενιές, να τους τα διδάσκει και να τα θέτει σε πράξη. διότι κάποιοι

κάνουν τα χορευτικά κάποιος κάνει εκδηλώσεις, αλλά αυτοί οι κάποιος πρέπει να είμαστε εμείς στο μέλλον που θα το συνεχίσουμε και να συνεχίσουμε την παράδοση μας.

ΕΡ. Άρα ποια θα είναι η συνεισφορά του κράτους και των συλλόγων προς αυτή την κατεύθυνση;

Κ.Χ. Το να υπάρχουν καταγραφές περιφημών και τραγουδιών και Να μεταφερθούν νεότερους Με σκοπό αυτοί να τα κάνουν σε πράξη όπως έκαναν οι παλαιότεροι.

ΕΡ. Ποια είναι η γνώμη σου για το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα, των ανθρώπων που έρχονται εδώ στην περιοχή στην πόλη, στις δομές του Κατσικά;

Κ.Χ. Σίγουρα όποιος έχει πόλεμο, χρειάζεται βοήθεια, όποια φυλή και να είναι, όποιος και να ναι ότι και να έχει κάνει από τη στιγμή που έχει πόλεμο και κινδυνεύει η ζωή του και η οικογένειά του έπρεπε να βρει τρόπο να τη σώσει. Και προφανώς το αντίστοιχο κράτος, σε αυτή την περίπτωση η Ελλάδα, θα πρέπει να τον βοηθήσει. Πρώτα από όλα είναι η ζωή και μετά είναι η φυλή. Τώρα τι ακούγονται ότι μπαίνουν πλαγίως και άλλες φυλές, οι οποίες δεν έχουν πόλεμο και βρίσκουν τρόπο να μεταναστεύσουν για καλύτερη ζωή, αυτό είναι άλλο θέμα, αλλά περί πολέμου νομίζω ότι πρώτα από όλα είμαστε άνθρωποι και πρέπει να βοηθιόμαστε και μετά είναι οι διαφορές των φυλών και των θρησκειών μεταξύ μας.

ΕΡ. Άρα το κράτος κατά τη γνώμη σου ποια μέτρα θα πρέπει να πάρει για να το διαχειριστεί καλύτερα;

Κ.Χ. Σίγουρα θα πρέπει να υπάρχει στέγαση προσφορά τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης και να τους βοηθήσει να βρουν ένα τρόπο να ζήσουν. Άμα δεν υπάρχει τρόπος να γυρίσουν στον τόπο από τον οποίον ήρθαν.

ΕΡ. Διαπροσωπικές, επαγγελματικές σχέσεις με μετανάστες; Γνωρίζεις τα προβλήματα που τους απασχολούν, που αντιμετωπίζουν;

Κ.Χ. Δεν έχει τύχει να βρεθώ κοντά και να κάτσω να συζητήσω και να βοηθήσω. το να βοηθήσω θα ήμουν πρόθυμος, να βοηθήσω οτιδήποτε αλλά δεν έχει έρθει αυτή η στιγμή.

ΕΡ. Κλείνοντας θεωρείς ότι η προσφυγική σου καταγωγή επηρεάζει τη στάση που έχεις σχηματίσει για το μεταναστευτικό ζήτημα;

Κ.Χ. Δεν πιστεύω να το βλέπω ότι το πέρασαν οι πρόγονοί μου, οπότε πρέπει να βοηθήσω και εγώ στην ίδια κατάσταση, δεν έχω μεγαλώσει αυτή την κατάσταση για να ξέρω πως είναι. Εγώ είμαι αυτής της νοοτροπίας πρώτα είμαστε άνθρωποι και μετά είναι οι θρησκείες, οι καταγωγές. οπότε δεν με πειράζει, ότι επειδή είμαι Πόντιος, πρέπει να βοηθήσω κάποιον επειδή Είναι σε αυτή τη θέση. Πρέπει να τον βοηθήσω επειδή είναι αυτός ο άνθρωπος σαν εμένα. Πρώτα αυτό και μετά όλα τα άλλα.

Αυτό ήταν το τέλος της συνέντευξης σε ευχαριστώ πάρα πολύ.

Δ.Κ.

ΕΡ. Ποια είναι η συμβολή του κοινωνικού περιγυρου προς την κατεύθυνση της διατήρησης;

Δ.Κ. Αν μιλάμε τοπικά για την περιοχή είναι πολύ μικρό το ποσοστό. Περισσότερο θα 'λεγα ότι τη γενιά των γονιών μας έκανε μεγάλη ζημιά πάνω σε αυτό το κομμάτι, δηλαδή δεν έκατσε να μας μάθει, πολλά πράγματα και να μας τα μεταδώσει. Ό, τι αρπάξαμε μόνοι μας και ότι μάθαμε μέσα από βιβλία, καταγραφές και οτιδήποτε άλλο και αυτό είναι το περίεργο ότι εάν δεν είχαμε κάποια πράγματα να μάθουμε. Κι όμως θα ψάξουμε πράγματα στον αέρα και προσπαθήσαμε να τη συμπληρώσουμε και σιγά-σιγά βγαίνει ένα κομμάτι. βλέπεις ότι εδώ στα Γιάννενα δεν υπήρχαν παιδιά που να παίζουν μουσική, δεν υπήρχαν παιδιά που να ασχολούνται τόσο πολύ και βλέπεις ότι ολοένα και περισσότεροι νέοι άνθρωποι ασχολούνται με αυτό το πράγμα.

ΕΡ. Άρα μιλάμε για μία αναζωπύρωση της κατάστασης.

Δ.Κ. Ναι. Αυτό που είπες μόλις τώρα το συζήτησα και με κάποιους ανθρώπους από την Κοζάνη. Τα ποντιακά άρχισαν αυτήν κάποια εποχή, πριν το 2000, αλλά κατά κάποιο τρόπο είπε ο κόσμος το θέλησε, το αναζητούσε βλέπεις, έχει βγει πάλι στην επιφάνεια. Όπου και να πας σε γλέντια ή σε φεστιβάλ, βλέπεις ότι ο κόσμος τρέχει, το αναζητάει, βλέπεις μικρά παιδάκια να ψάχνονται πολύ, δηλαδή να θέλουν να το ζήσουν λες κατά περίεργο τρόπο... κάπως, κάπως να το αναβιώσουν.

ΕΡ. Η προσφυγική ταυτότητα Η δικιά σου, επηρεάζει κατά κάποιο τρόπο τις διαπροσωπικές σου σχέσεις με ανθρώπους οι οποίοι δεν είναι προσφυγικής καταγωγής;

Δ.Κ. Τώρα δεν θα το έλεγα, τώρα έχει εξαλειφθεί, τώρα το έχουμε κάνει σαν χιούμορ, σαν τα ποντιακά ανέκδοτα. Απλά υπήρχε κάποια εποχή παλιά, που μας αποκαλούσαν «αούτηδες», που η λέξη αούτος, βγαίνει από το αβούτος, που σημαίνει ότι αυτοί τι λέγανε: «αούτον το πεδίο», χωρίς να ξέρουν, γιατί καταρχήν τα Γιάννενα απελευθερώθηκαν 13 έτσι; εμείς είχαμε το 1922. δεν μπορώ ότι οι άνθρωποι ξέραν, αλλά αυτό το πράγμα ότι να παπαγαλίζουν το ίδιο πράγμα, γιατί το άκουσα από κάποιον άλλον και να μας υποτιμούν, ήταν τραγικό. Δηλαδή εμάς το χωριό είναι τουρκόφωνοι. Δεν ήθελα να μιλάω καν. Δηλαδή έχω τη γιαγιά, ακούω τον πατέρα μου, δεν ήθελα καμία άλλη λέξη, εκτός από τις βρισιές, να λέω κάποια άλλη λέξη. Δηλαδή μας λέγαν προσφυγάκια. Και θεωρούμε τώρα εγώ πρόσφυγας τέταρτης γενιάς;

ΕΡ. Πολύ ενδιαφέρον αυτό δεν το έχω ξανακούσει ότι υπάρχει ακόμα αυτό που λες, το πρόσφυγας τέταρτης γενιάς, σαν διαφοροποίηση ότι υπάρχει στο μυαλό κάποιων.

Κ.Χ. Και όμως πιστεύω ότι είναι προκατάληψη και ότι τα παιδιά παπαγαλίζουν αυτό που τους γονείς χωρίς να καταλαβαίνουν γιατί το λένε, απλά γιατί το άκουσα στο σπίτι. τι σημαίνει σε όλη την τοπική κοινωνία, όχι μόνο των Ιωαννίνων και όλης της Ελλάδας. να παπαγαλίζουν κάποια πράγματα και να το θεωρούν και σωστό. Γιατί η γιαγιά μου γεννήθηκε, ο πατέρας που γεννήθηκε εδώ και γω θεωρούμαι πρόσφυγας;

ΕΡ. Θεωρείς ότι η σχέση ανάμεσα στην Εθνική και την προσφυγική ταυτότητα έχει κάποια σημεία σύγκλισης; Πώς αντιλαμβάνεσαι αυτή τη σχέση μεταξύ τους;

Κ.Χ Δεν μπορώ να το διαχωρίσω, δηλαδή καταρχήν τα ελληνικά φύλα ανέκαθεν χωρίζονταν σε βασιλεία. Ξεκινάμε από κει πέρα έτσι; άρα υπάρχουν τα ελληνικά φύλα. Δεν μπορώ να πω ότι υπάρχει κάποιος διαχωρισμός για μένα. Τώρα δεν θέλω να μπω στο τρυπάκι να πω αυτοί είναι Βλάχοι, αυτοί είναι... στο πείραγμα επάνω στην παρέα θα το πω, από κει και πέρα δε θα κάτσω να... θεωρώ την κάθε φυλή τιμή της και καμάρι της, να υπερηφανεύεται για αυτό που παρουσιάζει, για το έθιμο που κρατάει. Είναι πάρα πολύ σημαντικό να βλέπεις νεαρά παιδιά, να γίνονται χορευτικά, να γίνονται φεστιβάλ και να βλέπεις παιδάκια να το ζούνε πολύ έντονα και να λες τώρα, πώς το αντιλαμβάνονται; πώς το μεταλαμπαδεύουν αυτό το πράγμα, αφού δεν ζήσαν κάτι από αυτά; Πώς γίνεται να το βγάζουν τόσο άψογα;

ΕΡ. Με αφορμή την προσφυγική ταυτότητα προσδιορίζεσαι ως μέλος μιας ευρύτερης προσφυγικής ποντιακής ταυτότητας με ανθρώπους από όλη την Ελλάδα και ανθρώπους που είναι έξω από αυτήν;

Κ.Χ. Από όπου και να είναι στο άκουσμα του ήχου της λύρας, ακόμη και μιας λέξης νομίζω ότι σηκώνεται η τρίχα από το κορμί, δηλαδή νιώθεις περήφανα. δηλαδή περπατάς στο δρόμο και ακούς ξαφνικά μουσική, Και λες ωπ τι έγινε εδώ; Κάποιος δικός μας κάποιος τεμέτερον, τι έγινε εδώ πέρα που είμαστε; είναι πολύ έντονο πιστεύω, βλέπεις πολλούς ανθρώπους δηλαδή με το που κατευθείαν... Και το βλέπεις και στα φεστιβάλ. πάμε και γινόμαστε όλοι ένα, όπως λέει και στον Πόντο δεν υπάρχει πρωτοχορευτής, είναι όλοι κύκλος μαζί και βλέπεις ταιριάζει ο χώρος ομοιόμορφος. προσπαθείς να βγάλεις τον ίδιο βηματισμό όχι γιατί πρέπει, αλλά για να φανεί ωραίο προς τα έξω στον κόσμο αυτό που ζεις, δηλαδή τα πόδια πετάνε εκείνη τη στιγμή, δεν πατάνε. Οπότε με το που βλέπεις κάποιον δικό σου, νιώθεις αναπνευόμενος.

ΕΡ. Ποιες Αναμνήσεις διατηρείς από τους προγόνους σου γύρω από τα βιώματα της προσφυγιάς;

Δ.Κ. Βιώματα δεν μπορώ να πω ότι είχαν, γιατί δεν μας μεταδώσανε κάτι, αν μιλήσουμε και της πρώτης γενιάς. αυτά που περάσανε δεν τα μεταδώσαμε, γιατί κάποια από αυτά είχανε μακάβρια θέματα μέσα, θανάτους είχανε πράγματα που δεν τα μεταδώσανε. Δεν τους έβγαине να μιλήσουνε, γιατί γίνανε πολλά άσχημα πράγματα εκεί πέρα. Κι οπότε μόνοι μας ότι μπορούσαμε και τους ρωτάγαμε, μας λέγανε. αλλά εμείς δεν μπορώ να πω Για αυτό και και επειδή είμαστε εκεί περίπου είμαστε πάρα πολύ λίγοι, δεν όπως είναι η Κοζάνη, Όπως είναι οι Σέρρες, ότι αρπάξαμε από μόνοι μας και ακόμη ότι αρπάζουμε, δηλαδή κοιτάμε να συμπληρώσουμε ένα παζλ, το οποίο είναι διασκορπισμένο. δεν είναι όπως είναι η Κοζάνη τα χωριά που πήγαινα στα καφενεία, που χορεύανε κάνανε.

ΕΡ. Δηλαδή με ποιους τρόπους επανέρχομαι σε προηγούμενη ερώτηση θεωρείται ότι επηρεάστηκε από το συγγενικό περιβάλλον στη διατήρηση αυτής της ταυτότητας;

Δ.Κ. Προσωπικά επάνω σε μένα δεν υπήρχε απλά, επειδή το χωριό μας προερχόταν από τρεις πληθυσμός, Καππαδόκες, Πόντιους και Αρμένηδες, όταν τα χορευτικά ξεκίνησαν σαν σύλλογος στο χωριό, εγώ δεν το είχα αυτό δεν μου έβγαине να πάω εκεί πέρα και έλεγα γιατί; και άκουγα μέσω του YouTube, από μουσικά cd και είχα μία έλξη προς τα ποντιακά και δεν μπορούσα να καταλάβω και από κει και πέρα άρχισα να ψάχνω λίγο την ιστορία

της οικογένειάς μου και άρχισα να καταλαβαίνω γιατί αυτό με τραβάει. όπως είπε και ο Αλέξανδρος ο Παρχαρίδης, δεν μπορώ να προσδιορίσω τι είναι αυτό που με τραβάει γυναίκα τύπου μεταλαμπαδεύεται μέσα από τα κύτταρά μας. και μας ενεργοποιεί χωρίς να το καταλάβουμε. νιώθουμε ότι είμαστε εκεί στους τόπους εκεί πέρα. και θεωρώ κάτι που ακούω από κάποιους, ότι λένε να πάμε να διεκδικήσουμε εδάφη. Τι να διεκδικήσουμε; Πες και Σηκωνόμαστε εμείς οι τέταρτης γενιάς και φεύγουμε από δω πέρα. ποιος θα πάει να ζήσει εκεί πέρα; Όχι, εγώ αυτό που θέλω και απαιτώ είναι η αναγνώριση της γενοκτονίας, είναι να μπορούμε να επισκεφτούμε τα μέρη χωρίς να με ενοχλεί κανείς. να πάω και να δω το χωριό του παππού μου, ή στην Παναγία Σουμελά και να μην με ενοχλεί κανείς. Ούτε να πάω να τους προκαλέσω, αλλά ούτε και να με ενοχλεί κανείς. Να δω τους τόπους χωρίς να έχω τον φόβο. Ακόμη και της πρώτης γενιάς να ρωτούσες δεν θα πήγαιναν, γιατί φτιάξαν τη ζωή τους εδώ πέρα. Οπότε απαιτούμε μόνο την αναγνώριση και να πηγαίνουμε ελεύθερα σε εκείνα τα μέρη.

X.N.

ΕΡ. Θέλω να μου πεις τι σημαίνει για σένα το να είσαι απόγονος προσφύγων;

X.N. Είναι θεωρώ, όπως το αντιλήφθηκα τα τελευταία χρόνια ως ενήλικας, γιατί ως παιδί είχα λίγα ακούσματα, είναι θεωρώ μεγάλη τιμή, όπως γνώρισα τόσο τον πολιτισμό όσο και την παράδοση και σε χορευτικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο πολιτισμού κουλτούρας. Ήταν για μένα μεγάλη χαρά να ανακαλύψω ότι έχω τέτοιες ρίζες, καθώς έρχονται σε διάφορα, αν θέλεις με τις ρίζες τις Ηπειρώτικες που ήξερα. Οπότε όλο αυτό που κέντρισε το ενδιαφέρον να ασχοληθώ όλο και περισσότερο, να γνωρίσω δηλαδή αυτούς τους ανθρώπους και στο κομμάτι της κουλτούρας και στο κομμάτι των χορών, γιατί μέσα από τους χορούς αποτυπώνεται και η παράδοσή τους, στη γλώσσα τους σε όλα. Ένα γνώρισμα που μου δίνει μία πληθώρα ερεθισμάτων που ίσως δεν μπορούν να περιγράψουν με μία λέξη. Μπορούν να περιγράψουν ίσως με τους ήχους της μουσικής, με τη γλώσσα, με τα ακούσματα, με τις ιστορίες.

ΕΡ. Δηλαδή αυτό ήθελα να σε ρωτήσω ποια είναι τα απαραίτητα κατά τη γνώμη σου στοιχεία για τη διατήρηση της προσωπικής ταυτότητας;

X.N. Σίγουρα είναι απαραίτητη η ιστορία, δηλαδή να ξέρω από πού προέρχονται οι άνθρωποι, δηλαδή τι έχουν περάσει, τα ήθη και τα έθιμά όσο μπορούμε να διατηρούμε το οποίο είναι ένα πάτημα μέσα τους συλλόγους. Οι σύλλογοι έχουν τη δύναμη να διατηρούν όσο μπορούν τα έθιμα. Όσο μπορούμε στον σύλλογο εδώ το παλεύουμε. Αφού έτσι με ένα απλό παράδειγμα, την αναβίωση των Μωμόγερων, ένα απλό έθιμο, να κάνουμε έτσι μία αναφορά. Η γλώσσα μετά, αν μιλήσουμε για τους Πόντιους, γιατί για τους Καππαδόκες ήταν τα τουρκικά, τα οποία σήμερα εντάξει τα μιλάνε κάποιοι, όπως η γιαγιά μου, κάποιοι άνθρωποι που ήτανε.. ήρθανε και μάθανε τη γλώσσα γιατί ζήσανε και γεννήθηκαν από γονείς της πρώτης γενιάς. Όσον αφορά τη γλώσσα το ποντιακό κομμάτι είναι τα τραγούδια. Άρα χορός και η μουσική μπορούν να δώσουν τη διατήρηση της γλώσσας και να διατηρηθεί το ύφος.

ΕΡ. Άρα σε αυτό το πλαίσιο και η συμβολή του κοινωνικού περιγύρου εκτός από τους συλλόγους ποια είναι;

X.N. Ο κοινωνικός περίγυρος μπορεί να δώσει και αυτός με τη σειρά του, να βοηθήσει να βοηθήσει στο να διατηρηθούν αυτά τα γνωρίσματα. Δηλαδή συγκεκριμένα τι σημαίνει ότι τελικά όλοι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν επαφή με κάποιον Πολιτιστικό Σύλλογο, για να διατηρήσουν αυτή την ταυτότητα, αλλά όσο μπορούν θα επικοινωνούν με ανθρώπους που είναι πιο κοντά στις πρώτες γενιές, παραδείγματος χάρη εγώ προσπαθούσα να κρατήσω ιστορίες από τον προπάππου μου, ο οποίος ναι μεν γεννήθηκε εδώ αλλά προσπαθούσα να ακούσω πώς μείνανε εδώ, δηλαδή να ακούσω αυτά που αυτός άκουσα από τον πατέρα του και τη μάνα του, τότε που ήταν πρόσφυγες που πρώτο ήρθαν στην Ελλάδα. Άρα ο κοινωνικός περίγυρος μπορεί να βοηθήσει σε αυτή τη διαμόρφωση. Ο σύλλογος απλά και οι πολιτιστικοί σύλλογοι γενικά μπορούν να συνασπιστούν αυτούς τους ανθρώπους να ενωθούν, ας πούμε. Είναι πιο εύκολη η πρόσβαση σε κάποιον ίσως, ο οποίος δεν έχει άμεση επαφή με τέτοιους ανθρώπους.

ΕΡ. Η προσφυγική σας ταυτότητα πώς επηρεάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής, αυτό που είπατε πριν για την Ήπειρο, και θεωρείτε ότι υπάρχουν κάποια σημεία διαφοροποίησης;

Χ.Ν. Σίγουρα, όπως σε κάθε περιοχή, αυτό το συναντάμε έτσι και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Υπάρχουν διαφορές, αλλά κατά βάσει οι ομοιότητες είναι πάρα πολλές. Δηλαδή χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα έθιμα που είχαν που είχαν ως πούμε οι απόψεις τους για το γάμο, γιατί για τη ζωή για το θάνατο και τη ζωή μου ένας κύκλος για τη θρησκεία, το οποίο ήταν το στοιχείο το οποίο συνάντησα και εδώ στην Ήπειρο αλλά και στον Πόντο και την Καππαδοκία. Η επαφή τους με τη θρησκεία ήταν έντονη, οπότε θεωρώ τα κοινά στοιχεία είναι πολλά. Δε θεωρώ ότι υπάρχουν διαφορές με έναν με έναν άνθρωπο, ο οποίος είναι μη προσφυγικής καταγωγής, αντίθετα, θεωρώ ότι οι διαφορές έρχονται και μπορούν να δημιουργήσουν αυτό που λέμε το ενδιαφέρον και το κίνητρο να μάθει ο ένας τον άλλον. Δηλαδή από το παλιό το αποκομμένο να γίνει κάτι ενωμένο. Αυτό που αρχίσαμε να μιλάμε για ποιους λόγους μου αρέσει ότι άρχισαν πλέον να διδάσκονται πληθώρα των χορών για να γνωρίσουμε ο ένας τον άλλον, για να δούμε ότι τα πατήματα πλέον τόσο το χώρο όσο και εκτός αυτού στον πολιτισμό, είναι κοντά, αλλά οι ομοιότητες είναι περισσότερες των διαφορών.

ΕΡ. Ας πάμε στο σήμερα, θα ήθελα να σε ρωτήσω και να μιλήσουμε για το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα και τις ζωές των μεταναστών στον ελλαδικό χώρο. Ποια είναι η γνώμη σου πάνω σε αυτό;

Χ.Ν Πολύ ωραία ερώτηση και πολλές φορές όντας μαθητής αναρωτήθηκα καθώς είχα δει, ένα σύνθημα για την Ανατολή, όπου ζούμε που είναι προσφυγική περιοχή, αγαπάμε τους πρόσφυγες, γιατί η Ανατολή ξέρει από προσφυγιά. Και θεωρώ ότι θα έρθει από μόνο του ότι άνθρωποι που έζησαν την προσφυγιά θα δεχτεί τους πρόσφυγες με αγάπη. ναι μεν από άλλα κράτη δεν είναι ελληνικής καταγωγής, παρόλα αυτά οι άνθρωποι είναι πρόσφυγες, είναι άνθρωποι του ίδιου Θεού όπως τα λέγανε και οι παππούδες που είχαν έντονο το αίσθημα της θρησκείας, οπότε θα τους δεχτούν με αγάπη. Οπότε θεωρώ ότι είναι καθήκον μας ως λαός που έχουμε περάσει δυσκολίες όχι μόνο οι πρόσφυγες, όλοι και οι γηγενείς, να δεχτούμε αυτούς τους ανθρώπους, παρότι χαρακτηριστικά είναι διαφορετικά η κουλτούρα διαφορετική η θρησκεία διαφορετική, μπορούμε να τους δεχτούμε και να ενσωματωθούν στην κοινωνία αρμονικά γιατί είναι και αυτοί οι άνθρωποι ταλαιπωρημένοι. Θεωρώ ότι το κλειδί είναι πως ειδικά σε κάποιες περιοχές που έχουν βιώσει την προσφυγιά θα τους δεχτεί και τους δέχονται όπως έχω καταλάβει με μεγαλύτερη αγάπη, γιατί καταλαβαίνω τη δυσκολία γιατί φύγανε άνθρωποι από πόλεμο, όπως και οι δικοί μας κάποτε. Οπότε θεωρώ ότι παρότι υπάρχουν διαφορές, παρότι είναι κάποιοι μεγαλύτεροι ίσως είναι καχύποπτοι φοβούνται την ομοιογένεια θες, ούτε το διαφορετικό πολιτισμό Ωστόσο τα πράγματα που μας ενώνουν είναι πολλά. Θεωρώ ότι δεν αλλοιώνουν, δε χαλάει η ομοιογένεια μας αυτό που φοβούνται, αλήθεια το θεωρώ πως έχουμε να πάρουμε στοιχεία.

ΕΡ. Τώρα σε αυτή την κατεύθυνση ποια μέτρα θα μπορούσε να πάρει η επίσημη Πολιτεία σχετικά με τη διαχείριση του μεταναστευτικού;

Χ.Ν. Είναι σημαντικό καταρχήν το ότι λειτουργούν τάξεις, Αν δεν κάνω λάθος, δεν θυμάμαι πώς λέγονται τώρα...

-ΖΕΠ.

Χ.Ν. Οπότε θεωρώ ότι τα παιδιά αυτά ενσωματώνονται, τα παιδιά μαθαίνουν γρήγορα, γνώρισα και μία οικογένεια, της οποίας τα παιδιά μιλούν άπταιστα Ελληνικά. ενσωματώνονται και στην Ελληνική κοινωνία, είχαν χαρακτηριστικά που θύμιζαν τα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ. Σιγά-σιγά πρέπει να δοθούν ευκαιρίες εργασιακές εντάξει αυτό είναι πολύ θεωρητική κουβέντα και δεν έχουμε ένα συγκεκριμένο σχέδιο για το πώς μπορούν να τους δοθούν θέσεις εργασίας, ωστόσο έχουμε να προσφέρουν θεωρώ στην Ελληνική κοινωνία. Με κάποιο τρόπο θα μπορούσαν, όπως μιλάγαμε πριν για τους συλλόγους, και αντίστοιχες δραστηριότητες ώστε να γνωρίσουμε και εμείς τον πολιτισμό τους, δηλαδή οι εκδηλώσεις με τις οποίες θα μας παρουσίαζαν και αυτοί κάποια πράγματα, της μουσικής τους, της κουζίνας τους, της ιστορίας τους, ώστε να έρθουμε πιο κοντά. Θεωρώ ότι υπάρχουν ομοιότητες ειδικά, με τους ανθρώπους που είναι προσφυγικής καταγωγής από την Καππαδοκία από τον Πόντο. μπορεί από την Ήπειρο να είναι μακριά αλλά από εκείνες τις περιοχές υπάρχει μεγαλύτερη εγγύτητα. Να τους γνωρίσουμε μπορούμε να συνυπάρξουμε ειρηνικά ήδη Κάποιοι άνθρωποι έχουν κάνει την αρχή νομίζω Εσείς οι εκπαιδευτικοί, είστε ένας πυλώνας. θυμήσου υγειονομικοί ας πούμε βλέποντας την καθημερινότητα και μιλώντας μαζί τους, καταλαβαίνω ότι οι άνθρωποι έχουν την όρεξη να έρθουν κοντά μας. πρέπει να κάνουμε και εμείς σιγά-σιγά το βήμα.

Κ.Σ.

ΕΡ. Οι προσφυγικές ταυτότητα επηρεάζει τη σχέση σας με ανθρώπους μη προσφυγικής καταγωγής; υπάρχουν σημεία διαφοροποίησης;

Κ.Σ. Υπάρχουν σημεία διαφοροποίησης γιατί εμείς ζούμε στην Ήπειρο, μία κλειστή κοινωνία και λόγω του γεωγραφικού διαμελισμού, επειδή γύρω-γύρω είναι βουνά και είναι πιο κλειστή σαν άνθρωποι. Εμείς σαν προσωπικότητες, γιατί έχουμε μεγαλώσει μέσα σε οικογένειες που είναι ανοιχτές, δηλαδή ένα ποντιακό σπίτι είναι πάντοτε ανοιχτό και τον ξένο που θα έρθει και στον ταξιδιώτη και σε κάποιον που θα ζητήσει βοήθεια, είναι ανεπτυγμένο πολύ το αίσθημα της φιλοξενίας οπότε, όταν κάνεις παρέα και συναναστρέφεις με άλλους ανθρώπους και σε θεωρώ ότι είσαι ανοιχτός και έχεις καλή προαίρεση απέναντί τους, συντελεί στο να ανοιχτούν και αυτοί και να νιώσουν πιο οικεία. σιγά-σιγά καταλαβαίνουν ότι αυτό είναι μέσα στην κουλτούρα μας ή τα αστεία μας έχουμε πάρα πολύ χιούμορ, δεν είμαστε άνθρωποι που κρατάμε κακίες, δεν κάνουμε δεύτερες σκέψεις έναντι του άλλου, βλέπουμε το καλό στον άλλον χωρίς ιδιοτέλεια. Όταν έχεις μάθει να ζεις σε ένα περιβάλλον με καλή προαίρεση, αυτό μέσα σου εδραιώνεται.

ΕΡ. Πώς αντιλαμβάνεστε τη σχέση ανάμεσα στην ποντιακή και την εθνική ταυτότητα;

Κ.Σ. Σου δυναμώνει την εθνική σου ταυτότητα, γιατί νιώθεις όπως λέει και Ένα ποντιακό τραγούδι, “ τραντέλλενας” δηλαδή είναι 30 φορές Έλληνας. Νιώθεις περισσότερο τεχνικό αίσθημα ότι είσαι Έλληνας γιατί τότε όταν ήτανε άποικοι στην Ανατολή, νιώθανε όπως οι Έλληνες του εξωτερικού, το αίσθημα της εθνικής ταυτότητας. Τα στοιχεία του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού όπως η δημοκρατία, η γνώση, η φιλοσοφία, υπήρχαν και στον Πόντο. Τα στοιχεία, τα οποία διατηρήθηκαν εκεί, μεταφέρθηκαν και εδώ. Ο συνδυασμός Πόντιος και Έλληνας λειτουργεί στο να σε κάνει πιο πολύ Έλληνα.

ΕΡ. Με αφορμή την ποντιακή σας ταυτότητα προσδιορίζεται ως μέρος μιας ευρύτερης ποντιακής ομάδας σε όλη την Ελλάδα αλλά και έξω από τα σύνορα της;

Κ.Σ. Επειδή έχω έρθει σε επαφή με Πόντιους που χωρίς να γνωριζόμαστε, δηλαδή έχω ταξιδέψει στο εξωτερικό χωρίς να γνωρίζουμε ότι είναι πόντιοι, υπήρχε μία μάγια, ερχόσουν πιο κοντά και ένιωθες ότι σε συνέδεε κάτι μαγικό, το οποίο δεν ήξερες για ποιο λόγο, σα να γνωρίσεις κάποιον χρόνια πριν. Σε συνδέει αυτό το γονίδιο μάλλον, όταν νιώθεις ότι είσαι ένας από αυτούς, φίλε ένας από εμάς δεν υπάρχει διαφοροποίηση στον τόπο, είτε είναι στην Αμερική είτε στην Ελλάδα, ένας Πόντιος είναι πόντιος. Ο τρόπος σκέψης και η ψυχή, γιατί η ψυχή θεωρώ ότι είναι ταυτόσημη έννοια ενός Ποντίου, αυτό είναι που σε συνδέει. Η ψυχική σύνδεση.

ΕΡ. Με ποιους τρόπους φροντίζετε να διατηρείτε Εσείς την ταυτότητα σας στην καθημερινότητά σας;

Κ.Σ. Ο πρώτος τρόπος που όσο μπορώ το κάνω είναι να διαβάσω την ιστορία, και γενικά τι ισχύει εκείνη την περίοδο σε διεθνές επίπεδο ιστορικών γεγονότων, ποιες ήταν οι εξελίξεις τότε για να καταλάβω για ποιο λόγο έγιναν όλα αυτά, τι οδήγησε να γίνει αυτή η ανταλλαγή; που δεν ήταν ανταλλαγή, ήτανε για εμάς μία σφαγή, όπως εξελίχθηκε, γιατί δεν τήρησαν τους κανονισμούς της σύμβασης. όπου σταθώ και όπου βρεθώ σε παρέες,

γιατί στην Ελλάδα εδώ έχουμε ένα μεγάλο θέμα, η ιστορία δεν διδάσκεται όπως πρέπει, δηλαδή Δεν έχει καθίσει το Υπουργείο Παιδείας να διδάξει στα παιδιά τι έγινε με τους λαούς που ήρθαν από τη Μικρά Ασία το 1922, για να ξέρει και ο κόσμος Τι έγινε με τους πρόσφυγες του τότε και να μη γίνονται συγχύσεις. Γιατί το λέω αυτό; Για να καταλάβει ο κόσμος ερχόμενοι εδώ οι πρόσφυγες, άλλαξαν το πολιτισμικό στοιχείο της Ελλάδας και βοήθησαν την Ελλάδα να αναπτυχθεί, καλλιέργησαν χωράφια και μείνανε σε περιοχές αχαρτογράφητες όπως τη Μακεδονία, έφεραν νέες καλλιέργειες του καπνού, της πατάτας, γαστρονομικά πολλά από τα σύγχρονα φαγητά, είχαν επιρροή από τους πρόσφυγες. τη μουσική, τα μπουζούκια ας πούμε ή το ρεμπέτικο είναι πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής ελληνικής μουσικής, εκτός από το κλαρίνο. Έτσι καθιερώθηκε και η διασκέδαση της μουσικής με το φαγητό στις ταβέρνες. Επίσης εμείς προσπαθούμε οι συνομήλικοί μου να κάνουμε κάποιες προσπάθειες για τη γενοκτονία, να μάθει ο κόσμος τι σημαίνει γενοκτονία να γίνει η αναγνώριση, να αναγνωριστεί παγκοσμίως, αποτελεί χρέος προς τους προγόνους και τις ρίζες μας και η δικαίωση όλων αυτών των ψυχών που έχουσε φύγει. Στην καθημερινότητά μας σαφέστατα ασχολούμαστε με το χορό, το τραγούδι και το θέατρο, έχουμε κάνει και θεατρικές παραστάσεις για να μάθει ο κόσμος στην ποντιακή διάλεκτο, καθώς και επίσης να μάθουμε εμείς στην ποντιακή διάλεκτο ώστε να μη χαθεί.

ΕΡ. Οπότε στο ποιες διαφορές διαπιστώνεται στο πώς Βλέπανε οι πρόγονοι σας στην προσφυγιά και στο πώς τη βλέπετε εσείς;

Κ.Σ. Εκείνοι δεν το ανέλυαν τόσο πολύ το θέμα της προσφυγιάς. Βλέποντας όμως τώρα το θέμα το προσφυγικό, γιατί γίνονται πολύ ξεριζωμοί ανα τον κόσμο, Εγώ θεωρώ πως είναι εγκλήματα ζωής. Γιατί δεν μπορείς να πηγαίνεις σε μία περιοχή Και να ξεριζώσεις έναν λαό, υπάρχει μία σκοπιμότητα κάποιων ανθρώπων, και τα δικά τους οικονομικά οφέλη. Η προσφυγιά για μένα συνεπάγεται μία γενοκτονία προσπαθείς να εξαφανίσεις ένα έθνος.

ΕΡ. Και για να συνοψίσουμε, η προσφυγική καταγωγή επηρεάζει τη σχέση τη στάση που έχετε σχηματίσει για το μεταναστευτικό;

Κ.Σ. Σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό. Καταρχάς, όταν βλέπεις μανάδες με παιδιά και ανθρώπους που είναι σε βάρκες και θαλασσοπνίγονται ή έρχονται στο πουθενά, γιατί δεν ξέρουν πού πάνε, εμένα με συγκλονίζει, γιατί γυρνάει τις αναμνήσεις μου πίσω και είναι σαν να βλέπεις το πρόσωπό τους, τους προγόνους μου. Οπότε εγώ δεν μπορώ να σκέφτομαι ότι αυτοί ήρθαν εδώ να μας φορτωθούν ή ότι ήρθαν για κακό. Έχω μεγάλη ενσυναίσθηση απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους και φαντάζομαι πως ούτε ήταν και επιλογή που ήθελαν να κάνουν, γιατί κανένας άνθρωπος δεν θέλει να αφήσει το σπίτι και τη χώρα του και να μπει σ' ένα ταξίδι χωρίς να ξέρει που οδηγεί και να περάσει αυτή την ταλαιπωρία με κίνδυνο της ζωής του. Το πιο σημαντικό είναι, όταν τους βλέπεις στο δρόμο, να μην τους βλέπεις σαν εχθρό σου και να τους καλωσορίσεις, να τους φέρεσαι ευγενικά. Εμείς οφείλουμε όλοι να το κάνουμε είναι λίγο παραπάνω επειδή είμαστε απόγονοι προσφύγων.

Σ.Σ.

ΕΡ. Ποια στοιχεία της ποντιακής ταυτότητας θεωρείται ότι είναι αυτά τα οποία θα την μεταβιβάσουν και στο μέλλον;

Σ.Σ. Η ενότητα να φανούμε ενωμένοι προς προς τα έξω, γιατί όταν είμαστε χωρισμένοι σε χίλια κομμάτια, βγαίνοντας προς τα έξω ως πούμε στις Βρυξέλλες που πάνε και διαδηλώνουν, συζητάμε τη διεθνή αναγνώριση της γενοκτονίας, δεν πρόκειται να μας πάρει κανείς στα σοβαρά. Θα πούνε αυτοί έχουν 500 ομοσπονδίες, είναι σκοτωμένοι και έρχονται να διεκδικήσουν τι; μεταξύ τους δεν τα βρίσκουνε. Να δυναμώσουμε τις φωνές μας γι' αυτό το πράγμα για την αναγνώριση. Γιατί αυτοί που ευθύνονται για αυτά πρέπει να το παραδεχτούν, γιατί οι δικοί μας αφήσανε περιουσίες εκεί, γιατί υπάρχει κόσμος που ακόμη και τα εργαλεία που τους "δώσανε", υπάρχουν εδώ στην Ανατολή άνθρωποι που έχουν ακόμη, που πληρώσανε, έχουν επιταγές, πληρώσανε στην Αγροτική Τράπεζα εργαλεία για να δουλέψουν τη γη και μιλάνε για ανταλλάξιμα, ποια ανταλλάξιμα; τι αφήσανε, τι πήραν και τι πληρώσανε; και τι αντιμετώπιση είχαν από τον κόσμο;

ΕΡ. Το κράτος τι θα μπορούσε να κάνει μπροστά αυτή την κατεύθυνση;

Σ.Σ. Ας ξεκινήσουμε από τα πρώτα χρόνια, απ' το Δημοτικό που μας κάνανε ιστορία του Ηρακλή σαν παραμύθι, να γράψουν πώς ξεκίνησε όλο αυτό το πράγμα και πώς έφτασε.

ΕΡ. Άρα μιλάμε για την αρχαία ιστορία του Πόντου..

Σ.Σ. Τους Ίωνες, από που ξεκίνησαν από την Πελοπόννησο, Αρκαδία, πώς χτίσανε τι κάνανε, δεν καταπατήσανε και θέλανε να συνεχίσουν να ζουν ειρηνικά σε εκείνη την περιοχή. μας διώξαν, μας σκότωσαν, μας βίασαν, τα καταστρέψανε όλα, στείλανε στην Ελλάδα κόσμο Με τον κόσμο τα προβλήματα που δεν ήθελε καν να μιλάει, για τη ζωή του εκεί, για το τι πέρασε για να φτάσει εδώ και το τι είχε να αντιμετωπίσει μετά εδώ. Να μπει ιστορία στα σχολεία και να αρχίσουν τα μικρά παιδιά, για να συνειδητοποιήσουν ότι αυτοί οι πρόσφυγες δεν ήταν κάτι ξεχωριστό, ήταν ένα κομμάτι της Ελλάδας που βρέθηκε εκεί πέρα. Η προσφυγιά είναι δικιά μας, από κει και πέρα να συνειδητοποιήσει ο κόσμος, γιατί ακόμη και τώρα υπάρχει κόσμος που λέει "έλα μωρέ και εσείς οι πρόσφυγες τουρκόσποροι τόσα χρόνια", Εμείς ήρθαμε όμως και σώσαμε την Ελλάδα. ανανεώσαμε το ελληνικό αίμα. δυναμώσαμε όλες τις περιοχές που ήταν ευαίσθητες.

ΕΡ. Ποια είναι η γνώμη σας για το σύγχρονο προσφυγικό ρεύμα;

Σ.Σ. Καμία σχέση. Δεν έχει καμία σχέση δηλαδή και έχουμε φτάσει στο σημείο να φοβόμαστε να μιλήσουμε γιατί κάποιοι λένε, «μα και εσείς πρόσφυγες είστε». Δεν έχουμε καμία σχέση και μας αφήνουν και μας λένε «δεν είστε ευαίσθητοι». Εμάς μας διώξαν, αυτοί θέλουν και φεύγουνε από το κράτος τους. Εντάξει κάποιοι μπορεί να τους κυνηγάνε, να φοβούνται τον πόλεμο να θέλουν μία καλύτερη ζωή, για τα παιδιά τους, ναι ναι καμία σχέση δεν έχουμε όμως. Θέλουνε και φεύγουν οι περισσότεροι και την Ελλάδα την έχουνε σαν ένα, έρχονται εδώ και θέλω να μεταπηδήσουν στη Γερμανία στην Γαλλία, που έχουν τα περισσότερα επιδόματα, γιατί δεν δουλεύουν, οι δικοί μας ιδρώσανε εδώ. Ίδρωσαν για να χτίσουν και το όνομά τους από την αρχή, πέρα από τα σπίτια μας, και το όνομά τους και το κούτελο τους να καθαρίσουν από αυτή την ρετινιά, του πρόσφυγα

τουρκόσπορου, γιατί ήτανε πολύ κακό, Ακόμη και τις γυναίκες τις λέγανε παστρικές, αλλά ναι ήτανε παστρικές, γιατί ήτανε πεντακάθαρες. αυτή τους μάθανε. Εγώ είμαι πάρα πολύ πωρωμένη. Τους δείξαμε φαγητά πώς να καθαρίζουν τα σπίτια, πώς να τρώνε σε πιάτα όχι σε έναν ταβά κάτω, έτσι τρώγανε εδώ πέρα. πέρα από τις πίτες υπάρχουν και άλλα φαγητά. Αυτή κάνει μία πίτα την τρώγανε, είχαν και έξω τρομάρα μου τα βάζανε στις καρδάρες πίνανε από κει πέρα, χορταίνανε. Εδώ οι δικοί μας ήταν κάθε μέρα λες και είχανε πανηγύρι στα σπίτια τους. Φτωχικά γιατί υπήρχε φτώχεια αλλά πλούσια, καθαρά και με μεράκι.

ΕΡ. Για την καλύτερη διαχείριση τις καταστάσεις τι θα μπορούσε να κάνει το κράτος;

Σ.Σ. Να να τους έχει ελεγχόμενους, να τους έχει εκεί που έχουν ανάγκες, αλλά χωρίς να καταπατά τα δικά μας δικαιώματα. Εντάξει και οι δικοί μας δεν είναι καλύτεροι, που λένε “α δεν πάω σε αυτή τη δουλειά” και παίρνουνε κάποιον άλλον. και μετά γκρινιάζουμε. απλώς να υπάρχει μία αξιοκρατία σε όλα τα πράγματα, Εμείς έχουμε φτάσει στο σημείο να είμαστε πολίτες μετά από τους πρόσφυγες. Εγώ δουλεύω στο οπότε εμείς έχουμε ένα ίδρυμα που κάναμε πάση περιπτώσει υποδοχείς και έρχονται κάνουνε κατά διαστήματα αιτήσεις για να μπουνε σε δουλειά. και βλέπεις ότι πάνε για πρόγραμμα που υποτίθεται είναι για ένα χρόνο..... Αλλά να μη μας πατάνε την κεραμίδα. μία ισορροπία. όπως είπε δεν θυμάμαι ένας αρχηγός κράτους, που του ζητήσανε να πάνε πρόσφυγες, και γύρισε και είπε ότι ναι τους δέχομαι, αλλά θα με σεβαστεί. ότι θα σεβαστείς αυτά που έχω εγώ. εδώ πέρα πρέπει να σεβόμαστε εμείς για να μη φαινόμαστε ότι είμαστε Ουγκάντα. έτσι; άμα θα με σεβαστεί αυτός που θα ρθει να το σεβαστώ και εγώ.

ΕΡ. Εσείς έχετε διαπροσωπικές σχέσεις και λόγω εργασίας;

Σ.Σ. Όταν κάνουν αιτήσεις, τίποτα άλλο.

ΕΡ. Οπότε ερχόμενοι μαζί τους επαφή, τα προβλήματά τους που βιώνουν πώς πώς φαίνονται στη δικιά σας οπτική μάτια;

Σ.Σ. Δεν έχω επαφή για να ξέρω τα προβλήματά τους, αυτοί οι άνθρωποι όσοι ήρθανε φαινόταν ευγενικοί και δε δεν φαινόταν άνθρωποι προβληματισμένοι, Εντάξει δεν ξέρω πώς ζούνε, έξω εδώ στη δομή ή στον Κατσικά. Δεν ξέρω τις συνθήκες που ζούνε αλλά, λίγο-πολύ ξέρουμε ότι σε αυτή τη ζωή Το φτιάχνουμε και λίγο, Όπως θέλουμε να ζήσουμε και να εξελιχθούμε. για αυτό το παράδειγμα το δικό μας πώς ήρθανε και πώς εξελιχθήκανε και πώς Πιάσανε το χώμα και να το κάνανε χωράφια, σοδειές και τέτοια.

ΕΡ. Θεωρείτε πως η προσφυγική σας καταγωγή επηρεάζει στο Πώς βλέπετε το μεταναστευτικό ζήτημα;

Σ.Σ. Όχι δεν είχε καμία επιρροή Είναι εντελώς διαφορετικό, Δεν μπορώ να συγκρίνω αυτά τα πράγματα, όποτε μπορώ να πω ότι μου θυμίζει κάτι από τους δικούς μας όχι. Οι δικοί μας φύγανε κυνηγημένοι φοβισμένοι βιασμένοι, δεν ξέρω που θα τους πάνε τους παραμυθιάσανε ότι θα φύγουν και θα ξαναγυρίσουν, οι περισσότεροι άφησαν τα κλειδιά στα σπίτια τους γιατί νομίζουν ότι θα ξαναγυρίσουν πίσω.